

chronico Centulensi, Spicilegi tomo IV. » Hactenus A vir eruditus.

12. Verum antequam hinc recedamus, illud quoque animadvertere libet, quod quidem apud Zacagnium inter notas ad Archelai disputationem cum Manete observasse nobis succurrit. Locum scilicet explanans v. c. in quo episcopus ille Carcharensis tradit (a) *imaginariam* legem Moysen tradidisse, hæc inter alia scribit (b) : « Utitur et hac voce Evagrii monachi vetus interpretes in disputatione Theophili episcopi Alexandrini cum Simone Judæo cap. 13, ubi sabbata *imaginariam* requiem vocat septimæ illius diei, in qua Deum mundi creatione absoluta requievisse pagina sacra testatur. » Evagrii locum quem respicit Zacagnius, prout exstat in nostro edito, sic se habet (c) : *Edocta mala sabbata*, inquit, B scilicet *IMAGINARIA requies septimi diei tradita fuit*, etc. His positus, aliud enimvero agebat vir erudi-

tus, dum illa scriberet quæ modo ex eo retulimus. Multa enim in illa annotatione peccasse deprehenditur. Et primum quidem Evagrium nostrum confundit cum Evagrio notissimo illo Pontico, cujus scripta omnia quæ superant, alibi edidimus (d) : quem tamen errorem facili negotio vitasset, si Gennadium adiisset qui utrumque probe distinguit (e). Deinde veterem nostri scriptoris interpretem effingit, perinde ac si Græce ille scripsisset, qui Latinus fuisse agnoscitur. Denique, quod rei caput est, disputationis cum Simone Judæo auctorem statuit Theophilum episcopum Alexandrinum ; adeo ut censuisse videatur cum Judæo episcopum illam disputasse, cujus disputationem Evagrium suum deinceps litteris Græcis consignavit : cum contra noster Evagrius Altercationem illam inter ΤΗΚΟΝΙΛΟΝ CHRISTΙΑΝΟΝ et Simonem Judæum habitam fuisse conflinxerit. At de his satis.

(a) Archel. Disput. cap. 31, in nostræ Bibl. PP. tom. III, pag. 588.

(b) Zacagn., *ibid.*, not. 4.

(c) Evagr. Alterc., *infra*.

(d) Bibl. PP. tom. VII, pagg. 533 seqq.

(e) Gennad. lib. de Vir. illustr. capp. 41 et 50.

a CONSULTATIONUM
ZACCHÆI CHRISTIANI
ET
APOLLONII PHILOSOPHI
LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

PRÆFATIO.

Apud quosdam contradictio gentilium, quia sit ab omni vera sapientia ^b exclusa, exsul et vacua, spernenda potius videtur esse quam refellenda ; cum in contemptu ejus fastidium inutile ; in informatione autem duplex bonum sit, quod et religio nostra ^c sicut est sancta et simplex, omnibus intimatur : et solent edocti credere quod spreverint nescientes. Visum est ergo rem magnam licet tenui stylo condere, et clarius quidem a multis, sed sparsim dicta in corpore quodam credulitatis aperire ; atque introducta sciscitantis respondentisque persona paulatim consultationes de contradictionibus facere. Itaque ne sibi velut absentis præjudicatum gentilitas quere-

C retur, et, ut ille ait : ne, *inquam et inquit*, sæpius interponeretur, placuit gentilitatis adhibere Philosophum, qui in præfatione propositionis suæ dum de credulitate nostra arrogantius disputat, breviter quid credere debeamus exponit : membratim postea perscrutans omnia, suberescentibus interrogationum causis fatum homini non esse cognoscat : de quo præcipue ob mathesim aliquantisper resultans, sicut de cæteris, ad extremum fidei manus dabit. Noster vero in expositionem venerandæ religionis sensim leniterque descendens, ex multis atque inenarrabilibus pauca et summa perstringet, rationem quæ sola ab hujusmodi disputatoribus quaeritur, sicubi terrenis intellectibus deest, fidei spiritualiter commissam de-

^a In ms. codice S. Martialis Lemovic. sic legitur : *Altercatio Apollonii philosophi cum Zacchæo christiano*. Sed veram esse inscriptionem quam edidimus, vel inde liquet, quod auctor ipse in præfat. *Consultationum* voce utitur : *Paulatim consultationes de contradictionibus facere*.

^b Hanc vocem quæ in aliis mss. deerat, restitimus e codice Lemov.

^c Ita in cod. Vindoc. ; nam in editis legebatur, *sancta*, nullo sensu. *Infra*, *edocti* ex eodem cod. e Lemov. reposuimus, ubi editum erat *eo docti*.

monstrans, rerum indicibus non soliditatibus moraturus, quoniam admotum cæcis oculis lumen si splendore non cernitur, calore sentitur.

CAPUT I.

Si Christus Deus et homo esse possit.

APOLLONIUS. — In tempore, ^a Zacchæe, te mihi et his qui adsunt, opportunitas præstitit, ut quæ olim abusive præloquebamur, nunc libere proferre liceat et probare. Omnes enim religionum sectas, et universos sacrorum ritus rationabilibus manasse primordiis facile intelligas, si diligenter inquiras: vestræ autem credulitatis secta ita superflua et irrationalis est, ut mihi non nisi per stultitiam recipi posse videatur. Quid enim tam absurdum, et ab humana ratione tam discrepans, quam ut Christus quem Dei Filium dicitis, Deus et homo pariter idemque credatur? Conceptum sine semine virgo pariat? Deus nascatur ex femina; per consequentes postea ætatum gradus terredi actus humilitatem cognoscat, sentiat, patiatur et perferat? fixus deinde cruci mortem adeat, atque ad extremum mortuus a se suscitetur? Nec sufficit hujus persuasionis auctoribus tam stultæ ^b traditioni aggregare consensum, nisi et immortales gentilium deos fastidiosa infestatione condemnent. Vigentem præterea æternitate sua mundum velut temporarium brevemque despiciant; sibi sine Fati ullius constitutione ^c degentibus post resurrectionem corporum mortuorum immortalitatis beatitudinem pollicentes. Cujus observantiæ rationem (si tamen ratio dicenda est, hominum stulta ^c persuasio) reddere potes vel audes ^d cum præsentium examinatione demonstra; ut aut convictus ab errore discedas, aut me, eadem conditione superatum, traditioni tuæ concilio teste conjungas.

ZACCHÆUS. — ^e Audere quidem quis facile potest verum et de Deo proferre, si tamen quidquam ex divinis vestræ sapientiæ congruum, ^f talisque justitiæ non abhorrens possit expromi: vestræ enim sententiæ est, sapientem nihil opinari, nihil credere, non falli, sed per se omnia scire, et occulta atque ignorata non perpeti, nec majorem creatori possibilitatem facere, quam creaturæ, æque de Dei sensu atque hominis judicare: et præcipue adversum Christianos hanc disputationis intentionem tenere: unde hæc quoque collectio tua cœpit quod prius damnaveris, postea velle cognoscere.

^a In cod. S. Arn. *Apollonius dixit: Zacchæe: sed duo priora verba melius absunt: in editis legitur, ut mihi, male: in cod. Vindoc. te mihi, bene.*

^b Sic in cod. S. Arn. et quidem haud paulo melius quam quod in textu legebatur, *rationi*. Infra, ex cod. Vindoc. scripsimus *Vigentem*, ubi editi habent *Vincentem*. In Lemov. paulo superius, *nisi et ut mortales*, meo quidem iudicio, male.

^c Ita in cod. Vindoc.; in editis, *de gentilibus* scdo librarii errore.

^d Lectionem hanc cod. S. Arn. in textu collocare placuit ubi *eam præsentium* legebatur: in cod. Vindoc. *eum*, haud ita longe a vera lectione.

^e Ita restitimus e cod. Lemov. in quo *audere*, et

CAPUT II.

Quomodo idem Christus sit Dei Filius.

APOLL. — Facilitas me vestræ credulitatis, et contra totius mundi rationem legemque naturæ suscepta confessio vehementius loqui, et districtius disserere coegit. Verumtamen si est respondendi fiducia, hanc primum mihi fidem pande, quomodo Christum videri Deum vel Dei Filium vultis, quem postea et hominem non negetis: cum utique aut Deus aut homo debeat prædicari, quia omnium intellectibus patet, alterum fieri posse, simul utrumque esse non posse.

ZACCH. — Vestrarum argutiarum est ista subtilitas, quod credi nolitis recepta primum parte destruere, et ad hoc exiguis manus dare, ut integra subruatis. Unde maxime ad vos silentium præstat; quia cum sit levior culpa non deferre quam lædere; vos ^e nec credere in Deum vultis, et loqui sine ejus injuria non potestis.

CAPUT III.

Ne sine causa sit hæc colluctatio.

APOLL. — At ego horum tractatum collationes semper prodesse dubitantibus credo, et quibusdam inquisitionum rivis ad veritatis fontem ^h veniri expertus affirmo; ac propterea universarum sectarum esse doctrinas, ut audiendo intelligas quod ante nescieris: facilius enim, si ratio suppetat, credi audita possunt, quam inaudita cognosci. Qua de re, si dignum est, speciatim pande proposita, ne in vacuum certantibus nobis, hi qui præsentibus sunt non sperato intellectu, sed fastidio compleantur.

ZACCH. — Dignum plane est cœlestium consiliorum sacramenta cognosci; et tam simplex de Christi divinitate atque elucens per se veritas est, ut eam licet digne nemo eloqui possit, quis tamen facile intelligat, si voluntatem exhibeat credituri: qua in re etiam ego qui sum Christianorum minimus, non reticerem, nisi per legem talium altercationum occasiones vitare præciperer. Ubi enim nullus profectus est, conflictus inhibetur. Unde si disputare tantum et convinci impune niteris non crediturus, Epicureos ac Platonicos, cæteraque similia sectarum ostenta perquirere. *Nos talem consuetudinem non habemus* (I Cor. xi, 16).

CAPUT IV.

Si de Christo aliquid postea dicant.

APOLL. — Omissa ista hæc facito, nequaquam a

e Vindoc. in quo cætera sequuntur sic, ut edita vides. In editis, *audire quidem quis facile potest, et de Deo verum.*

^f In cod. Vindoc. et Lemov., *taliq̄ue*. Haud ita multo post, ubi *sed per se omnia scire*, in Vindoc. vocula *sed* abest.

^g In alio cod., *vos non credere vultis in Deum: qua de causa præpositionem in reposuimus, quæ in textu deerat. Supra, non deferre honorem lego.*

^h Haud dubium quin ita legendum sit: nam quod in editis habetur, *venire*, ferri non potest. Paulo infra in cod. Vindoc., *propterea*, emendate: in priori editione, *præterea*, male.

proposita conditione discedens, ut eum scilicet altera pars sequatur, qui hisdem audientibus in sine superaverit. Et quia, ut vera dicis ^a, pro religione loqui nemo oneri iuste reputat, membratim universa dicturus de Christo, primum evidentem pande rationem, ut si Deum vel Dei Filium probare poteris, cæteris quæ ab eodem gesta aut gerenda memoratis, facilius acquiescam; nec me pigebit libere credere quod dii non potuerint prohibere.

ZACCH. Et ego per ipsum credo, ^b quia excitare sibi intolas etiam ex lapidibus potest (*Math. iii, 9*), te a gentilitatis errore facile posse deduci, si eum cuius majestatem vel conscius negligis, vel ignorans requiris, deposito falsæ sapientiæ supercillo confestim, ubi rebus agnovervis, corde non renuas: erce enim munitum Christi fide loquentem dii tulit ^B tuis tantum testimoniis innitatur, nec quod intra se est, foris quærit. Audi immundos dæmoniorum spiritus, quæ vestra sunt numina, sub hujus verbuli invocatione conterritos Christum Deum et Dei Filium non negare, ac velut reos cum tormenta seviunt quæstionum, non quod placeat, dicere; sed quod extorquetur, fateri; et si credulitati nostræ et fidei derogatis, diis saltem vestris credite; aut si alterius pudor non est, negent homines quod etiam dæmones consentunt.

Felix ille Deus, ligno qui pendet ab alto.

Vide distantibus quidem verbis, expressam tamen utriusque confessionem. Ille futurum designat, quia manifestandum in homine sentiebat: hæc felicem eum vocat, quia divinam prævidet in hominis fragilitate virtutem, et in ejusdem hominis morte victoriam. Quos tamen non idcirco consequi convenit, quia his velut per somnium veram sapientiam loqui aliquando permissum est; neque ut gentilitas meruisse ex Deo præscientiam videretur, sed ut Deum Christum ac Dei Filium etiam vestri loquerentur auctores, qui eum pene in omnibus falsi sint, ^c in hoc probabiliter erraverunt.

^a Sic in Lemov. qui deinde addit *ac pene*, fortassis *ac bene*. In editis, *Et quia vere, ut ipse dicis*.

^b In cod. Vindoc., *qui excitare*, fortasse melius.

^c In cod. S. Arn., *præferre*.

^d Cum eum locum in Platone quæsissemus, hoc reperimus in lib. x de Legib. scriptum, motum sphericum sive in orbem, Menti a qua omnia condita sunt ac reguntur, esse simillimum. Quod quidem absurdum esse nemo non intelligit: sed nescio an non id absurdius sit, quod illic nonnulli veteres Christiani crucis Domini mentionem a Platone fieri conjecerunt.

^e Vera hæc est codd. Vindoc. et Lemov. lectio; nam ea quam editi præferunt, *ut assentis*, ab errore immunitis non esse videtur, quippe ex qua

CAPUT V.

Non solum de dictis poeticis, sed de præsentibus miraculis.

APOLL. — Bene quidem utriusque dictorum ad tempus reminisceris: sed quia probandi libertas est, præcedentem sententiam tuam pari liceat sermone cohiberi; quod hi quorum auctoritas recipi in omnibus ^h (non) debet, in hoc forte humaniter erraverunt. Unde si vere Christus Deus vel Dei Filius est; non veterum tantummodo litteris, sed præsentibus edoceri debet exemplis.

ZACCH. — Quam iniqua est gentilis persuasionis intentio! cum pro se asserit, suis nititur; cum revipicitur, nec suis credit. Non est tam inops fidei nostræ aut egena defensio, ut in sui probatione externis tantum testimoniis innitatur, nec quod intra se est, foris quærit. Audi immundos dæmoniorum spiritus, quæ vestra sunt numina, sub hujus verbuli invocatione conterritos Christum Deum et Dei Filium non negare, ac velut reos cum tormenta seviunt quæstionum, non quod placeat, dicere; sed quod extorquetur, fateri; et si credulitati nostræ et fidei derogatis, diis saltem vestris credite; aut si alterius pudor non est, negent homines quod etiam dæmones consentunt.

CAPUT VI.

Ut quid ad rationem dandam de dæmonis dicatur.

APOLL. — Quid mihi varia dæmonum pro omni ratione commenta, et volubilem incertorum spirituum ⁱ pro tota fide niteris obijcere sententiam? Si vobis hæc sola probatio est, ad prædictorum auctoritatem honestius recurreris.

ZACCH. — Æquum esset vestrorum vos primum testimoniis credere; deinde invitam dæmonum confessionem non levi æstimatione pensare: quia nisi invisibilibus cruciatibus agerentur, libere utique pro se facilius dicerent, quam semper contra se mentirentur. Sed cum in re omni inæstimabiles sint divitiæ Dei; maxime in honore sui nominis approbando provocandisque ad fidem hominibus, ^j majestas vera diffunditur. Unde si hæc parva sunt, inaudita curationum remedia succedunt, et inenarrabilia Dei etiam in mortuos porrecta beneficia. Jubente itaque Christo cæci illuminantur, auditus redditur surdis, claudi ambulant, mundantur

concludi posset Zacchæo ipsi Sibyllæ carmina divina visa esse.

^f Sic in cod. S. Arn.; in textu, *uno verso*, pessime. Superius *personarum* reposuimus, cum antea *personarum*, legeretur; ac belle omnia distinximus.

^g In Vind., *etiam in hoc*. Cujus erroris hic vel Platonem, vel Sibyllam iasimulet, haud satis scio; nec multum dubito, quia in verbo *erraverunt*, librarius erraverit.

^h Particulam negationis quæ e codd. omnibus exsulabat, restituimus, ut sententia constaret.

ⁱ Mallem *pro tua*, si codices faverent.

^j In editis, *majestatis*, male: in codd. Vind. et Lem., *majestas*, bene.

leprosi, mortui suscitantur (*Matth. xi, 5*). Quæ si ab eodem gesta non creditis, fieri ab hominibus in nomine ejus aut facta cognoscite; qui utique si Dei Filius aut Deus non esset, vel falso induisse hominem crederetur, nec invocatus assisteret, nec profutura indigentibus signa præstaret; quia aperte intelligi potest nec Deum acquiescere mendacio, nec homines per mendacium signa posse promereri.

CAPUT VII.

Quæ necessitas Deo fuit descendendi ad terras.

APOLL. — Viderentur hæc a fide non abesse quæ loqueris, si credulitatem sequentia mererentur: nam ut alia interim taceam, veniendi ad terras Deo quæ ratio aut necessitas fuit?

ZACCH. — Deum quidem necessitas nulla complectitur, quia semper liber et nulli est obnoxius passioni: ipsi per semet subjecta sunt omnia, nec cuiquam ipse subjectus est. Verumtamen absoluta est ejus et certa sententia: *Nisi credideritis, non intelligetis* (*Isa. vii, 9, sec. LXX*). Proinde si animum in tenebris oberrantem ad superni intellectus lumen erexeris, ut Deum quæcumque velit credas et posse; veniendi eidem ad terras, immo quia ubique semper est, in homine ut visibiliter appareret, necessitatem quidem, quantum in ipso est, non deprehendes, sed cum ratione fuisse intelliges voluntatem.

CAPUT VIII.

Quare incorruptibilem hominem Deus suscepit.

APOLL. — Sicut ea quæ velit Deum posse, ambigi non potest; ita eum nolle contraria ac se indigna, perspicuum: atque ideo si necessitas non fuit, cum ratione edoce voluntatem.

ZACCH. — Hoc primum menti tuæ trade, quæcumque idem inter homines Deus ostendit, suscepit ac pertulit, causa est vel servandi humani generis vel reparandi: in quo ita beneficia sua quæ a principio dederat semper dilexit, ut plus veritæ largiretur indultis^a quam ultionibus mali pensaret. Propter hominem volumina Scripturæ referta exemplis præteritorum, et adhortatione præsentium, futurorum præterea spe metuque completa sunt; ut si ad agnitionem Creatoris et cultum, quæ est summa^b justitiæ, non illicerent promissa fidelia, denuntiaii exanimis formido constringeret. Cum hæc igitur constituta parum proficerent per prophetas, præsentiam sui Salvator indulsi, ut salutis nostræ opus integrum cum prædicatione virtus impleret, nec semper a solo homine castigatio venire putaretur: cum in Christo et doctrina et actibus et signis divinitas eluceret, nosque ad imitationem justitiæ ac sanctitatis non vi cogeret, sed mirabilibus invitaret. Ita-

^a Sic codex Vind.; in editis, *quam pro ultionibus*, haud ita recte.

^b Optima cod. Vind. lectio: in Lemov. *justitia*, ac cætera ut in Vind. In editis, *qui est summa justitia*, alio, nec adeo idoneo sensu.

^c Fæda lectio, quæ omnes codices insedit: libenter legerem, in sua fragilis hominum natura.

que opus tantæ dignationis acturus; quemadmodum debuit ad terrena descendere, nisi ut illum^e in suo fragilis hominum materia sustineret, quem erat visura præsentem, docentem auditura, imitatura operantem?

CAPUT IX.

Quare Deus ex semina nascatur.

APOLL. — Estio veniendi ad terras probabilis cum voluntate ratio videatur, quoniam pro hominis miseratione Deus venisse perhibetur: numquidnam ei impossibile fuit ex quacumque sublimiore materia incorruptibile corpus efficere, quo assumpto ita homini opem ferret, ne corruptibili homine gravaretur?

ZACCH. — Omnia Deus ex voluntate sua faciens, nihil quod sibi grave sit velut coactus^d assumit; sed sicut falli non potest, ita ipse non fallit. Verum ergo ab eo fieri, non simulatum decebat, nec præstigiolorum more phantasiam pro homine monstrari, sed ut hoc esset quod esse vellet videri. Itaque in homine vero pro omnium salute venturus, et nasci debuit, et per ordinem vitæ ætatis incrementa suscipere, ut simul et ea doceret quæ facere homo possit, nec fieri præciperet quod non prius ipse per hominem assumptum fecisset.

CAPUT X.

Quomodo fragilitatem humanam evasit ex Virgine natus.

APOLL. — Fiat si libet certandi ex hac quoque parte compendium. Nonne hoc saltém indignum fuit intra uterum femineum coalescere? aut credibile est eum nasciturum sine semine fuisse conceptum?

ZACCH. — Dixi dudum, intellectus fidem sequitur, nec nisi per fidem quæ se altiora sunt et Deo proxima, humana mens^e percipit. Si enim ex non subsistenti materia, vel ex quacumque, ut paulo antè dixisti, Deus cum vellet et facere hominem potuit: nempe facilius^f de subsistenti et sua, ut nihil non verum, et mirum magis esset, et permissionem seminis non haberet. Vel quod animal aut elementum Deo charius quam homo est? Quæ tantæ formationi materia, quam sanctæ Virginis aptior, intra quam Spiritus Dei electo purissimorum viscerum flore corpus effecit: in quo Filius Dei inter homines conversatus habitavit? Quod ne incredibile videatur per Spiritum Dei fieri potuisse, intueri quid mundi spiritus possit, qui utique non Deus, sed unus ex operibus Dei est; quam facile dissolutam naturaliter humum rigore constringat, aquas vertat in glacem, ex lisdem et nivem gignens, quæ pondus levitate, colorem candore commutat; idem crystallæ flatibus dures, naturæ suæ non receptura mollietatem: et post

^d Ita in Vind., in editis *assumpsit*. Haud ita multo post in Lemov. *sed ut quod esset, vellet videri*: nescio an melius.

^e In alio codice, *perspicit*, minus recte; cum neque per fidem Deo proxima perspiciantur.

^f Sic in eodd. Vind. et Lem. et quidem optime: in editis, *de subsistenti sua, ut et nihil*.

hæc Deo impossibile fuisse crede, quod esse possibi-
le intelligis creaturæ.

CAPUT XI.

Quomodo per ætates diversas Deus creverit.

APOLL. — Etiamne Virginem peperisse testamini? Creatio enim, sicut asseris, a non de incorruptibili Deo, sed ex materia corruptibili effecta, quo pacto modum propriæ fragilitatis excessit?

ZACCH. — O mundi sapientia divinum in tua persuasione nihil sentiens! Dei opere fieri intra hominem omnium audis salutem; et cum sine turbatione corporis conceptum intelligas, absque ejus dissolutione prodisse non credis! Ubi est ergo beneficium aut potentia Dei, si humanæ fragilitati sacra conjunctio nomen tantum communicat, non honorem? Tu Christum ex hoc vel maxime Deum esse non credis, quia contra consuetudinem humanæ natiuitatis natus prædicatur ex Virgine. At ego hinc eum magis transisse in Dei gloriam credo, quod conditioni nostræ etiam secundum hominem in aliquo dissimilis, et nascendi ordinem decenter implevit, et materni corporis integritatem nascentis [An nascenti] necessitate non violavit. Dubium ergo non est, cum sit creatio de spiritu incorruptibilis Dei, incorruptibilem etiam editionem fuisse; et quod erat fragile hominis, divinitatis potius virtute servatum, quam id quod erat Dei, fragilitate hominis imminutum.

CAPUT XII.

De virtutibus Christi.

APOLL. — Pone, ut ita se Christi divinitas et natiuitas habeat, quia propter Deum quem rationi semper immisces, etiam Virginem parere potuisse iudicandum est; quid momenti fuit infantem in cunis vagisse, deinde in puerili ignorantia remoratum, aut lubricum adolescentiæ tempus annis non transiisse maioribus, b ubi possibilitate divina statim a firmitate virili quæ erat gesturus inciperet?

ZACCH. — Ex hoc tibi vitæ ipsius ratio adjuncta divinitatis voluntate respondit, ut qui convalescentis uteri moras tulerat, tempore servaret ætatis: nec dedignaretur ut homo vivere, qui dignatus fuerat ita nasci. Quando enim verum induisæ hominem crederetur, c si hos vitæ gradus transcucurrisset? Sed forte spernere aliquid de homine debuit, qui ad edocendam humilitatem et patientiam veniebat. Quanto modestius in se Deum et hominem probans et mira d prætulit, et infirma non respuit! Inde in mœrore doluisse, dormisse in lassitudine, in inedia esum desiderasse, flevisse in luctu, et gemuisse in morte perscribitur; ut cum Deum verum quæ superius comprehensa sunt sublimia opera demonstrarent, verum hominem flebilis loquerentur. Cum et quæ nobis sunt propria suscipiendo

^a Particulam negationis quæ omnino necessaria erat, addidimus e cod. Lemov.

^b Sic codex Vind.; in priori editione, ut *possibilitate*, minus idoneo sensu.

^c Hic quoque codicem Vind: sequimur; nam antea legebatur, nisi hos; fœdo errore, qui inde or-

A pertulerit, et quæ soli Deo possible, verbo, cum voluerit, effecta præstiterit.

CAPUT XIII.

Si Christus alios suscitavit, quomodo morte non caruit.

APOLL. — Memini dudum et curationum varietates, et mortuorum suscitationes fuisse prolatas; in quibus tamen specialem Christi admirationem fuisse non video: siquidem cum et peritiores magi mortuos suscitent, et medicus universis debilitatibus remedia largiantur.

ZACCH. — Nec me præterit magicis carminibus non mortuorum, sed dæmonum spiritus evocari, eosdemque per phantasiam paulisper simulare quod non sunt: conditionem præterea addere falsitati, ut aut non visi respondeant, aut, si videntur, obtineant: ut imprudentium vota debilia umbrarum illudat effugies. Defunctorum autem animæ resolutis corporibus ad sedes debitas perducuntur, ac promeritis usque ad futuri iudicii diem vel in locis beatorum morantur, et subjectæ magorum invocationibus non sunt, aut quibusdam clausæ carceribus venire ad superna prohibentur: ita fit ut iisdem venire vel dedignantibus, vel retentis, eorum similitudinem dæmones fingant, ut et fallaciæ quam diligunt semper intersint, et credentes talibus veri imitatione frustrentur. Medicorum vero medelæ multis herbarum confectionibus nec statim nec omnibus prosunt; et si quando altior ægris morbus inoleverit, aut igni viscera exusta torrentur, aut ferro perniciis occulta resecatur: nihil in remedium imperio agitur, nihil solo sermone perficitur. Et certe fateri omnes possumus derogare medicinam ex eo quod sit in homine, posse; addere non posse quod non sit, quæ Christi operum contra reputatio est. Cæcus materias luminum ab initio non habens, et vacua oculorum loca præbens, limo illitus, quemadmodum erat primum homo factus, visum recepit: gressum nesciens jubetur incedere: solutus in muliere venarum sanguis, dicto sistitur: imperio auris solidatur abscissa: nec medicamine fugit lepro, sed verbo. Iluc tabefactum sepulcris cadaver et prodire jubetur, et vivere; nec subitam præsentiam cernentibus præstat, sed cunctis hominum actibus interest, atque annos victurus exultat. Quis præter Deum quinque panibus tantum e plura hominum millia pascere ita potuit ut saturaret? Quis mare pedibus ingredi, et immensum ambulando libere calcavit elementum, ut famulantibus viæ fluctibus figeret firma vestigia? Quis ventis jubere, et sævientes in tempestatem procellas sermone compescere? Quis de aqua vinum facere, et ex eadem in eandem natura sine intellectu demutationis melioris speciei præstare profectum? Quæ Christus in ho-

tus est, quod librarius verbi *transcurrere* intellectum assecutus non erat.

^d Ita in codd. Vind. et S. Arn.; in textu *pertulit*, male: utroque haud paulo melius esset, *protulit*.

^e Sic codex Vind., rectius quam prior editio, *plurima*.

mine agens ut se et Deum probaret, multis videntibus fecit. Itaque si echo loquenti, aut fontibus spuma, vel vero lumini umbra coæquanda est; non indigna comparatione junguntur opera hominum virtutibus Dei: cum licet, hæc tantum remediorum mora sit, ut prodesse jubeantur; illic præstita per laborem prius pene quam sentiantur, evanescant.

CAPUT XIV.

Qui sit diabolus, vel quod peccatum hominis.

APOLL. — Si prædicta miracula, ut credi studes, manens in homine Deus præstitit, numquid suscipere et pati crucem voluit? aut quam ob causam erepturus a morte alios, morte non caruit? vel quem admodum aliis proderit, qui sibi prodesse non potuit? cum in hoc magis fidem de se ambigentibus munire debuerit, liberaturum et alios fore qui hoc primum in sua liberatione monstrasset. Qua in re aut rationem prodi necesse est, aut credulitatem non exigi satis justum.

ZACCH. — Etiam in hoc æstimatio tua fallitur, ut in crucis afflictione divinitatem credas injuriam pertulisse; quæ incomprehensibilis et libera nec pati potuit, nec teneri: sed quemdam de diabolo per assumptum hominem egit triumphum, cum in ligno victoriam carnis imponens, eum sine sui injuria per hominem superavit, qui hominem cum Dei injuria egerat in delictum. Homo ergo, non divinitas cruci data est; et qui per lignum peccaverat, fixus in ligno est. Atque hæc Deo fuit assumendi hominem præcipua ratio vel voluntas, ut peccatum ab homine contractum per hominem tolleretur, et ab illo fides resurrectionis inciperet, quem primum resurgere debuisse constaret: purus enim et ab omni immunis delicto pati pro omnibus voluit; ut non sola potestate, sed merito, omnibus præferretur. Vides ergo quæ sit divinæ pompa virtutis vitæque victoria, mortem non meruisse, sed merentibus abstulisse, et ^a vexillo spiritalis triumphus culpam materiam affixisse non propriam; quoniam quicumque alius, dum a peccatis nemo hominum liber est, pro se tantum vitam dedisset, illum oportuit pro omnibus interire, qui pro se noxæ nihil debens, cum condemnari non posset, acquieverit et occidi, ne nos perpetua mors teneret.

CAPUT XV.

Si Deus impassibilis est, quare irascitur et vindicat.

APOLL. — Remoto hoc interim, ut quis iste diabolus vel unde sit dicas, quem incentorem nescio cujus peccati fuisse confirmas; ipsum, si non piget, hominis pande peccatum, cujus tanta atrocitas sicut asseris fuit, ut nisi per solam Christi crucem non potuerit expiari: inspecta enim si qua est criminis qualitate, quid hæc crucis prædicatio tantopere elata præstiterit, promptius elucebit.

ZACCH. — Non piget plane offensæ veteris expla-

are principia, et quem mali gradum primi hominis transgressio fecerit, simplici narratione contexere; ut qui peccati tantum causas audire desideras, etiam Creatorem humani generis propius agnoscas. Cum enim Deus omnia fecisset ex nihilo, habitatorem mundi hominem finxit ex limo, rudique adhuc et ex animo corpori spiritum sensumque largitus est; spiritum quo communem carpinus aerem, quo membra provehimus; sensum quo a cæteris animalibus discrepamus: tum vivendi proprium arbitrium addidit, liberum in omnia imperium tribuens; tum immortalitas cum conditione permissa [An promissa?] est, et in voluntate lex posita, non quæ observatione difficilis periculum inferret ignaro; sed quæ ostensa ne usurparetur, tantam Creatoris gratiam cum immortalitatis beneficio custodiret. Sic posito itaque homini inter delicias paradisi, amœnissimi scilicet loci, et nulla aurarum intemperie ac varietate corrupti, ex omni pretiosarum arborum fructu edendi copiosa datur facultas; sed in multis unius tantum arboris usurpatio prohibetur, ut interdictam eandem arborem semper intuens homo, ejus qui interdixerat meminisset, et ^b prælatus omnibus præ se esse non oblivisceretur auctorem; ac sibi ita omnia subjecta cognosceret, ut ei qui sibi subjecerat, esset ipse subjectus: simul ne homo rationalis factus sicut bruta animalia sine observatione torperet; sed ut eo quem solus præcipuum acceperat sensum, inter præceptum ac beneficium et cavere intelligeret et mereri.

Huic beatitudini diabolus invidens per serpentem, qui erat cæteris animalibus prudentior, mulierem primum, id est inferioris sexus hominem, et ad credendum animi facillioris illexit interdictum gustatum arboris temerare: per eandem postea virum simili falsitate decepit, futuros asserens Deo similes si ejus ligni pomis non abstinerent, quod velut ideo divinitas excepisset, ne cœlestem scientiam cum hominibus partiretur. His deceptos dolis in peccatum pravissimum compulit, ut se per transgressionem præcepti Creatori similes esse, quamvis non possint, velle tamen ausi sint. Hac fraude immortalitatis beneficio spoliati de paradiso ejiciuntur; ex illa inviolabili temperie detractis, et sub hoc corruptibili aere victuris pelliceus statim vestitus imponitur, et ad quærendum victum labor improbus deputatur; ut solum verterent nil sponte præbiturum, et inter spinas ac tribulos desudantes, quamvis plura congererent, mortis tamen sententiæ subjacerent.

Hæc interdicti prima transgressio malorum omnium causa mortisque principium; nec tamen in vindictam Dei promptam patientiæ sententiæ irrogavit effectum, sed vim severioris edicti temporis interpositione mollivit; ut meritum veniæ esset ex

^a In Lemov., *specialis*. Infra, *dedisset* restituimus e cod. Vind. cum in editis legeretur *dedisse*.

^b Totum hunc locum restituimus e codd. Vind.

et Lemov.; in priori editione, *prælati omnibus præesse non sibi*; quo nihil foedius.

labore pœnitentiæ, ac lapsi observationem justitiæ vel posteros edocerent, ^a quorum gratia restitui vitæ quam amiserant possent, qui per se graviter corruissent. Hæc intervalla pietatis ac salutaris viæ tramitem non per conversionem satisfactio tenuit, sed vitiorum potius incrementa creverunt, et sequentium hominum consumpsit abusus; ita ut postea mortis convallescente sententia, ardentium criminum labem diluvii infusio sola restingueret.

CAPUT XVI.

Quomodo post diluvium homines sint creati.

APOLL. — Suspectæ audientiæ est præterire quæ permovent: nam si Deus et impassibilis et bonus est, quemadmodum nunc et iratus aut vindicans est? Ira enim passibilem significat, ultio malum.

ZACCH. — Æquus humanorum actuum Deus iudex est, qui reddit bonis præmia, malis pœniam: bonus, cum retribuit; cum vindicat, justus. Unde ira non passibilem significat, sed improbantem; et non malum vindicta, sed justum.

CAPUT XVII.

Unde origo Judæorum.

APOLL. — Cedendum est reverentiæ divinitatis, maxime cum hoc semper credi de Deo debeat, quod pro honore sit dignum. Unde ad suspensum articulum narrationem reducens, quemadmodum post diluvium vel facti homines vel nati sint, si auditu dignum est, consultus expone.

ZACCH. — Dignum plane Dei erga nos ab initio pandere medicinam, et post diluvium servatum in Noe humani generis semen expromere, atque hinc progeniem venisse per posteros, non jactis post tergum lapidibus puerili modo Deucalionem Pyrrhamque confingere. Itaque terra diluvio eluta, Noe tantum, quia solus justus inventus sit, ad propagandum humanum genus cum progenie ^b reservatur; mortis tamen adhuc sicut nunc manente sententia, ut ex merito conversationis cum resurrectione immortalitas redderetur. Aliquamdiu apud homines justitiæ forma duravit, et exempli memoria viguit disciplina, ac reverentia terrore servata est. Sed sicut semper longa prosperitas ex abundantia securitatem, ex securitate abolitionem, ex abolitione abusionem creavit; obliti metum obliviscuntur auctorem, et a vitis in sacrilegia proruperunt: jam nec terris habitare contenti, tamquam ascensuri cœlum exstruunt turrem, et hominum manu nubium celsa temerantur. O inexplicabilis bonitas Dei, et nulli, ut dignum est, eloquenda miseratio! Deo non obedire mors justa est, et Dei sedem appetisse impunitas fuit.

Intuere divinæ clementiæ lenitatem: temerarii non puniuntur in scelere, sed ab scelere deducuntur; et ubi sævire debuit cœleste iudicium, præstantur signa virtutum. Insuper pœnitentiæ via et intellectus aperitur; nam cum esset adhuc eo tempore

^a Optima lectio cod. S. Arn., quam cur in marginem Acherius ablegavit, ut reponeret *cujus*, non video. In sequentibus tot fere occurrunt variæ lectiones, quot verba, sed quæ nullius sunt momenti.

unus omnibus sermo, in numerosas quæ tunc per orbem sparsæ sunt, gentes, lingua dividitur singulorum, et in opere ferventissimo, hoc tantum unusquisque loquitur, quod solus intelligit. Cum enim in exstructione sceleris perseveraret audacia, repente nesciunt rogare poscentes, obedire nesciunt ministrantes, et quæ mollentibus velut necessaria ingeruntur, adversa sunt. Sic non pœna, sed tædio, cœpta linquantur, ut miraculis ad omnes postea cum stupore formido sine supplicii perveniret exemplo; cum quam ob causam linguæ prioris notitiam perdidisset, genti suæ in quam sermonis novitatem transferat, unusquisque narraret.

Sed quid prodest crimina texisse diluvio? Quid hanc insaniam machinam indulgentia destruxisse, non pœna? Ecce iterum, o homo, in Dei injuriam elementa confundis, honorem et cultum invisibilis majestatis ad visibiles transferens creaturas. Si altitudinem suspicis, Deus supra est; si magnitudinem, ille immensior, ubique est; si splendorem (*Sap. XIII, 3-5*), Creator est clarior, et qui fecit speciem necesse est hac virtute a se facta præcedat: sit postremo hæc inter Creatorem creaturamque distantia, ut sic admirationem quæ cernimus habeant, ut ea quæ ob majestatem videre non possumus, cum reverentia non amittant.

CAPUT XVIII.

Quare post egressionem Ægypti in eremo ducti sunt, vel cur Lex data sit.

APOLL. — Si horum quæ recolis fides vera est, inestimabili modo Dei erga homines, ac sine fine patientia est. Sed quoniam opere turris obmisso, per omnem terram gentes ^c factas linguarum diversitate memorasti; quemadmodum cum Moyse Judæorum subreperit secta; aut quam ob causam tot sæculorum temporibus absumptis latio legis emergerit, cum hominis sensibus naturaliter lex inserta sit, si facultas scientiæ est, arrepto ordine lugravanter eloquere.

ZACCH. — A primo homine usque ad quod dixi tempus, per successionum gradus, Dei notitia tenta est; lex autem etsi non scripta litteris, sicut ipse professus es, sensibus erat inserta naturaliter: sed postquam abolitione utraque cesserunt, Abraham vir fidei singularis eligitur, quem patrem totius credulitatis ob hoc meritis Deus statuit, quod primum incunctabundus domum, patriam propinquosque per vocationem Dei, ad ignota et peregrina iturus, reliquit; ne servituti idolorum degens inter proximos dederetur, et gratiam fidel quam jam merebatur et erat aucturus, amitteret, aut certe tepidius retineret: in sua iterum et uxoris senectute postrema, jam membris per ætatem frigentibus, nasciturum sibi filium, quia hoc ei Deus promississet, non desperavit, credens naturæ difficultatem divinæ

^b Sic in codd. Vind. et Lem.; in editis *reservato*, male.

^c Hic quoque codd. Vind. et Lem. sequitur; in priori editione, *facta* legebatur.

sponsionis possibilitate vincendam : quem postea cum esset et unicus, Dei Jussu cædendum aræ incunctanter admovit ; præstare amplius Creatori, quam affectui studens, simulque confidens etiam de ambustis cineribus reddi sibi integrum posse, quem Dei causa ignis hausisset ^a. Verum numquam credentibus dura divinitas, non orhari lectissimum virum passa est, sed tantum probari ; nam sub ictu gladii jam jamque ferientis arietem subjecit intento, hostiam mitiorem ; ut et absque pietatis dispendio devotio compleretur, et nihilominus gratiam fidei acciperet, qui Deum affectui prætulisset.

Tali igitur credulitate promissionem affluentis terræ secuturo semini meruit, et Judaici princeps populi circumcisionem primus accepit. Non quod præputium justitiæ præjudicaret aut fidei, vel aliquid superfluum in homine Deus creasset, quod postea juberet abscindi ; sed ut inter alias gentes signaculo corporis electi viri soboles nosceretur.

Itaque plebs eadem ob inopiam earum quas inhabitabat regionum transit in Ægyptum : non quod his Deus quocumque loci præstare abundantiam non valeret ; sed ut rursus educturus ex Ægypto, quantus esset mirabilibus edoceret. Fit magnus ex hac progenis populus, et usque ad invidiam multitudinis paucitas crescit ; ita ut cum sibi prævalituros Ægyptii formidarent, tanquam debitæ subditos servituti indignis operibus afficere niterentur, sæva insuper edicti violentia virilem sexum ab utero neci dabant, ut oriundos expositio, labor validos assumeret. Sub his afflictionibus auctorem Deum sibi a majoribus traditum peregrina plebs convenit, et in sui liberationem cultam per patres poscit divinitatem ; qua factum est ut contra vim crudelis edicti Moyses primum a parentibus educaretur occulte ; inventus deinde a filia Pharaonis, cum ob metum præcepti esset expositus, omni Ægyptiorum informaretur sapientia, atque ad liberandum Dei populum præcepta suscipere, ne vel indoctus casualiter, vel mediocribus intellectu, si institutus omni eorum sapientia non fuisset, incautus quæ susceperat et credidisse videretur et gerere. Huic per ignem de rubo Deus loquitur, et valitura in Ægyptios signa demonstrat : quibus utique et hi crederent quorum servitus solvebatur, et qui rensuri erant deterrerentur, possetque in hac prodigiorum ostentatione gens utraque servari ; cum Dei manu evidenter inspecta, et converti ab impietate sua contumaces admonerentur, et liberarentur afflicti.

Tum Moysi emissionem memoratæ plebis ex Dei auctoritate poscenti, cum Pharaone Ægyptiorum rege magi resistunt, fallere eundem prodigiorum quæ fecisset imitatione nitentes : nec cedit aliquan-

^a Sic cod. Lem., e quo etiam *dura* paulo infra restituimus, nam in editis hic habebatur *ussisset*, deindeque *clara divinitas*, nullo sensu. Cætera quæ leviora sunt, omittimus.

^b Ita legitur in cod. Vind., male ; in priori editione *intellectus, institutus*.

^c Hæc etiam est cod. Vind. lectio, quam prætu-

lisper similitudo veritati, signisque phantasia ; sed obniti utcumque permittitur, non ut profanorum falsitas vinceret, sed ut Dei virtus latius eluceret. Nam cum plagarum diversitates in causa signi sicut Moses faciebat, idem quoque facere viderentur, revocare non poterant quod fecissent. Et sicut hæc monstruosa scientia solet, nocere noverant, succurrere nesciebant ; malorum quæ ipsi intulerant cessationem ab eo rursus quem imitari conabantur, orantes. Sic ad extremum dimittere ^d populum vi inimitabilium signorum et impossibilitatis suæ confessione compulsi sunt. Admonentur Dei judicio profecturi celebritatem gaudii sub brevi simulare discessu, et ad ornatum absentium solemniorum impetrare hospitium censum, eundemque pro diuturni laboris merito retinere ; non fraudis studio, sed honore mercedis. Hi delusi, cum adhuc de opum retentione nihil scirent, quos ad iter oratu compulerant, recrudescente malitia cum ira insequuntur emissos, et imminente Ægyptiorum exercitu spes evadendi metuentibus deest, cum et a tergo hostes insisterent, et mare a fronte oppositum prohiberet.

Adest territis Deus, et in summo desperantium metu cæleste pugnat auxilium : interjectæ primum per diem tenebræ velut objectu impenetrabili præcedentes defendunt, et a persequentium impetu, mutata elementorum vice, tuetur trepidos subdita noctis infusio. Virga deinde Moyses percutere pelagus jubetur immensum, atque ad præbendam trans-euntibus viam profundi aqueas imperio removere ; celsa altrinsecus undarum acies erigitur, et tamquam ad signum bellici moris dispositos stare dice-re fluctus, ac mare mari similitudine solidatum intelligentis obsequio dividi. Panditur sicutum gradientibus solum, et ima pelagi ardua laterum mole vacuantur ; populoque in litus aliud evadente, cum persequentes abeuntibus imminerent, ictum similiter per Moysen rursus in se convenit mare ; et tamquam ob Dei injuriam vindicis elementi immensitas recursa tumidiore conflueret, innumerabili currum et equorum cum electis ascensoribus multitudo submergitur ; mixtaque arenis bellatorum manus, tamquam non fuisset, oblecta est.

Illis primordiis ab Abraham Moysæ duce plebs assumpta Judæorum est ; et post transitum maris usque ad eremum in qua quadraginta annis mansero, perducti sunt. ^e Hos per noctem columna lucis tamquam itimeris dux præibat : eadem etiam per diem ne lassos lassitudo conficeret, in nube præcedens ab æstus injuria vindicabat. Ita prorsus famulantibus elementis Dei auxilio usi sunt, ut in ejus beneficiis non sola cælestis potentie dignatione, sed et paternæ pietatis indulgentia fruerebantur, et cum in-

limus editæ, quæ fecissent.

^d Sic in Vind. et Lem. ; in editis, *populum inimicabilium signorum impass.*, pessime.

^e Totum hunc locum restituimus ope codd. Vind. et Lemov. ; eadem in priori editione, *hoc per noctem, dux iis præibat*.

ter admirationem ac necessitatem stupere, signa A ignem mulierum monilibus, illi se dandum profes-
 et pericula non timent.

CAPUT XIX.

Si Lex plus attulit hominibus quam natura.

APOLL. — Grata est quidem cognitio prædictorum ; sed nisi rationis plenitudine muniatur, infirma est. Quid igitur fuit causæ, ut emenso mari tantis rerum miraculis liberati ad eremum ducerentur ; aut cur postea in desertis tam longi temporis ablegatione cruciati sunt ? Cum illis præterea alimoniam cætera- que vitæ necessaria horrens regionum nuditas non præberet ; unde ergo multitudini pastus ; aut quam ob causam hæc tantopere liberatis pœna fuerit ; vel quemadmodum postea lex lata, deprome.

ZACCH. — Nec pœna illud relegationis fuit, nec in desertis ac squalentibus locis necessaria defuerunt ; sed pastus hominum exhibitione pretiosior, et eremi ipsius circuitio congrua : atque hæc præcipua morarum causa, ut illic præcedentia miraculorum augerentur exempla ; et quia semper assueta diligimus, providendum fuit, ne statim ad promissionis terram brevi ac recto itinere pervenirent, quibus ad Ægyptum revertendi voluntas, sicut confestim probatum est, posset aliquando subrepere ; cum etiam in summa abundantia a incognitæ regionis assuetorum desideriorum et profani sacrorum ritus a quibus maxime arcebantur, occurrerent ; ne expellendarum præterea ex iisdem regionibus gentium, licet prævia divinitate illis non illatura dispendium, statim bella terrerent. Simul etiam ut post eremi injuriam promissa habitatio plus placeret, quam licet per se inæstimabilis amœnitas commendaret, præteritorum tamen recordatio faceret aptiorem. Et vide clementem in sua patientia divinitatem. Victum non supplici sperantibus prece, sed deesse tumultuarie querentibus, nubem quamdam præstat annonæ, et angelorum cibo corpora humana vescuntur : ita ut nocturnæ largitatis infusio non querelæ tantum intercluderet locum, sed usui congesta superesset. Illic per omne quod dixi tempus mirum in modum, non calcementum, non vestis atteritur, nulla perinde capillorum aut unguium excretio dominata est ; sed velut immortalitate jam reddita, immutabilem hominis formam simplex servavit integritas.

Illic Moyses ad suscipiendam legem vocatur in montem, et quadraginta diebus ac noctibus Dei tentis alloquio, scripta in lapideis tabulis refert præcepta : proh nefas ! corruptos sacrilegio quos reliquerat deprehendens, dum adhuc manna et cœlesti oblectatione essent b refecti. Cum enim ejusdem Moysi moras velut non redituri idem populus incusaret, prædicta abundantia saturatus cito Deum a quo ex Ægypto educus esset, oblitus est ; poscere per luxuriam quos coleret deos cœpit ; missisque in

^a Haud dubium quin locus hic male habitus sit a librariis. Ita emendari posse arbitror, *cognitæ regionis, h. e. Ægypti, assueta desideria*. Quod deinde legitur, *post eremi injuriam, ferri non potest* : itaque lego *post eremi moram*.

^b Ita cod. Vind. ; in editis *referti* : infra ex eodem

ignem mulierum monilibus, illi se dandum profes- sus est religioni, quæ culti in Ægypto idoli formam referret. Reversus Moyses fideliter sævit in facinus, et redacto in pulverem tauri capite quod factum in similitudinem abominationis Ægyptiæ fuerat, delatas in legem tabulas indignatione confringit, indignos fore Dei litteris judicans quos talis ausi execratio polluisset. Nec prius ab iræ impetu destitit, quam missis per castra sectoribus multorum cæde piaretur admissum, et gedata injuria Dei refecta in tabulis reportarentur præcepta ; quorum reparatione monstratum est, Deum non odisse quos permiserit corrigi, sed deleri noluisse quos sic voluerit castigari. Hæc ergo eremi circuitio, hæc erga susceptam semel plebem beneficia Dei quadraginta annis de-

B rarunt : tum lex divinitus lata est, quæ c sui editione non præceptorum novitatem, sed reparationem justitiæ naturalis afferret ; ut quod ante pauci admodum et sapientes sciebant, omnes nunc intuerentur et perlegant ; nec excusandi habeat ignorantia locum, cum id quod sibi ingenitum quis fore non sentit, non solis sensibus quærat, sed visibus recognoscat.

CAPUT XX.

Quare salus hominum tam tarde advenit.

APOLL. — Hæere naturaliter humanis sensibus legem, et inesse omnibus intellectum quid noceat ac prosit, quid æquum aut injustum sit, aperta cognitio est ; quando et diligere d propria scimus et odisse contraria, ac simul placita alii præstare sit bonitas, et rursus improbitas alii quæ displiceant irrogare. C Unde quid amplius lex per Moysen lata detulerit, quam natura tradiderat, nisi edictorum qualitas exponatur, intelligere non possum.

ZACCH. — Dei agnitio et cum dilectione formido, lex prima est. Deum enim nosse quid prodest, si diligere ac timere non cordi est ? Consummatus deinde justitiæ ordo subsequitur, studere pietati, et in observantias honorum operum mentis puritate transcendere. Inest præterea præsens pœna commissis et piacula junguntur offensis, summaque edictorum conclusione præcipitur, ne aliis facias quod fieri tibi nolis ; et rursus, ut aliis facias quod fieri tibi velis. Creatio perinde mundi hujus inserta est, et hanc elementorum conspersionem idem qui ex nihilo fecerat fabricator exposuit, sui indicans operis, D quæ illi cœterna humanus error invexit.

Post Moysen currentibus temporum spatiis, cum per abusionem salutarium præceptorum idolorum cultus incretaret, additur frequens increpatio prophetarum, et adventum Christi quem jam experti sumus, et nunc opperimur, multa curationum genera denuntiant ac præcedunt. Deus enim ne vel raro vindicet sæpius comminatur, iræ cœlestis severitatem timeri magis quam o exseri cupiens. At contra

cod. *Deum* ascripsimus.

^c Sic. cod. Vind. in priori editione legitur *sui* *edictione*.

^d Vind. et Lem. sic habent, et quidem haud paulo melius quam prior editio *prospera*.

^e Hæc quoque est utriusque codicis lectio, quæ

Judæorum contumax natio non solum corrigi detrectat, sed argui dedignatur; Deique imperio missos prophetas diversis mulctare suppliciiis, ut humanarum superstitionum traditio præsumptis honoribus non careret, intentiosâ pravitare designans Dei se forsitan præsentia corrigendos, quem tamen postea cruci dantes post signa atque virtutes credere noluerunt, cum et venturum scissent, et venisse cognoscerent.

CAPUT XXI.

Si præfinita consummatio sit, an ordo exhibeat finem.

APOLL. — Si igitur tam necessarius adventus illius fuit, ut per se formam justitiæ præbiturus pati pro omnibus non recusaret, in morte propria spem novæ resurrectionis ostendens; cur et Dei beneficium et salus hominum tantorum temporum dilatione tardata est?

ZACCA. — Grandi, ut inspicere potuisti, dispensatione Dei humanum a principio genus tutatum semper est atque servatum; et si breviter summa perstringas, videbis ad hoc divinæ providentiæ ordinem concurrisse, ne justo judicio Dei necesse esset homines aboleri: potuit enim mortis sententia in prima statim transgressione compleri, ut temeratores punirentur edicti, et tamen pro ratione poenitentiae vivendi tempus indultum est. Subrescentibus postea sceleribus terra corrumpitur; sed ita pollutio eluitur elementi, ut per Noe humani generis reliquæ reserventur. Post diluvium valida jam et multiplex manus in ædificationem turris insurgit, et non exstinguitur pro immanitate ausi, sed ut corrigi possit cum admiratione dispergitur. Postmodum non cessante perfidia, sicut Noe in diluvio ob generationem, ita Abraham ad propagandam fidem in quadam vitiorum inundatione secernitur: multiplicatus per ejus progeniem populus Ægyptiorum contagione polluitur, et ad Dei cultum non judicii severitate, sed beneficiis signisque revocatur: iterum in eremo deos sculptiles faciendo a vero creatore discedunt: tamquam tunc primum factis hominibus, aut in sensu non habentibus legem, lex Dei sermone conscripta Moyse deferente transmittitur.

Cum vero nihilominus impietas serperet, prædicatio adjungitur prophetarum, et interjectis temporibus^a divina sollicitudo semper in speculis aut ab errore prohibet, aut mediocriter vindicans viventes in errore castigat. Ipse ad extremum cœli terræque^D et hominis conditor, velut magnæ familiæ dominus fidelibus famulis ante præmissis, potentiae suæ largitur adventum, assumptionem terreni corporis pro hominum salute non spernens: atque in ipsum quem induit, crucis passionem mortemque convertens, et plenitudinem legis exhibuit et salutis.

Quæris cur ante non venerit? Nonne in promptu

magis placuit quam ea quæ olim edita est, *exerceri*. Haud ita multo post, *trucidantes* legebatur, ubi ex iisdem codd. restituimus *cruci dantes*. Initium capituli sequentis, eosdem codices secuti, aliter edidimus, quam olim Acherius: sed quæ mutavimus non ejusmodi sunt, ut de singulis lectorem moneri necesse sit.

A est tardari debuisset postrema, finemque differri, ut plenitudinem justitiæ plenitudo temporum custodiret, et inter traditionem ac judicium per prolixitatem abolitio non auferret, quod magna Dei dignatio præstitisset? Si enim vel mediis vel quibuscumque ante temporibus Christus venisset, jam non sola abusio fidem, sed cum abusione tulisset et oblivio, nullaque justitiæ cura hominum corda morderet; quoniam difficilior antiquis credendum esset exemplis, cum vix recentibus fides detur. Ecce adhuc Dominicæ crucis ac mortis indicia felicitis sepulcri exuviæ continent, et signatus a præsentis multitudine locus post resurrectionis visum cœlestem testatur ascensum: pene adhuc solo resident pedum pressa vestigia, ac lustratæ operibus regiones virtutum exempla demonstrant: et a multis Christus aut quia fuit mortuus, Deus esse non æstimatur; aut quoniam si Deus, fuisse mortuus et post mortem resurgere potuisse non creditur; cum præter cætera et mors hominem probet, et resurrectio Deum. Exstant præterea Apostolicæ conversationis actus, et formam justitiæ: b sequi pene ut a præsentibus edocemur, cum ea quæ fecisse legimus vivos, etiam ante defunctorum cineres fieri sæpe videamus. Vix propinquitate finis et instantis examinis terrore compellimur, relictis idolis, veram colere divinitatem; et inter primum quem novimus ac secundum Christi quem expectamus adventum, brevitate salutari atque ipsis temporum arctamur angustiis, nec oblivionem admittere præceptorum, nec promissæ beatitudinis desperare proventum. Necessarium ergo vides fuisse, ut interclusione sæculorum nec periclitari finem sineret propinquitas adventus alterius, et servari justitiam imminens judicii terror exigeret; præcipue cum maxima esset et perfecta delaturus, et quæ perfecta sunt nisi postrema esse non possint. Videto enim, quantos anterior illius salvasset adventus, plures certe quam nunc faciet, cum a fide invenerit alienos, posterior perdidisset; quoniam quem talium curationum remedia non sanarint, denuntiati examinis ordo damnabit; parque in desperationem perpetuitatis esse expectatio potest, Deum per legem scire, et nolle justitiam, quam ea agere quæ justitiæ videantur, et Deum per legem nolle cognoscere.

APUT XXII.

Si corpora reformentur in resurrectionem.

APOLL. — Non ignoramus animas depositis corporibus ad Deum, id est ad auctorem proprium remeare; sed in his prius contractam humanis actibus labem ætherio igne purgari, ut Deo iterum ex quo utique sunt, puræ ac simplices misceantur. Unde

^a Sic sæpe laudati codices: in editis, *divina providentia*.

^b Optima eorundem codicum lectio: prior editio *sequi prout*, pessime. Quod sequitur, *vix propinquitate*, mendosum est; sed ita ut facile emendetur, si legatur, *sic propinquitate*.

si hoc forte iudicium vultis videri, non præfinita A universorum consummatio efficit finem, sed ordo decedentium.

ZACCH. — Tota in errore est vestra definitio: ^a nam quemadmodum animæ hominum iudicium susciperent, si ex Deo essent? Simplex enim substantia divinitatis non purgatur, quia nec pollui potest: necesse est enim ut purgatio passione non careat, quam, sicut scimus, substantia divina non recipit. Animæ ergo hominum non ex Deo sunt, sed a Deo factæ, et opus Creatoris, non consortes Divinitatis. Cum vero prædicti iudicii tempus advenit, defuncta quælibet olim recepturæ sunt corpora, ut cum iisdem aut iuste acta percipiant, aut inique perpetrata patiantur. Christus autem manifeste iterum de cælestibus venit: illius coram tribunali astabimus, illius sententia universorum merita pensabuntur: et qui sub iudicio passus est, iudicabit, nulla iniquitatis vestigia relicturus, cum et fidelibus immortalitatem reddat in regno, et incredulis perpetuum in dolore cruciatum.

CAPUT XXIII.

De neglectis et a bestiis devoratis.

APOLL. — Hoccine etiam asseri a sapientibus potest, antiquas mortuorum favillas, et in sepulcris sæculorum ætate consumptis vix ossium cinerem residentem, rursus in corpora posse componi, ac pristinum membrorum vigorem dubii pulveris collectione solidari? Unde animas cuiuslibet iudicio subdi posse facilius acquiescam, quam mortuorum corpora in vitæ ordinem posse revocari.

ZACCH. — Et admonitionis meæ et tuæ sponsonis oblitus es ^b, si Deo aliquid impossibile contendis. Qui igitur quod non erat fecit ut esset, ergo ut sit quod fuerat non potest facere? aut non etiam nobis difficillius est facere quod non fuerit, quam reparare quod fuerit? Sed hanc Dei possibilitatem æstimatio humana non ^c capiat, si hoc præsentis non edocent creaturæ, si tempora specterim varietate non signant. Diversæ arbores hiemis rigore nudantur, et decussis foliis perisse cum gratia spem germinum credas. At ubi lenius veris tempus afflavit, mirum in modum humor radicibus tentus celsa conscendit, candorem cum specie quem in ligno non habuerat, in floribus creans: fructus adiacentur in pomis, et quidam vestitus in foliis, quodque in arbore non erat, videtur in tempore. Quid iacta in agris semina? non plenam fidem resurrectionis ostendunt? Aperiuntur terræ viscera, ut nuda sulcis grana mandentur; quod humus non texerit, vires non habet renascendi. Unde etiam in parvis potentiam Creatoris considera:

^a Voculam *nam* addidimus e codd. Vind. et Lem.; infra altera pagina scripsimus *recepturæ*, ubi prius legebatur *receptura*; hoc enim de animabus dicitur.

^b Sic in cod. Vind., in editis *es de resurrectione*, si Deo; sed eas voces imperitus quidam librarius obtulerat. Infra ut *esset* ascripsimus ex eodem codice.

^c Ita restituimus, cum in editis *legaretur capiti*,

nisi putruerint semina non resurgunt, et nisi prius mortua non reviviscunt. Numquid sulcis virentia sunt demersa, aut cum calamis operta latuerunt? Unde ergo ^d in uno multiplex semen? Unde cum aristas novus palearum candor emergit? Quo pacto ex radice vis germinis scandit in spicas, vel quemadmodum postea ex viridibus herbis alba mollities mutatur in farra? Quæ certe similiter fieri posse non crederes, nisi semper videres. Quod ergo in his quæ ad vicium hominis pertinent, ut ab initio Deus statuit, terra sic reddit, in ipsius hominis reparatione non faciet? Qui mirabilium Dei testis effectus (est), in se necesse est post resurrectionem maxime stupeat, quod in subjectis ante laudavit. Unde horum omnium ratione perspecta, defunctorum cineres vel favillas semem corporum esse non nescias, ex quo in adventum majestatis suæ Christus secundum merita excitabit et formas. Parum est enim divinæ elementæ species tantum reparare quæ fuerint, nisi et bonorum corpora splendor ornent, et malorum confusio deformitatis obscurat.

CAPUT XXIV.

Quomodo moles cæli aut facta sit aut sine præteritis.

APOLL. — Pone interim quod de sepulcris tantquam ex notis sedibus mortuorum favilla reparatur in corpora; et quia condita membra sua ^e animæ noverint, ex iisdem locis confidenter reposcant: quid eos qui fluctibus mersi sunt belliaquo prostrati, et post latronum cædes exsequiis funebribus carerunt, escis, non sepulcris membra linquentes; numquid credibile est in eadem quæ habuerint corpora posse restitui, cum etiam reliquiæ cinerum non queant inveniri?

ZACCH. — Si Deum posse omnia credere, hoc denique factum facile iudicares, neque humana disputatione discerneres, utrum fieri possit quod faciendum ille dixisset: et ideo fides summum præ bonis omnibus meritum est, quia quæ Deus dixerit, implenda non dubitat. Rei autem hujus hæc ratio est: elementa omnia cunctæque creaturæ nullo quidem nobis sensu intellectuque respondeant, et ad observantiam tantum proprii ministerii videantur bruta subsistere, quoniam vel indigni eorum imperio sumus, vel mundi arcana nescimus: Deum autem et intelligunt et verentur, atque ita jussis illius obsecundant, ut ad nutum præcepta mox implent. Quilibet ergo exesis corporibus piscium, bestiarum alitumque digestio aut aqua miscatur, aut terris: nec fieri ullo pacto potest, ut ex eo quod qualitercumque substituerit, nihil restat; ead præstiosiorum

et in Vind. *capiat*. Totum hoc caput ita editum erat, ut intelligi vix posset: nunc servatis interpunctionum legibus, quarum nullam Acherius rationem habuerat, creglas sententias perspicue in eo deprehendes.

^d Hic etiam codicem Vind. sequimur: in prior editione habetur *ex uno*, male. Haud ita multo post ubi *testis effectus est* legitur, verbum est addidimus.

^e Posterior hæc vocula addita est e cod. Vindoc.

materiam quascumque deciderit, hæc duo elementa ^A conservant, et in se velut speciali colore distinctam resurrectioni redditura custodiunt, nec residere umquam velut perditum poterit quod et divinitus inquirendum est, et sponte prometur: sic famulantibus cunctis dispersorum viscerum reliquæ in suam formam corpusque reducturæ sunt; ita ut in resurrectionis miraculo inde fidei meritum credentibus augetur, unde aliis incredulitatis augmentum est.

CAPUT XXV.

Si mundus reparatur in melius.

APOLL. — Jam dudum in hoc tractatus tui tendit intentio, ut cum elementa singula ex nihilo facta commemorares, etiam mundum quem ex semetipso esse, et sua credimus æternitate mansurum, et initio minuas et fine concludas; ac licet assertionis tuæ ordinem teneam, quo factum a Deo in præcedentibus meministi: quemadmodum tamen inexplicabilis poli molem aut factam credi velis, aut sicut nunc est non semper futuram, ratione confirma.

ZACCH. — Omnia igitur elementa quæ vos Deo velut coæterna numeratis, ab ipso, sicut jam dixi, et ex nihilo facta sunt, et in hanc mundi formam mirabili conspiratione sociata; quæ sicut initium ex Dei creatione sumpserunt, ita perennitatem ejus beneficio consequentur: et ideo ei coæterna non sunt a quo facta sunt; quia nulli dubium est auctori quolibet non eolum paria non esse, sed esse subjecta. Hoc autem intellectui apertissime patet mundum ex pluribus fuisse compositum; unde adverti facile potest non illi inesse, sed præesse divinitatem, quoniam alterius adjumento divinitas sola non indiget, sed una in se et simplex atque perfecta est, quia incorporalis; et ideo invisibilis et incorruptibilis Deus est: quæ in hujus mundi actu et contemplatione non ita sunt, sed corporalia esse, etiam ea quæ ex ipso mundo gigantur ostendunt. Quæcumque præterea ab eodem vel agi cernimus vel creari sub dispositione divina, non suæ voluntatis, sed officii sunt. Aspicere transitus solis lunæque discursus, et utriusque quotidie per vicissitudines temporum vel ortum vel occasum esse repetendum. Adventu noctis sol diem perdit, quem tamen nec semper objectu nubium velut exclusus ^b illuminat. Luna sui patitur detrimentum, et plenitudinem luminis sub constitutione rectoris aut perdit, aut recipit. Varius præterea siderum lapsus, et rationi signa famulantia, et intumescens notis mensibus mare, et sub certa horarum dispensatione excessum modumque custodiens aut sereno quiescit, aut tempestate turbatur. Terra imbribus infusa molitur, eademque rursus aut gelu stringitur, aut calore siccatur: quia et aspectu Dei metuens contremiscit, et se imperio subditam motu fatetur. Ipsum aerem perniciosior halitus sæpe corrumpit, et postquam gravaverit, efficit pestilentem. Vin-

centur piis ad Dominum precibus pluviam, et prolixa rursus serenitas supplicatione mutatur: cunctaque aut impositæ serviunt rationi, aut in usum hominis necessarium sub religiosa deprecatione vertuntur.

Hæc vos appositis nominibus pro Deo singula atque universa veneramini. Quod si ita est, falsi dii æstimantur, et error in promptu est; si vero aliquos qui eisdem ex arbitrio Dei præsent, apertæ stultitiæ est subjicienti æquare subjectos. Dii enim plures non sunt, sed unus nascentium viventiumque formator sicut fecit omnia, et regit, parique imperio vel mensura efficit vel casura decernit. Vides ergo Deo soli initium non apponendum a quo omnium processit exordium, nec consenspiterna majesticati illius æstimanda, quæ ut æterna sint, sicut de homine, ipso facturus est. Illo enim adveniente destructa in melius mutabuntur, ut immortalia cum homine perdurent, quæ nunc utique nostris criminibus, licet invita et gementia, aut passione tamen polluuntur aut visu; quoniam quæ a passione immunia sunt, contaminantur aspectu (*Rom. viii, 20, 22*). Ita fiat ut etiam elementa cum homine in melius innovatis, memoria auctoreaque intereant vitiorum; cum etiam illa purgentur quæ ingentem peritatem non factis, sed factorum scientia perdiderunt.

CAPUT XXVI.

Cur frustra adorentur idola, si in templis donant responsa.

APOLL. — Credi quidem arduum est, ut mundus tanta virtutum admiratione consistens aut destrui unquam possit aut refici; sed quia immutandum Dei possibilitate confirmas, quid futurum sine ullo erit? aut qualis reparatio est effectura clariorum, cujus tanta vel magnitudo vel gratia est, ut nec magnitudo ejus ratione aut notitia deprehendi, nec splendor possit augeri? Quæ ergo super hoc definitio vel sententia sit sequenda, promissæ instructioni convenit non sileri.

ZACCH. — Recte quidem dicis, intellectibus nostris ad integrum in Dei providentia indeprehensibilem esse rationem; sed præsentis gratiæ formam multiplex splendor aucturus est: quoniam longe amplior ei a Creatore lux veniet, quam ^c est ab eodem inserta D ereaturis. Ergo invisibilia metiri ex visibilibus nos oportet, et incorruptibilia de corruptibilium admiratione pensare: justis autem in gaudia æterna surgentibus, cælum novum et rudis terra revelabitur: multiplicatum perinde supra solem ex Dei conspectu se lumen infundet; quia multo magis sol a Deo distat, quam nos ab eodem sole distamus. Hi petius quos ad hanc vitam diversis justitiarum gradibus merita provexerint, splendorem solis habituri sunt, et ita singuli indeptæ felicitatis honoribus perfruentur, ut nec altior efferatur, nec spernatur inferior, sed

clusum, haud ita bene.

^c Voculam est addidimus c cod. Vind. Infra in eodem et in Lemov., omnium specierum nulla.

^a Sic codex Vind. et infra idem, ac Lemov., prometur. In editis conservent... custodiant... promittit.

^b Ita codd. Vind. et Lemov.; in priori editione ex-

gaudia sua unusquisque sic diligit, ut claritatis distantiam pari immortalitate compenset. Nulla tum interjectio noctis continuitatem diei lucisque violabit: præsens enim cernentium visibus Deus, et beatorum lætitiæ semper socia divinitas obscuritatem fugabit, diemque junctura est. Non livor miserorum, non suspicio vexabit incautos, nullus animi ac viscerum dolor; nullaque peccati vel necessitas, vel occasio, vel voluntas mortem aut mereri faciet aut timeri: vernabunt cuncta cum fructibus, omnium specie nulla temporum varietate mutata: odor cum amœnitate certabit: non illic importunæ obscuritatibus pluvix, aut perennis auræ libertatem rigor calorque corrumpet: sed manebit perpetuo blanda temperies, et inestimabilia illius beatitudinis gaudia præteritorum recordatio nulla vexabit; ita ut præsentis mundi usum etiamsi abolitio futura non tolleret, transisse tamen gauderent justi potius quam dolerent.

CAPUT XXVII.

Si Deus solus debetur honorari, quare et homines honorantur, et imagines sculpuntur in vasis Dei.

APOLL. — Magna est, sicut dicis, adhortatio futurorum, sed nondum patuit gentilium^a vanam religionem, aut vacua honore divinitatis numina nuncupari; quando et certa ex adytis responsa præstantur, et futura noscuntur in templis: quæ si et vera sunt et quærentibus prosunt, frustra Christiani destruere conamini quod eripere non potestis.

ZACCH. — Hæc quidem quæ in templis ostendere extorum inspectio solet, et ex adytis velut futura portendere, nec semper vera sunt, et nulli umquam, ut arbitror, prosunt; quia si adversa sunt, et ad correctionem ex Deo veniunt, nisi ab ipso non queunt immutari. Et denuntiata scisse quid prodest, si vitari prædicta non possunt? si autem ex Deo non sunt, nec bona possunt esse nec vera, et sicut haud efficiunt, ita nihil prosunt: sed sive sunt falsa, seu certe ex proventu habent aliquid veritatis; omnia figmenta sunt dæmonum, qui et sperari a se volunt, et sperantes decipere consueverunt; ut cum a Dei cultu homines abstraxerint, etiam beneficiis exuant atque ab ejus bonitate disjungant. Hi gentilium obsident templa, hi sub mortuorum hominum nominibus sedem in vestris adytis collocarunt; et quia illis nusquam præterea consistendi in terra locus est, D aerem sub nubibus præcipientes incursant, volucrique discursu omnia perscrutantes, aut jam visa denuntiant, aut a se nequiter faciunda quasi ut caveantur, adversa prædicunt. Nam licet nequam et incerti sint spiritus, omnique crimine reatuque polluti; incorporalis tamen, ejusque substantiæ cujus dignitatem amisere cum cœlo, naturæ beneficio et vigore

non carent, ac plus quam homines sciant necesse est, quorum et creatio sublimior est, nec terreno corpore sensus includitur. Et quæ, rogo, illorum divinatio est? Nonne similiter cum hominibus quos per vitia ceperint, Christi invocatione terrentur? Volunt quædam sponte prædicere, et de absentibus vel futuris, velut manifesta denuntiant, dum aut medelam cruciatibus sperant, aut prædicturos imitantur ut fallant. Omnis tamen divinandi simulatio de rebus actibusque terrenis est: nihil ante factum, quod sit Dei^b, prævident; nihil prius quam videant cœleste noverunt; et quod magis mirere, ne cogitationes quidem in cordibus hominum deprehendant.

His ergo non pudet cultum veræ divinitatis ascribere, his vitam hominis spemque committi, quibus circumscribendi semper dolus est, et fallendi pro divinatione subtilitas? His etiam simulacra aut igni excocta componitis, aut in ligno vel sculpiilibus adoranda præbetis, ex quibus is vobis venerabilior deus est, qui artificis manu melius expolitus; et hoc divinitas clarior, pictura si pulchrior: nec requirendi Creatorem studium est, aut agnoscendi Deum verum sensus apponitur. Nonne manifesta dementiæ est, his quasi Deo hominem subijci quos tibi possis Deum credendo subijcere, et ab his vitæ auxilia postulare quos in reatu esse non dubium est? Quos si profuturos putas, et ideo placari debere confidis; profuturos cuiquam crede propitios, si spreti a fidelibus nocent, si his a quibus propter Deum contemnantur officiant. Cum ergo nos timeant, vobis præsent. Et vide qualiter haberi debeant, qui nec prodesse umquam possunt, nec semper nocere, cum et sit facilius, et velle non desinant.

CAPUT XXVIII.

Quare Christiani fatum non credunt.

APOLL. — Habet quidem speciem veritatis oburgatio tua, sed potest recurrentibus confutari. Nos enim eorum simulacra vel imagines adoramus, quos vel vera religione deos credimus, vel antiquorum traditionibus^d docti deos non esse nescimus: vos vero quibus istud abominatio est, cur imagines hominum vel ceris pictas, vel metallis defictas sub regum reverentia etiam publica adoratione veneramini, et ut ipsi prædicatis Deo tantum honorem debitum etiam hominibus datis? Quod si et illicitum legique contrarium est, cur hoc facitis Christiani, aut cur hoc vestri non prohibent sacerdotes, ne id quod ignorantibus nobis pro sacrilegio ascribitis, scientes sub officii excusatione subeatis?

ZACCH. — Istud quidem nec debeo probare nec possum, quia evidentibus Dei dictis non elementa, non Angelos, nec quoslibet cœli ac terræ vel aeris

est Dei.

^e Sic codd. Vind. et Lemov. emendate: prior editio, *vobis prosunt*, corrupte.

^d Uterque codex, *ducti*, fortasse melius: haud multo post iidem codices, ubi legitur *nobis pro sacrilegio ascribitis*, habent tantum *nobis objiciitis*.

^a Optima codicis Vind. lectio: in priori editione corrupte *nondum gentilium potuit vana religione*. Alia sunt quæ ope ejusdem codicis deinde emendavimus; sed leviora sunt, quam ut singula indicare necesse sit.

^b Totum hoc de rerum cœlestium cognitione e margine in textum revocavimus. Illud, *quod sit Dei*, vix ferri potest; itaque libenter legero, *quod solius*

principatus adorare permittitur. Divini enim speciale hoc nomen officii est, et altior omni terrena veneratione reverentia: sed sicut in hujusmodi malum primum adulatio homines impulit, sic nunc ab errore consuetudo vix revocat; in quo tamen incautum obsequium, non aliquem divinum deprehenditis^a cultum. Scilicet propter similitudinem amabilium vultuum gaudia intenta plus faciunt, quam hi forte exigant quibus defertur, aut perfungi oporteat deferentes; et licet hanc incautioris obsequii consuetudinem districtiores horreant Christiani, nec prohibere desinant sacerdotes; non tamen Deus dicitur cujus effigies salutatur, nec adolentur thure imagines, aut colendæ aris superstant, sed memoriæ pro meritis exponuntur, ut exemplum factorum probabilium posteris præsentent, aut præsentibus pro abusione castigent. Vides ergo nil vestris erroribus simile in hoc esse quod arguis, nec juste profanis actibus officia incautiora conferri; quando etiam ipsi ad quos referri istud potest, aut fieri hoc nolint si consulantur, aut quamlibet vanæ gloriæ consuetudinem non recidant, nihil temere assumentes divinum, mortales se esse, et Dei indignos honore fateantur, cui et quod sunt debent, et fide ut hoc essent fortasse mernerunt.

CAPUT XXIX.

Quare Christiani fatum non credunt.

APOLL. — Advertere in hujus propositionis principio potuisti, tenui me objectione ista libasse, quia professionis vestræ perfecta, ut vultis, observatio, nil penitus quo exasperari Deus possit, debet admittere: nunc autem neglectis his, hoc si videtur signanter exprome, cur fatum homini esse nolitis, aut quam ob causam nullam decreti necessitatem videri; cum hæc ipsa per cursum siderum lunæque rationem ita inveniantur et certa sint, ut nemo facile devitet quod futurum ei^b statuta propriæ nati-
vitatæ affixerint.

ZACCÆ. — Credo intelligas ex interpretatione sermonis fati nomen assumptum, et quod vocari putatur in specie non rei alicujus esse, sed verbi; decreti autem necessitas si est ulla, quod credi nefas est, humanæ vitæ Deus aut ignarus est, aut injustus: injustus, si bona malaque inexpertis ipse constituit; ignarus, si decerni ab alio se cessante permittit. Nam si necesse est bonos esse, cur ascribuntur merita voluntati; si malos, cur pœna commissis? Ergo et lex supervæna est, et nescio quam ob causam sæculi jura condantur, si quod recto homo gesserit, proventibus ascribendum est; quod prave, necessitati. Cur præterea idem honorum potius conditor Deus tantis scripturarum voluminibus vel comminatur judicium, vel beatitudinem repromit-

^a Sic ex ingenio restituimus. Nam in editis et in mss. *cultum*, sed: *corrupte*.

^b Posteriorem vocem adjecimus e codd. Vind. et Lemov.

^c Sic codex Vind.; prior editio, *esse non credunt*, infra ubi ex eodem restituimus *nec alia a Dei*, lege-

tit? Quid religiosæ hominum preces faciunt, aut supplicatio enixa quid præstat, si potestas aliqua decreti inexpertis hominibus atque in lucem nascendo prodeuntibus, quod vitari non queat, et quod ipsi videtur affligat? At contra, justus et nulli umquam inæqualis judicio Deus, sicut cuncta ipse formavit, ita et cuncta moderatur, legem ab initio statuens, ut boni tantum simus; immo quia sic creamur et nascimur, ne mutemur: neque tantum ne mali simus, sed ne vel mali esse velimus, ut et faciamus semper bona, non ut merentes mala aliquando patiamur.

Verum hanc de homine, ut videtur, præscientiam malitiarum omnium diabolus auctor invenit, ut velut per innoxiam mathesim occultis decipiantur, qui fraudem illius hanc^c esse non norunt. Inter omnes enim scelerum suorum artes nulla dubios perniciosius appetit, nec alia a Dei cultu subtilius homines avocatur, quam ut, cum sciamus omnes Deo nos debere quod formamur et nascimur, fato nos suadeat debere quod vivimus. Fallimur nisi hæc quibusdam pro tota religione præcipua cura est ut futura non nesciant. Velint nolint, ei a quo scierint efficiuntur obnoxii, quia credunt; ac dum ista sectantur, a fide et religione discedunt; et, quod est sævius, sub specie innocentiae malum non cavetur, dum vitari posse non creditur, neque si est prosperum a Deo poscitur, quod necessario eventurum speratur. Intuere præterea ipsam maleficiorum scenam: signorum qualitas, status lunæ, dies, C hora, consulentis nomen inquiritur. Ecce jam incerta divinatio est, ubi falli interrogans vel respondens potest. Fit postea quicumque prosperorum gradus, et cum evadendi conditione prædicuntur adversa. Nempe etiam hic memorati artificis fraus elucet, quod esse fateatur incerta, quæ evadi posse denuntiet. Deus enim innoxiiis adversa non statuit, ^d inexpertis mala non tribuit. Vides ergo et divinæ patientiæ et humanæ curiositati fraudem diabolicæ artis illudere, et velut in supputatione lunæ ac siderum cursu occultum perfidiæ vulnus et virus latere, ut inter cognitionem ac præscientiam futurorum et reverentia Dei, et amor justitiæ apud homines minuantur, cum Deus aut mala nascentibus statuisse credendus sit, aut ab alio constituta auferre non posse.

CAPUT XXX.

Si diabolus in occultis nocet, quomodo potest in cursibus lunæ vel siderum cum sint in præsentibus nocere.

APOLL. — Quantum video magna est diaboli hujus potentia, quia contra Dei, ut intelligitur, voluntatem, etiam lunæ ac siderum cursui ea per quæ hominibus nocere possit, inseruit: verum tamen

batur corrupte *nec alia a Dei*.

^d Sic edere maluimus, quamquam nullus codex faveret, quam quod antea legebatur *inexpertis magna*. In fine etiam capituli reposuimus *posse*, cum editum esset *posset*.

quo pacto aliunde venire credenda sunt, quæ illic inspecta noscuntur? Arbitror autem in occultis falsitatibus illud homines ab eo posse; mathesim vero cum signis ac sideribus simpliciter convenire: ac non ideo noxiam debere judicari, quia nihil de casibus subtrahit, sed magis utilem, quæ aut denuntiet prospera, aut cavenda prædicat.

ZACCHÆ.— Prius dixi mathesim hoc esse sævius malum quod innocens æstimatur; sed licet investigabili subtilitate tecta atque conclusa sit, actus sui tamen, sicut exposui, corpore ac fine reseratur. Ex Deo enim non est; et idcirco nec sideribus cohærere credenda est; quæ primum incerta et infidelis, deinde inanis est operis, et idcirco observari supervacuum est nil profuturam. Multæ autem stoliditatis est ab eadem prædicta metuere, quæ et cum prædicentis confessione evadi possunt, et præcipue conversis ad Deum precibus superari. Prosperum vero aliquid ab eadem sperare perstultum est, cum tam facile aut falli possit aut fallere. Sed finge verum aliquando denuntiet; quod consilium est cum manifesto reatu ab hujusmodi prodigiis dubios potius expectare proventus, quam in fide semper securum, vel medelam a Deo sperare vel meritum? Hoc magis noveris, quemdam esse diabolo in sceleribus principatum, atque huc immundorum spirituum ministeria diversa servire; sub illius enim flagitiosa divisione alii concupiscentiæ faces præferunt, et luxuriæ fomenta succendunt: per quosdam in præceps fertur libido, atque avaritia^a officiis suis utitur; alii amore habendi cruenta persuadent, et fraudes furtorum sorores. (Lætantur ad cognitos.) Hi mæroribus præsumunt, et qui terrores metuentibus ingerant certi sunt: aliorum exercetur turba cruciatibus, ut sævius infelicitium hominum corpora vexatione quatantur: a quibusdam sub incremento lunæ augetur insania, et tamquam de plenitudine purissimi luminis captorum labes veniat, sub quadam mali dimensione aut exaggeratur aut incipit: nonnulli magicam præstolantur artem, et mentiri mortuorum figuras in meditatione deputant: his etiam divinationibus doctores præcurrunt, et fallendi subtilissimos velut simplex mathesis amplectitur. Alii in avidis auguria præcinunt, et volantum lapsus certis laterum partibus monstrant; atque ita illo falsitatum omnium incentore vel præ-

CAPUT XXXI.

Qui sint dæmones, et a quo diabolus.

APOLL.— Opportune ad responsionem interroga-

^a Hoc ut intelligat, monendus est lector, vocem *officium* ita hic accipi ut in codice, et in notitia dignitatum imperii, pro ministris sive *officialibus* præsidis. Quæ uncinis inclusa vides, ea supersunt ex commate in quo Zacchæus scribebat immoderate lætitiæ præesse dæmones, quibus id munus a prin-

cio dudum sequestrata descendit: unde igitur quivæ Isti sunt dæmones quos dudum in templis gentilium commorari, et nunc universis vel præesse vel interesse criminibus signantibus edidisti? Quis eorum similiter princeps, quem diabolus vocas? vel unde ad hæc opera sunt defecti; si ulli his tamen sublimioris naturæ dignitas fuit? Esti enim per eos quæ in superioribus meministi, non nisi ipsorum genere et qualitate monstrabitur.

ZACCHÆ.— Eadem quidem etiam nunc illis est natura quæ ab initio fuit, quia quod semel creaverit Deus, aut in melius mutat, aut ipse non abrogat: cœlestem verò dignitatem non sui Creatoris, sed voluntate propria, perdiderunt. Unde quia et offense causas requiris, ex Scripturarum ratione utraq; cognosce. Duo creationum genera cum omnia conderet, præcipua Deus fecit, quibus secundum officium tribuit et sensum: in cœlis Angelos, homines in terris: incorporales sunt et vere spiritus Angeli; nos vero cœlestes sensus intra corpora terrena gestamus. Et cum munere Creatoris voluntas utriusque sit libera, major est tamen in hominibus occasio delinquendi; quibus et animo et corpore cavendam est: nam desiderii animæ, corpora actibus peccat.

Illi ergo propiores Deo, qui magis liberi; et qui imperiorum ejusdem ministri semper ac medii, ideo plus scientes. Ergo (ut) quæcumque in terris agi potestatum et dignitatum gradibus vides, umbra cœlestium est: ita et illic magis secundum Dei statum et disciplinæ et ordinem modis præcedentis Dei servit imperiis; atque ad nutum ineffabilis majestatis innumerabilem Angelorum multitudinem, Archangelorum obedientia regit. Qui nunc autem diabolus et dæmonum princeps, primus omnium Angelus fuit; qui factura et gradu cæteris præeminens, dum effertur superbia, infra omnes effectus est: videri se etenim Deum, quod non erat, voluit; et quia primus inter omnes factus fuerat, Divinitati se comparando honorem Creatoris assumpte: ob cuius ausi præsumptionem eum aliquantis ex inferioribus, qui assensum præbuerant, ejectus e cœlo est; quos postquam secum traxit ad terras, tamquam amissum reparans principatum, ex Angelis satellites suos fecit; et, sicut paulo ante memoravi, officiis criminum malisque lapsorum, negatum in cœlos reditum consolatur. Illic primum hominem ad temerandam præcepti legem in serjente prævius et susor animavit, et in consequentibus semper bonam nostri creationem per vitæ blandimenta egit in crimina; et quamlibet per manus hominum, tunc tamen Christus insistente crucifixus est.

Illi invidia, tumor, crudelitas et mixtus concupiscentiæ luxus in sordibus cordi semper et gaucipe dæmone collatum erat.

^b Voculam ut, quæ in editis et in mss. deerat, ideo adjicimus quod necessaria videatur. Infra et *disciplinæ* edidimus ex Viind., nam antea legebatur *est disciplinæ*: male.

dio est: et ne semper impii vel polluta sectando subtilis nequitiæ signa nudaret, informationi atque affectibus scelerum honesta permiscuit; videri studens sibi virginitatem placere, dicari debere idolis castitatem, ut quod re destruit, ambiret in nomine; purificatis etiam plus quiddam fallaciæ sum præstans, et quamlibet homini sectam libenter indulgens, dum Deum nec ignoratum aliquis scire queat, nec agnatum ex ipsius voluntate ac lege veneretur. Illi ergo dæmones, et hic eorum diabolus princeps: hos Christi nomen intra hominum viscera abditos terret et cruciat. Illi omnibus memoratas superius insidias struunt, quos metu nequeunt illecebris capientes, ut cum quolibet modo offensos Deo fecerint, ab spe immortalitatis abducant et oblectatione præsentium, et incredulitate futurorum.

CAPUT XXXII.

Cur præscius futurorum Deus fecerit diabolum, qui futurus esset hominibus inimicus.

APOLL. — Si tam malus est diabolus quam dicis, et tam pertinax criminum, futuri præscius Deus nec malum creare debuerat, nec tanto culmine dignitatis efferre, ne aut sibi obvium, aut hominibus crearet inimicum; cuius quæ ratio facti sit, si scientia suppetit, narratio subsequatur.

ZACCH. — Nihil malum penitus in suo opere Deus fecit, nec insitum in his creaturis aliquid noxium est, sed ab his potius appetitum, quia ut placerent facta sunt omnia, non ut nocerent: sed primum Angelis sicut hominibus postea liberam Deus præstitit voluntatem, alioquin in nullo præter naturam mutis animalibus præstitissent, hoc est sicut jam de hominibus dixi, in quodam ignorantia torpore compositis aut licerent omnia, aut omnia non licerent. Fons ergo totius rationis Deus irrationabiles sibi erat creaturus ministros? Aut quæ ipsorum sensibus ratio, si nulla voluntati potestas? Quæ postremo obedientia, aut quis Dei cultus nisi iubentis imperiis consequens esset similitudo famulatum? Quod si propter uniuscuiusque voluntarium malum creator est arguendus, quod dici nefas est; et de omnibus hoc modo argui potest, quia ad bonum usum facta sunt omnia, et malos exitus habent, si his aliter uti velis.

Numquid malum est ignis? et certe quæ importune admoveris exuruntur: terra obruit, sed cum subruitur: non naufragiis maria congregata sunt, et tamen intempestive ratibus adita submergunt. Numquid ad decidendum celsa constructa sunt? et nisi summis cautius consistamus, excidimus. Vertendæ in sulcos terræ atque excidendorum causa lignorum ferrum hominibus datum est, et exin gladios bella sumpserunt. Numquid in resti mora posita est?

^a In vind. scire querat, nescio num melius. Haud ira multo post ubi, hos ergo Christi, vocem ergo delevimus ejusdem codicis auctoritate freti.

^b Hasce duas voculas quæ in editis deerant, adscripsimus e cod. Lant.

et multi vitam laqueo finiunt. Quis hominum lapidationibus saxa, qui ligna crucibus deputavit? Numquid summæ dignitates idcirco regibus dantur, ut tyrannides facilius assumantur? Quam bona creatio vini est! et acceptum effusius gignit insaniam. Ipsi herbarum succi qui profuturis medicamentibus admiscuntur, aut sævius insectis nocent, aut largius hauriuntur et perimunt. Creandorum liberorum causas sunt permessa conjugia, et ex licitis cultibus adulteria admittuntur illicita.

Quid, rogo, æquius facere Deus debuit, quam rationabilem Angelorum et hominum creaturam, atque hanc nec libertate privaret, et scientia cautionis imbueret? Quod si futuri præscius Deus creare hujusmodi, aut cæteris præferre non debuit, ergo nec hominem facere aut cunctis præferre debuerat, quem peccatum seclat: et sicut in diebus, ne ipsa quidem fieri elementa debuerunt, si nullus erant usui profutura, vel quoniam nocere universa possunt, si iisdem non ita utaris ut facta sunt. Quanto hic divinae providentiæ probabilior ordo est, idcirco illi primum summa committere, qui erat ausurus illicita, ut attentior successuris cura justitiæ et amare creatorem institueret et timeret, ac simul tentari eum nec ab Angelis impune monstraret, qui ob presumptionem etiam Archangelum dejecisset. Vides ergo Dei creatione bonum factum, atque ipsius beneficio in sublimibus constitutum voluntate propria, quam liberam acceperat, et bonitatem mutasse malitia, et dignitatem insolentia perdidisse.

CAPUT XXXIII.

Si peccabit diabolus cum sociis, quare non statim interfectus est.

APOLL. — Etiam hæc cum ratione facere videntur quæ de diaboli creatione casuque dixisti: sed quid causæ sit quod, post ausum tantæ temeritatis, sicut jam quærsivi, deletus statim cum satellitibus non fuerit, signanter edissere.

ZACCH. — Dei judicium non tantum ex potestate, sed ex ratione est, ^d qui in condemnatione non judicantis solam vult esse sententiam, nisi et conscientiam delinquentis per quamdam penitentia comperendinationem, misericordiam semper ad se reverti cupientibus præstans. Et licet in omni æquitate sua justus sit, est tamen in miseratione propensor, neque ad ultiscendum celeri indignatione festinat cuius judicio nemo succedit. Salvare ergo, non perdere quod creavit studet, et inde inenarrabilis patientiæ nec præcipitis aliquando vindictæ est: quod si idem diabolus cæterique ejus perditionis socii ante augmenta consequentium flagitiorum, et secretorum cælestium quæ ex parte secliant, proditorem obnoxias penitentia manus dedissent, humilitatis exoratione criminem superbæ diluentes; profecto in

^c Sic codex Vind. in priori editione, amari ... et timeri.

^d Ita e cod. Vind. restituimus, cum fantea legeretur, qui condemnationem.

eos honor redisset angelicus, nec miseri in eorum A nunc sordibus volverentur, quos captos, nequitiarum laqueis deprimunt, et infelici sorte vitiorum tamquam in solatium suæ perditionis adsciscunt.

Vide præterea inter delicta et justitiam hominum dæmonumque certamen, ex compugnantibus inter se luxu atque virtutibus, præmium immortalitatis exsistere. Spectat nos quotidie præliantes meritorum arbiter Deus, et spiritales insidias fragili corpore superari placidus intuetur: debuit profecto tam sublimis creaturæ culpa sic plecti, et erecta in Deum Angeli superbia hominibus subjugari, ut qui sibi auctorem suum præesse noluerit, subditorum prius nunc imperia pateretur, et quamlibet in pejorem partem homines voluntatis suæ dominos pertrahat, plures tamen ^a per se ad Dei sedem virtutum ac fidei probatione transmittit. Vides ergo diabolum ejusdemque participes futuro judicio per providentiam Dei etiam cum quadam hominum utilitate servatos, ut et longanimitas creatoris lapsis poenitentiae locum daret; et si indulgentiæ spatia nihil proficissent, sua potius quam Dei sententia damnarentur; quorum reatui quotidie extrinsecus illud accrescit, quod licet ad justitiam hisdem impugnantibus exerceamur: nihilominus tamen et eo magis obtinet terrena fragilitas, quod hi nullo adversante in substantia angelica perdiderunt.

CAPUT XXXIV.

Quare Deus non angelum misit, qui aut hominem restitueret aut diabolum perderet.

APOLL. — Intellego assertionis tuæ summam in hanc venire sententiam, ut Dei Filium Christum non solum ad restituendum hominem, verum etiam ad condemnandum diabolum ejusque consortes, vel jam ad terras venisse, vel iterum venturum esse confirmes; quod si ita est, potuit et Angelus mitti, qui absque injuria Dei et discretos a bonis malos perderet, et ipsum cum sociis malorum principem divina auctoritate puniret.

ZACCH. — ^b Prima est quidem causa qua Christus Dei Filius veniendi ad terras habuit voluntatem, ut vel perituum hominem perire non sineret, vel perditum repararet: sed hoc quoque ejus providentiæ junctum est, ut diabolum atque ipsius socios sicut in homine in primo superavit adventu, ita in homine judicet in secundo; nec difficile Deo fuit per quamlibet cœlestis militiæ potestatem finem præsentis sæculo mittere, et punire prædictos: sed quia memoratus nequitiarum auctor Deum se, sicut jam exposui, voluisset videri, ut coram qui uterque esset ab Angelis et hominibus nosceretur, manifestari Dei Filium visibiliter oportuit, et præsumptorem cominus confutari, ut nulla deinceps de intellectu unius majestatis apud utramque creaturam dubitatio inqueretur. His præterea additur causis, quod hominem sub conditione immortalem antea factum,

^a Hic etiam codicem Vind. sequimur: nam in priori editione legebatur, *præ se*, nullo sensu. In fine, *quod hi nullo*, repererat in uno codice Acherius, et nos in Vind. reperimus: quod quidem haud

idem restituere in melius debuit, qui ante plasma-verat. Etenim indecens erat si a Deo corruptibilis homo factus ab Angelo incorruptibilis redderetur, postea quam hoc fidei probatione meruisset. Quid vero Dei munificentia dignius, quam ut præsentiam suam in summam beatitudinis præstet, et quod homini negaverat in experto, indulgeat restituto? Ut postremo quem tantis malorum passionibus sequimur, quem cum sæculi invidia et periculis confitemur et credimus, sicut cupimus, ab his omnibus liberati, in sua videamus majestate regnantem.

CAPUT XXXV.

Cur iniqui florent et recti premuntur.

APOLL. — Firmata est intra animum expositorum fides: sed, ut nihil cunctationis resideat, jam credenti pande, quæso, quæ vis florere iniquos facit, vel deprimit rectos; et cum de homine, sicut aperuisti, tanta sit Deo cura, tam prava nihilominus utrosque diversitas agat, ut cum in illis malorum et voluntas et actus sit, copia contrario cedat bonorum; his prospera denegentur, quos magis æquum est esse locupletes.

ZACCH. — Facilis rei istius intellectus est, nec tota in spiritualibus experimenta quærenda sunt; quoniam evidenter etiam præsens conversatio docet quo pacto aut iniquis affluant cuncta, aut necessaria bonis desint. Hi enim versa actuum vice non solum pertinaciter quæsitam concludunt, verum insuper populantur aliena; hi quibuslibet lucris totius vitæ tempus addicunt, et in pecunia spem requirunt. Hi autem propter occasionem delicti etiam honesta compendiorum studia devitant, ac bene parta pertinaciter non tuentes, quietem jurgiis præferunt, et auctorem justitiæ vindicem sperant. Additur, quod pravos miseratio numquam permovet, aut ad data exigua vix educit. His vero inopum sumptus operi est, et prompta semper in opere bonæ voluntatis expensa: quia vero morum subversio ex abundantia maxime venit, suos tantum incentor criminum fovens largas exsultantibus sufficit opes; ut successibus gaudiorum luxuria subrepat: deinde in commensationem exuberatio vertatur, et captiva temulentia vitiis irrigetur. Hinc ad Deum minor abundantibus cura est; et fiducia præsentium sperare non sinit divitias futurorum; prolixæ autem patientiæ Deus et tumentes in dissolutionem projici sinit, et angustatos in passione confirmat, promissum cunctis judicium redditurus, ut hoc illic percipiat unusquisque quod hic egerit, hoc in perpetuum patiat, quo inferiores ac subditos temporarie despiciendo vexaverit.

CAPUT XXXVI.

Si justus est Deus, quare infantes, malorum nescii, diversis malis afficiuntur.

APOLL. — Aperte etiam bujus interrogationis paulo melius est, quam id quod edidit *quam nullo*. ^b Sic codex Lem.; in editis, *prima et quidem, male*. Ibidem Acherius monet in uno codice legi: *Deus filius venit ad terras, ut...*

membra patuerunt; et nisi molestum vereretur aliquid tamquam in cumulum præstitæ hactenus expositionis adjicere, non supervacue inquirerem quid hoc sit, quod vitiorum ac peccatorum penitus inscii diversis malis afficiuntur infantes, ac nonnumquam ex utero prodeuntes aut debilitas occupat, aut ad mortem immatura vis præripit; quod sæva innoxios vexat insaniam, nec majestatis indubie pietas et justitia omnibus prompta succurrit. Unde si, ut dixi, tædium non est, breviter cuncta ostensurus eloquere.

ZACCH. — Amplius quidem postulas quam sufficere possit credenti, et necessariæ scientiæ terminos inquisitione ^a prætergrederis: sed ne in fidei susceptione ex aliquo incertus nutes aut hæreas, atque ut in nullo de Dei justitia infidelium disputatio locum teneat; quid sentiri debeat advertere. (Ex quatuor elementis hominem Deus fecit, siccis, humidis, calidis, frigidisque. In splene frigida, calida ponuntur in felle, in sanguine humida, sicca reputantur in ossibus, miraque, ut intelligis, conspiratio hæc ex contrariis factoris opus in homine conservat, et divinæ artis ingenio, præstantiorem speciem sociata demonstrant quam in semet prius singula retinebant. Sic ire semper in melius quidquid a creatore renovatur, apparet. Hæc ergo in conceptionem æquis partibus confluunt, atque ita ex omni viscerum regione conveniunt, ut in nullo æqualitatem germina Creatoris excedant; sed hanc nascendi integritatem aut parcimoniam aut nimietatem temperat parentis alterius, et quod male prævaluerit coalescenti intra uterum, vel mox ex utero prodeunti aut valetudines gignit aut mortes: geminæ enim in homine venæ sunt, quæ præcipuum inter omnes spiraminis ac sanguinis obtinent principatum, et ab ipsa sede vitalium exiguis meatibus sparsæ totum corpus illustrant, notisque discursibus exploratum vitæ iter ac pervium servant; quarum si alteram de prædictis vis aliqua præcluserit, perniciem haud dubiæ debilitatis ac mortis operatur: unde infantes sæpissime aut totius lucis efficiuntur expertes, aut confestim parvulos immatura mors præripit.) Nonnumquam et ob eorumdem parentum vel peccata vel merita, infantum citus finis est; quia dilectorum ablatione probantur boni, puniuntur iniusti; et qui se argui doloribus aliis, damnisque non sentiunt, etiam orbitatibus affliguntur: justos autem major fidei ignis examinat, cum in levioribus stabilis etiam amissione ^b probantur affectuum.

^a Sic Acherius ipse in margine monuit legi oportere, cum in omnibus codicibus reperisset *progrederis*. Infra, ut in nullo, restituimus ex codd. Vind. et Lem.; nam antea legebatur *ut nullum*. Quæ deinde parentesi inclusa sunt, hæc in omnibus codd. præterquam in uno S. Arnulfi, desunt. Idem S. Arnulfi codex, ubi legis *quid sentiri debeat*, plenius habet *quid usus attentioris vitæ docuerit*.

^b Sic cod. Vind., emendate: prior editio, *probantur affectum*, corrupte. Haud ita multo post, ubi ex eodem codice scripsimus *arguuntur exitiis*, legebatur *arguuntur exitu*, minus recte.

^c Hic etiam cod. Vind. au: toritatem secuti, emen-

Quod vero nondum boni vel mali conscios infanda dæmonum vexat insaniam, patrum quidem, sed distantibus modis causa est: si iniqui sunt, nec prædictis vel similibus castigationibus emendantur, etiam innocentum suorum arguuntur exitiis. Hi autem quibus conversatio recta est, et per se malitiam diabolicam superant, etiam tamen talibus fatigantur insidiis; neque a tædiorum exercitio vacant, quibus nocere aliter vis dolosa non prævaleret, ad hoc malorum versutiam semper involvens, ut sive ob vitia, seu propter fidem, ista proveniant, aut iniquum aut negligentem Deum, ^e si quibus forte suadere possit, assermet. Sed qualibet arte vel parvulos cruciet, vel parentes, Dei justitia in utroque non deest: nam et infantibus translatio malis vitæ istius melior etiam hoc præstat, ne ex improbis geniti similes quandoque efficiantur auctoribus; et hisdem qui genuerunt pro beneficio reputandum est, quod temporario vexatorum dolore aut peccatis eruuntur, et boni sunt, aut meritis augentur, et in fide crescunt.

Habes ergo interrogationum tuarum causas, et omnium ambiguitatum intellectum patentem. Itaque jam subditus Deo promissam concilio fidem redde, abjectaque hac mundi sapientia, veræ sapientiæ affatibus crede; et quærere a te altiora desistens, rationem cœlestium secretorum Auctoris sui scientiæ consilioque permittite. Nam licet nunc plura cognoveris, et de interioribus fidei aliqua supersint; non tamen putes omnia hominem scire posse quæ Dei sunt, nisi quæ aut scire hominem ipse perdocuit, aut intelligere divina aspiratione permisit. Age ergo, et fidem cordis simplicitate susceptam, ^d devoti oris confessione testare, nec gravi præceptorum onere terrearis: levis est servitus Dei, et intra voluntatem hominis tota necessitas legis, quam cum penitus revelatam compereris, ita ejus agnitione gaudebis, ut licet stimulet de ante acto errore pœnitentia, major tamen veniat de confessione gratulatio.

CAPUT XXXVII.

Quæ sit plenitudo legis, confessio credulitatis ad Deum.

APOLL. — Jam dudum voluntas quam expetis, prompta est: sed velut oppleta ruderibus fundamentorum loca, ita mentem dubietatibus emundari, ^d ignorantiam scientia oportuit imbui; ut patentem fidei aditum veterum purgatio firma prospiceret. Unde, quia occupatori dudum plena legis non po-

davimus id quod prius legebatur, si quis forte. Infra, ex eodem et e Lem. edidimus *malis vitæ*, nam Acherius scripserat *ex malis vitæ*.

^d Optima cod. Lem. lectio quod prius legebatur *devotionis confessione*, minus placebat. In fine idem codex et Vind., de confessione: prior editio, de conversione.

^e Sic in cod. Lemov.; in editis, *ignorantiam scientiam*. Infra *Christianis fidei*, quod reperimus in cod. Vind., magis placuit quam quod prior editio habet *christianæ fidei*. Haud ita multo post ubi *si consolari*, lego et consolari.

tuit hærere revelatio, digestam in pauca nunc repete; ut, quam propemodum non recepturus audieram, examinatam multipliciter cum veneratione suscipiam.

ZACCH. — Repetam plane; et animæ visceribus intimandam brevioribus eloquar verbis. Christianis fidei integritas, plenitudo justitiæ est, id est Deum nosse, colere, timere, diligere; manu facta nec adorare nec colere, nec profanis immolatorum cibus vesci. Ecce jam non copiosæ cruor hostiæ aut odor polluti ignis exposcitur: anxie Deum colueris, si temet pro omnibus Deo dedas, duo ex omnibus præcipua tenturus præcepta, ut Deum plus quam te, sicut te autem hominem diligas; quia nec prodesse sibi ullus ex se tantum potest, quantum ille vel omnibus in commune vel singulis: quid autem æquius quam ut sicut te hominem diligas, a quo te similiter diligi, si consolari exoptas? Sic præstare quomodum cupere bona: certe non propter caducam brevissimi temporis voluptatem, spem beatissimæ æternitatis excludere, nec tueri præsentium vanitatem, ac fidem destruere futurorum; cum ex duobus conducibilius fore alterum clareat, non dicam sub Dei, sed cujuslibet honesti hominis arbitrio spem ponere, et propter electionem venientium præsentia spernere, quam ob præsentium transeuntem usum mansura præterire.

CAPUT XXXVIII.

APOLL. — Dei unam esse et simplicem majestatem atque ab eo visibilia et invisibilia condita omnes quidem sentiunt, ^a et intelligere omnes possunt; plenam perfunde legis ac promissorum illius fidem,

^a Sic uterque cod. Vind. et Lemov., et quidem emendate. In priori editione, *sed intelligere quoque non possunt*. Infra, ubi *evecto in caelos*, Lemov. habet *tuo*, Vind. *elato*.

^b Codex S. Arn. et Vind. habent *polluta*. Haud

▲ plenamque justitiæ et merito divinæ possibilitati subesse, resurrectionis effectu æterno careat, qui non credit; quique te, Christe, Dei Filium et Deum manentem in homine dilstetur, nec redemptorem humani generis, evecto in caelos crucis triumpho, et constitetur et prædicatur; qui retributorem sancti laboris, aut scelerum vindicem non sperat futurum; ille consortio diaboli gemens perpetuas eat exsul ad tenebras, et profundæ noctis mersus horroribus flagrantis cœni volvatur incendiis.

Absit autem nunc mihi amplius quam de Deo rebusque illius sapere, et nisi ab illo educta scire velle vel quærere; tantum, ne ignorantia vel tardæ credulitatis culpam pœna comitetur. ^b Maculatæ idolorum concidant sedes, et execranda abominationis templa vacuentur, ipsaque divinatio qua, ut video, a multifariis demonum fraudibus vel delosa vel falsa est, sub reverentia sanctæ religionis intreat. Ego Deum Christum et salutis viam sequar, illum præ anima et cunctis visceribus diligens, in me hoc tantum amaturus quod ille dilexerit. Tu autem, qui divini in me muneris minister fuisti, ab auctore gratiam recepturus, trade, quæso, plenitudinem fidei; trade interioris sacramenta mysterii, et caducam materiem celsioris spei innovatione perfunde; si quid enim creditis qui nostris tractatibus affuistis, ita animum veræ lucis gaudia perfuderunt, ut Deum Christum ejusque pietatem, licet diu ignorassæ pœniteat, æternæ tamen beatitudinis sperem esse, vel sero agnita, ^c credidissæ.

ita multo post lectionem codicis S. Arn., *gaudia perfuderunt*: prætulimus illi quam in textu collocaverat Acherius, *gaudia repleverunt*. In fine codd. Lemov. et Vind., *sero agnita*: prior editio, *sero agnita*.

LIBER SECUNDUS.

PRÆFATIO.

Cum ad exercitium justitiæ optima atque exoptabilis via sit pie vivere, et vitæ ipsius rationem factorum et cognitionum ^a observantia custodire; præcipui inter bona omnia studii est, aut Deo semper aut de Deo fideliter loqui, quodque in homine maximum est, linguæ ac mentis officium Auctoris sui laudibus deputare, nec tamen ita fervore piæ voluntatis atollit, ut in aliquo sentiendi ac profitendi modum subnixa fidei vota transcurrant, aut særos divinæ prædicationis terminos ^b audentior licetis calcet ingressus. Non ergo fiducia, sed fide prompti, insinuationem primum

^a Sic codd. Vind. et Lemov., emendate: prior editio, *observantiam*, corrupte. Haud ita multo post, *auctoris sui laudibus*, scripsimus auctoritatem codicis. Vind. secuti; in quo voces intermediæ *rebus aut*

D sanctæ Trinitatis aggredimur; post in Judæos, ac deinceps in hæreticos plana expositione pergentes, otiam schismaticum Novatianorum detegemus errorem. Ita instructio ex multis collecta voluminibus breviarii vicem dabit, non omnia in singulis elaborans. Experti itaque rem inter personas melius agi, Zacchæum nostrum Apolloniumque jam nostrum ad prædictos causarum gradus robustiore scientia deducemus, ut libelli superioris more, religionis nostræ æmuli prædamnentur; et is qui discendi accenditur studiis, Deo vivere cupiat ac vitii interfere. Nunc ergo inter prædictos leni collatione et proferentur omnia et probabuntur, ut congrua bre-

non comparent.

^b Optima ejusdem Vind. cod. lectio; in editis audentiori licet calcare ingressus, minus bene, ut equidem sentio.

vitae moneretur quid recipi debeat, quid caveri; A cum et fidelium credulitas caelestibus confirmetur exemplis, et profanorum perfidia suis vel maxime intellectibus destruat.

APOLLONIUS. — Si quisquam, Zacchæe, referre, ut dignum est, gratiam Deo pro collatis in se ejus miseratione beneficiis, aut sermonibus sufficit, aut animo comprehendit: ego præcipue perfungi hoc munere debeo confessionis et mentis, qui illius aspiratione tuave doctrina tantis errorum laqueis evolutus, mortis vincula deposui, et terrenum exutus hominem, in spem caelestium gaudiorum Dei adoptione transivi; æterni insuper sacrificii particeps factus, ^a immo Deum sumendo pars ipsius, toto animi vigore et salutaria expetere debeo, et obliqua destruere. Sed quoniam in retribuenda gratiarum vice, nec in hoc quidem sufficientes sumus quod intelligendo sentimus; hæc solum retributionis penes impares via est, si largitor totius indulgentiæ Deus, dignatione qua nostris cogitationibus interest, debentibus inspiciat votum, et pro effectu recipiat voluntatem. Quamlibet ergo ineffabilis lætitiæ compos magna sim consecutus, major mihi tamen ignorantiae metus est ex quo aliquid a se cepit scientiæ; grandisque animum cura sollicitat, si spiritualium conscientiarum plenitudinis sacræ quantum audire sarique liceat, aut ignarus aut trepidus deprehendar. Nam prima fidei in me præcepta concludens, Patris tantum ex quo sunt omnia, et Filii per quem facta sunt omnia, credulitatem simplicem poposcisti; post autem ineuntes traditionem mysterii etiam sancti Spiritus mihi a te exacta confessio est, et tota in Trinitatem missa credulitas.

CAPUT I.

Si sit tertia in religionis honore persona.

APOLL. — ^b Promissionis igitur memor, punde an sit tertia in religionis honore persona, vel si ex usu multiplicis reverentiæ et non ex speciali appellatione nomen assumptum: quod si hæc sapientiæ caelestis occulta reseraveris, quidquid in susceptione advenientis fidei bene cessit consummatum notitia perfectiore roborabitur: consequens erit ut doctrinas quoque hæreticorum et universas schismatum pravitates, quo vitari ocuis possint, consultus expelias, si prius qualiter credi debeant jam concessa monstraveris.

ZACCHÆUS. — Semper quidem stipenditis militiæ spiritualis accinctos velut sub imminentium expectatione bellorum instructionis usu oportet institui, et otium detestari; sed a multis quæ expetis et prolixè et sublimiter condita, velut novæ cruditionis opus recusant, ac tam plane de omni dudum ambi-

guitate dissertum est, ut nunc non modo rudes in interpretationibus sensus, sed verba denique nisi inculcata non suppetant. Notissimum præterea in qualibet editione fastidium est aut refricare jam cognita, aut clarioribus inserta monumentis suppresso auctore proferre; unde magis utriusque nostrum fortasse conveniat exemplaria adire prisorum, ac de illustrium voluminibus hujusmodi haurire doctrinam: quia et tibi absque dubio conducibilius est perfecta ab eruditioribus discere, et mihi de maximis tutius reticere.

CAPUT II.

Si Spiritus sanctus Deus sit.

APOLL. — Et ego credo aliquos super his, crescente fide nostra, latius disputasse, ac tantis annorum temporumque curricula spiritalium virorum ingenia, non silentio possessa, sed meritis. Verumtamen rudibus animis diffusa tardius innotescunt, et sensum prius onerant proluxa, quam doceant. Atque ideo excusatione cessante invidiæ metum utilium fervor ^c excludat, et indeptæ quietis quam amplecteris gratiam inexpressibilis fidei amor vincat; verecundiam proverbii veteris sententia sublevante. Quid enim dici a quoquam potest quod ante non dictum sit? Aut quæ tam abstrusa in nostris rebus scientia est, quam u-us non illustraverit præcedentum? Unde hoc primum de sancto Spiritu certus revela: Deus ne, an res aliqua Dei sit? et munus divinitatis, an plenitudo credendus? Probari autem testimonio oportebit quidquid simpliciter credituro fidei ^d sacramenta dictaveris.

ZACCH. — Oneri licet expositio tua sit, et quoddam negotium tantæ interrogationis neclat intentio, quia ardui operis res loquenda, et fide magis est intuenda quam verbis: tamen quoniam exigere ab humilibus magna non desinis, et recitandi opportunitatem dominicus fervor exsuscitat, quod fidei substantiam non depressam humo regere, id est, non inclusam cordis retinere secretis, sed notitiæ cupientium prompta annumeratione mutare, ac vice fenoris multiplicare præcipimur: ad expositionem ineffabilis majestatis trepidi, ad confessionem securi compi-sa auctori suo ora solvamus. Deus unus est, et quamlibet personis ac nominibus distincta sit Trinitas, a se tamen atque a sua æternitate non distat, sed manens ante sæcula divinitas in Patre ac Filio et sancto Spiritu, vere ac proprie creditur una atque eadem, nec dividi nostris interpretationibus potest, nec rursus versa in unius personam Trinitate confundi. Sic ergo Spiritus sanctus, ut Pater ac Filius, Deus est. Neque in Trinitate unus, sed Trinitas unum est. Hæc fides plena, hæc nostra creduli-

^a Vix quidquam in toto hoc opere præclarus, quam hocce Apollonii jam christiani de reali Christi dum sumitur præsentia testimonium.

^b Sic codex Vind., meo iudicio, melius quam prior editio, *professionis*. Infra idem et Lemov., *quo vitari tutius*.

^c Ita edidimus ex codice Lem.; in editis, *ut illum fervor*, male. Paulo superius, ubi legitur *non silentio*

possessa, sed meritis; nemini quidem dubium erit quin aliquod vitii insit, sed nihil in mss. reperimus, quo hæc menda reparari posset.

^d Præclara emendatio, quam codex Vind. supeditavit: antea corrupte editum erat, *dictaverint*. Haud ita multo post ejusdem codicis est quod scripsimus *recitandi opportunitatem*, in ejus quod Achaërius ediderat locum, *reticendi opportunitatem*.

tas. Idcirco Deos nec æstimari patimur nec vocari, sed Deum in prædictis personis ac nominibus confitemur. Inenarrabilis enim divinitas, non ut concludi aut apprehendi, vel vocabulis possit intra nomina personasque se præstitit: sed ut quod erat, esse et nosceretur, intelligentiam sui ex parte, quam capere humani sermonis angustia prævalebant, credentibus dedit. Verum hæc tibi non subtracta æstimes prius, sed non credita prius; quia ab idolorum multitudine veniens, etiam hic tibi prædicari deos putas, nisi id quod plenitudo fidei continet traditionis exordia siluissent.

CAPUT III.

Si Scripturis sanctis possit firmari hæc elocutio.

APOLL. — Quantum intelligi datur, adest sperata in interpretationibus fides, ac veritati ratio expositionis cohæret; verumtamen sacris interlocutionibus eadem dicta firmari stabilitas puræ credulitatis exposcit, et quoddam veritatis culmen cessantibus argumentis lectione constitui; quia videri incongruum potest, ita de Deo loqui, ut non magis illa quibus se idem insinuari voluit, proferantur. Qua de re ex multis quæ enumerari ad præsens non posse arbitrator, neque ut nunc enumerentur exoptulo, qui interim doctrinæ ordinem, non historiæ corpus inquiri; perspicua quoque et pauca dicturus auctoritatem redde memoratis. Nam, sicut dixi, velut tenuiter jacta nutabunt, nisi humanis astruata sermonibus, divinis insuper fulciantur exemplis.

ZACCH. — Competenter exposcis, ut his potius fides detur quæ in testimonium sui Divinitas ipsa prolucuta est; et recte ex innumerabilibus pauca proferri; quoniam veræ probatio majestatis, tametsi habet pluralitatem, pluralitate non indiget; credentique et pauca sufficiunt, quæ increduli, etiam si in multis scrutentur, ignorant. Unde primum de veteris Testamenti libris, post etiam novi, sanctum Spiritum in substantia unius divinitatis agnosce, libro Genesis sic inchoante: *In principio fecit Deus cælum et terram; terra autem erat invisibilis et incomposita; et Spiritus Dei ferebatur super aquas* (Gen. 1, 1, sec. LXX). Ille principium est, qui Judæis, quis esset, interrogantibus dixit: *Principium quod et loquor vobis* (Joan. viii, 25); unde ab eo et alio loco dictum est: *In capite libri scriptum est de me* (Ps. xxxix, 8; Hebr. x, 7.) Ferebatur autem Dei Spiritus super aquas, ut ex his viva omnia producturus ipse rudibus, ignis proprii fermeota præstaret, qui nunc purificatis dona sanctificationis infundit. David perinde, Deo aspirante, testatur: *Verbo Domini cæli firmati sunt et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Ps. xxxii, 6). Vide quam plena sit brevitatis, et quam clare in sacramentum unitatis recurat; Patrem in Domino, in Verbi significatione Filium ponens sanctum Spiritum ex ore Altissimi nuncupavit. Et ne vocis editio reputaretur in Verbo, cælos per eum

A edocet factos: ne flatus in Spiritu, virtutis in eo plenitudinem demonstravit. Nam ubi *virtus*, ibi necesse est et persona subsistens, ubi *omnis*, non ablata a duabus sed consummata signatur in tertia; non ut sola habeat quod in toto est, sed ne minus habeat quæ in sola appellatione postrema est.

Iterum idem propheta Trinitatem, dum precatur, exponit: *Cor mundum crea in me, Deus, et Spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne projicias me a facie tua, et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Redde mihi lætitiā salutaris tui, et Spiritu principali confirma me* (Ps. l, 12-14). Principalis Spiritus Patris est, rectus est Filii, Sanctus vero cognominis sui adjectione distinguitur. Nec de vocabulorum adjectione movearis, quod principalis et rectus Spiritus sanctus prophetica appellatione signatus est. Licet proprietas una sit in singulis, tamen quia Deus Spiritus est, ne personarum confusio nostris intellectibus fieret, nominibus est adjecta diversitas: qui enim sanctus, necessario rectus est; nec potest iterum rectus esse, nisi sanctus sit: principalis autem, quia ex eo unigenitus Filius, atque ab ipso Spiritus sanctus procedens; de quo Esaias sub persona Dei de Christo loquentis hæc posuit: *Ego locutus sum; et ego vocavi et adduxi eum, et prosperum iter ejus feci: accedite ad me et audite hæc. Non in occulto ab initio locutus sum; cum fierent, illic eram: et nunc Dominus misit me, et Spiritus ejus* (Isa. xlviii, 15, 16). Angelus perinde ad Mariam sacræ nativitatis mysteria nuntians, paria de eodem sic deponit: *Spiritus Dei superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* (Luc. i, 35). Dominus postea, cum de vocatione gentium loqueretur, intra unum divinitatis nomen sanctum Spiritum prædicans, ait: *Euntes nunc, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Matth. xxviii, 19). Paulus similiter apostolus: *Qui autem confirmat nos vobiscum Christus Dominus, et qui unxit nos Deus, et qui signavit nos et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris* (II Cor. i, 21, 22). Et iterum, dum cælestia Corinthiis precaretur, hæc subdidit: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei et communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis* (II Cor. xiii, 15). Unde propositæ veritatis memor, sententiarum multitudinem quæ largissima suppetit, non requiras; quoniam, sicut dixi, in paucis Deo credere consuetudo fidelium est; meminisse autem plurium, diligentia magis per se proficientis, quam docentis, officium est.

CAPUT IV.

Quid Judæis respondendum sit.

APOLL. — Jam quidem simplex assertio fidem fecerat sanctum Spiritum vere ac proprie Deum credi; sed quia facilius est sermonibus præbere consensum, quam intellectum sensibus mutuari, firmiter oportuit examinare suscepta, ac volunta-

^a In Vind. totum hoc comma sic descriptum est: *Ille principii nomine designatur qui de semet ipso: Ego principium, etc. Infra ubi legitur, ignis proprii, ex cod. Lem., in editis corrupte legebatur signis propriis.*

riam confessionem cœlestibus confirmare doctrinis. A Nunc autem sectarum quæ adversæ nobis sunt pravitates retexens, a Judæis, si videtur, ordire principia, cur indomabilis populus Deum ac Dei Filium abnuat Christum, creaturamque omnium Dominum in neutra velint nativitate subsistere, qui utique ante omnes quæ nunc salvantur salvatæque sunt nationes, futurorum scientiam per legem prophetasque noscentes, quæ erant pro mundi salute faciunda nescire nullatenus potuerunt, cum et Deum nossent et Dei eloquiis non carerent.

ZACCH. — Non fallitur æstimatio tua, Redemptoris nostri nativitatem, et quæ secundum Deum et quæ secundum hominem in uno eodemque nunc permanet, totis Scripturarum voluminibus contineri; aperteque Judæis sacri adventus mysteria revelata, quæ intimare summam ab animo non abesset, si in cunctis attentos sensus sequeretur ordo sermonum. Sed quoniam voluntas nobis intelligentiæ simplicis, non pugnæ contraria difficultas est, auditioni tuæ satis sit libatis fastigiis totam lucem in parte luminis intueri, et utrumque brevi expositione percurrere. In libro itaque Genesis dum refertur conflatio Sodomorum, unius quidem, ut semper, voluntatis, sed non unius personæ actus ostenditur, Scriptura dicente: *Et pluit Dominus a Domino de cœlis* (Gen. xix, 24). Moyses iterum Dei jussu in lapide constitutus cum posteriora illius cerneret, Trinitatis distinctionem in numero designavit dicens: *Domine, Domine, Domine, misericors et miserator* (Exod. xxxiv, 6). Per David autem loquentis ad Filium Dei Patris hæc verba sunt: *Ex utero ante luciferum genui te* (Ps. cix, 3). Per Salomonem vero de se Filius ipse testatur: *Cum pararet Dominus cœlum, a aderam illi. Cum secerneret suam sedem, et super ventos validos faceret nubes; cum confirmatos poneret fontes sub cœlo: quando fortiâ faciebat fundamenta terræ, ego eram apud eum disponens, ego eram cui adgaudebat: quotidie jucundabar ante faciem ejus, cum lætaretur orbe perfecto* (Prov. viii, 27, 31, sec. LXX). Idem iterum dum de ejus ac Patris ambigit nomine, proprietatem veræ nativitatis exponit dicens: *Quod nomen ejus, vel quod nomen Filii ejus* (Prov. xxx, 4)? Hæc de Christo secundum divinitatem ad præsens dicta sufficiant.

Assumendi vero corporis fidem, Moyses primum D jussus hoc populo prædicare sic loquitur: *In novissimis diebus Prophetam vobis excitabit Deus de fratribus vestris, sicut me: hunc audietis* (Deut. xviii, 15); *et qui non audierit Prophetam illum, ego vindicabo, dicit Dominus* (Ibid., 19). Quod testimonium a Salvatore firmatum est, cum in Evangelio eosdem Judæos increpans dicit: *Si crederetis Moysi, et mihi crederetis: de me enim ille scripsit* (Joan. v, 46). Innumeris vero sub ejusdem Moysi persona trucem populum dum Jesum Nave Deus commendaret, ad-

monuit ut in cognomine terreni ducis, futuri et cœlestis vocabulum nosceretur: ait enim Deus ad Moysen: *Ecce hic Jesus qui assistit tibi: vide ne spernas illum, quia et ipse obtemperans tibi erit; et nomen meum est in illo* (Exod. xxiii, 20, 21). Planissime denique per Jacob patriarcham veritas prophetiæ benedictionis impleta est, cum et dux et princeps, id est rex et sacerdos, usque ad ejus tempus Judæis futuris verbis talibus intimatur: *Non deficiet dux de femoribus Juda, et princeps ex Israel, donec veniat^b cui repositum est: et ipse est expectatio gentium* (Gen. xlix, 10). Balsam perinde in Numeris eadem annuntiat, dicens: *Orietur stella ex Jacob, et homo ex Israel exsurget* (Num. xxiv, 17). Quod magi in Orientis partibus semper reduentes, primi ortum Salvatoris, inspecto sidere, nuntiarunt; et quod olim per auctorem suæ artis fuerat prophetatum, per ipsos cognita æterni luminis inspectione completum est. Per Isaiam denique Deus loquitur: *Ecce mitto in Sion lapidem electum angularem, pretiosum; et qui crediderit in illum, non confundetur* (Isa. xxviii, 16).

Hunc eundem ex Virgine nasciturum idem propheta sic memorat: *Ecce Virgo concipiet et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel; quod est interpretatum: Nobiscum Deus* (Isa. vii, 14; Matth. i, 23). Sub verbis iterum eorumdem Judæorum in futuro judicio gementium, cum Christum in Patris majestate conspicient, hæc deprompsit: *Non est Deus præter te: tu enim es Deus; et nesciebamus* (Isa. xlv, 14). Hieremias autem fidelis populi vocibus hæc exponit: *Hic est Deus noster et non deputabitur alius absque illo: qui invenit omnem viam prudentiæ, et dedit eam Jacob puero suo et Israel dilecto suo: post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruch. iii, 36-38). Micheas vero etiam locum in quo erat oriundus ita prodidit: *Et tu, Bethleem, domus illius Ephrata, numquid exigua es, ut constituaris in millibus Juda? Ex te enim mihi^c prodiet qui sit Princeps in Israel; et processiones ejus a principio sæculi* (Mich. v, 2). Innumera præterea leguntur et suppetunt, quæ mysterium nativitatis utriusque in Deo Christo apertissime docent; sed confutari perditos ac rebelles suorum tantum auctoritatibus ratio est: et sicut jam admonui, interrogationi potius tuæ quam renitentium intentioni respondere propositum: habere enim prolixitatem necessitatem ratio certaminum potest; expleri brevibus æquum est studia consulentium.

CAPUT V.

Si et in aliis seducantur Judæi, præter id quod Dei Filium non credunt.

APOLL. — Dubium non est his testimoniis nequaquam subtrahi fidem posse, atque ejusmodi probationes ne ab ipsis quidem Judæis, nisi insanire plus malunt, æquanimiter improbandas; præcipue cum

post idem, *in Sion lapidem angularem.*

^c Codex S. Arn., *prodiet ut sit: idem, processiones ei ab initio a diebus sæculi.*

^a In cod. Vind., *aderam illic. Idem, infra, validas faceret.*

^b Codex Vind., *qui mittendus est: haud ita multo*

ex eorundem voluminibus intimatæ ad eam clara integritate perluceant, ut etiamsi sine assertore percensens, ipsa se comprobent. Verumtamen quibus iisdem Judæi in diversum agantur exemplis, fieri certior cuperem, nec solum rectis sed contrariis pariter edoceri; quoniam illa demum consummata dici doctrinæ veritas potest, quæ errantibus non solum in quo corrigi possunt, verum etiam in quo per semet depravantur ostendit.

ZACCH. — Inculcatum tibi sæpissime retines, unum Deum esse, hoc est unam Trinitatis divinitatem, et in hujus vocabuli appellatione significationem unius substantiæ, non unius esse personæ: sed illis hinc error occasioque perfidix est, quod sibi in Horeb monte Dei vocibus hæc dicantur: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est* (Deut. vi, 4). Et iterum: *Ego Deus, et præter me Deus non est* (Ibid., 52, 59). Et tertio: *Ego Deus, et non demutor* (Malach. iii, 6); *gloriam meam alteri non dabo* (Isa. xlii, 8). Non uique nulli, sed non alteri; id est, huic tantum dabo per quem vobis ab initio amissam immortalitatem in melius reparari in prædestinatione constitui; demutari autem vere non potest, qui dispendium augmentumque non recipit. Cum vere alia Divinitas non sit, necesse est ut Deus alius non dicatur. Hoc tamen Judæis de unitate Divinitatis non tamquam nescientibus dictum est, sed ad idola transgressoribus prædictum, ne deos scilicet aut interpretarentur aut colerent, qui unum in ^a substantia et majestate cognoscerent. Illud præterea clarum est, cum Deus de mundi et hominis creatione disponeret, sacramentum Trinitatis ostensum, Scriptura dicente: *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26). Cum dicit *nostram*, prodit utique non unius; cum vero *ad imaginem et similitudinem* profert, æqualitatem distinctiois insinuat, ut in eodem opere sit Trinitatis aperta cognitio, in qua nec pluritas cassa est, nec similitudo dissentiens, dum et consequentia sic traduntur: *Et dixit Deus: Fiat: et, Fecit Deus: et, Benedixit Deus*. Deus ergo Pater facienda denuntiat, Filius perficit dicta, Spiritus sanctus benedictione confirmat: et necesse est, ut creationis totius auctor Deus unus sit, tametsi est enuntiantis sermo *Faciamus*: quam fidei rationem antiqua denique per Moysen benedictio pandit et comprobat, qua benedicere populum sacramento trinæ invocationis jubetur; ait enim Deus ad Moysen: *Sic benedices populum meum, ut et ego benedicam illos: Benedicat te Dominus et custodiat te: et illuminet Dominus faciem suam super te, et miseretur tui: attollat Dominus faciem suam super te, et det tibi*

^a Sic codex Vind. et Lem.; prior editio *substantiæ majestate*, minus recte. Infra ex cod. Vind. voculam *sic*, quæ deerat, adscripsimus ubi legitur, *sic benedices populum*. Eiusdem est quod edidimus in fine, *agi et effici*, cum edita illic mutila essent.

^b Id in hunc locum annotavit Acherius: *Id est non quod hominem se diceret, morti datus est: sed, ut verum fatear, mihi quidem hæc interpretatio non placet hoc enim dicere videtur Zacchæus, Christum*

A pacem (Num. vi, 25). Unde intelligis non interesse indissociabilis atque indemutabilis Dei, si non ad omnes sententiarum proprietates humanæ efficien-tiæ verba conspirent; cum evidenti fidelium intellectui sit relictum, ut quod creari a Deo vel effici dicitur, agi et effici semper a Trinitate credatur.

CAPUT VI.

Si Dominicæ passionis sacramenta prophetarum oraculis sunt prædicta.

APOLL. — Specialibus documentis Christi nativitas in Deo et homine monstrata est, atque indubitanter apparuit Spiritum sanctum in eadem substantia permanentem sacramentum perfectæ Trinitatis implere. Unde nunc eadem, si suppetit, Scripturarum editione confirmata, utrum et Dominicæ crucis prædicta sit passio, vel si in aliquo legis veteris corpore venerandæ mortis indicia prænotantur; ut sollicitudine parumper indulta, hanc denique sacri operis partem ordo cœptæ eruditionis illustret, quam dudum simplicis traditionis informatio revelavit.

ZACCH. — Est plane omnium Scripturarum non solum de passione, verum etiam de resurrectione cœlique consensu aperta prædictio, atque in nobis Dei regnum a Christi passione cœpturum præscia prophetarum ora cecinerunt. David præ cæteris sic loquente: *Dicite in gentibus, Deus regnavit a ligno* (Ps. xcvi, 40). Non quod non semper a conditione nostra sub Dei imperio fuerimus; sed quamdiu ab ejus cultu ac voluntate dissensimus, æstimati sumus alieni. Unde et Moyses prædictum populum propheticè increpat dicens: *Erit pendens vita tua ante oculos tuos, et timebis die ac nocte, et non credes vitæ tuæ* (Deut. xxviii, 66). De quo et in Numeris ita scriptum est: *Non quasi homo Deus suspenditur, nec quasi filius hominis minas patitur* (Num. xxii, 49). Vere enim in ea exprobratione quod se Dei Filium diceret, cuncta perpressus est, et non ut homo ^b datus est morti, quem non a crimine crux recepit. Per Amos vero prophetam Spiritus loquitur die media. sicut factum est in passione illius, noctem futuram; ait enim: *Et erit in die illa, dicit Dominus, occidet sol meridie, et dies lucis obtenebrabitur super terram* (Amos viii, 9). Et Hieronimus: *Exterrita est quæ parit, et timuit anima ejus. Subiit sol, cum adhuc medius dies esset, et confusa est* (Jerem. xv, 9). Sub verbis autem ipsius Domini, etiam torquentorum atque illusionis injuriam Esaias apertissime declaravit dicens: *Dorsum meum posui ad flagella, et maxillas meas ad palmas, et faciem meam non averti a seditione spurcorum* (Isa. l, 6). Illic et per David ante prædixerat: *Foderunt manus meas et pedes meos, et dinumerave-*

a Judæis idelreo esse morti datum, quod se Dei filium diceret, nec damnatum esse ut cæteros homines, cum eum nullius admissi piaculi insimulatum crux receperit: Itaque in hunc convenire quæ ex Numerorum libro supra exscripsit. Quod eo loco legitur *minas patitur*, non probat codex Lemov. in quo vox *minas* omissa est.

^c In alio codice et in die lux.

runt universa ossa mea. Ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me. Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem (Ps. xxi, 17). Nota omnibus causa est, a militibus qui eum cruci dederant, vestem illius fuisse divisam, et unum ex omnibus vestimentis^a esse ante iudicium sorte transcriptum. Aceti similiter et fellis admixtio quam iidem Judæi pendenti in cruce Domino dederunt, per David longe ante prædicta est, sic loquentem: *Dederunt mihi in escam fel, et in siti mea potaverunt me aceto* (Ps. lxxviii, 22). Ita et per Zachariam de vulnere acerbitate conquestus est dicens: *Intuebuntur in me, quem transfixerunt* (Zach. xii, 10). Lancea enim latus illius penetrantes; quia frangere eos jam defuncto sævientibus non licebat, quod olim Moysi dictum fuerat impleverunt; ait enim Dominus ad Moysen: *B Accipient agnum maturum anniculum ab agnis et hædis, et occidet eum omnis multitudo synagogæ ad vesperum, et manducabunt ea nocte; et os non frangetis ex eo* (Exod. xii, 3 et seq.). Latrones denique suspensioni ejus esse iungendos Spiritus prophetavit, dicens: *Et deputabitur cum iniquis* (Isa. liii, 12). De pactione vera infelicis Judæi, qui unus ex apostolis fuit, et Salvatorem acceptis triginta argenteis tradidit, adeo Scriptura non tacuit, ut modum quoque pactione designaret, ait enim: *Et fecerunt pretium appreciati triginta argenteos* (Zach. xi, 13). His testimoniis passionem probasse sufficiat.

Nunc vero resurrectionem sub ipsius Salvatoris verbis ad Patrem loquentis agnosce, David plenisime perdolente: *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Ps. xv, 10). Dicere hoc de se prædictus propheta non potuit, qui usque ad communis resurrectionis diem, in ea qua est patribus additus corruptione, durabit. Per Esaiam similiter: *Nunc resurgam, nunc glorificabor, nunc exaltabor, nunc videbitis, nunc erubescetis* (Isa. xliii, 10). Vere autem de Salvatore præmonitum præstita inferis bidui mora, et post ascensus consequens prodit, quo corpus sponte depositum, sponte iterum propria resumens evexit. Hunc enim dierum post resurrectionem illius numerum Osea propheta apertius indicavit dicens: *Vivificavit nos Deus die tertio, post biduum resurgemus* (Osee vi, 3). Esaias vero totam passionis ascensusque indicans fidem, hæc in prædicatione sua posuit: *D Tamquam ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se sine voce sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus sublatum est. Generationem autem illius quis enarrabit? Quoniam tolletur a terra vita ejus* (Isa. liii, 7, 8). David perinde sub verbis Dei Patris ad Filium proloquentis, non solum ascensum, sed et iudicium prædicavit, dicens: *Dixit*

Domino Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (Ps. cix, 1). Cum igitur, testante propheta, Dominus ad Dominum sit locutus; cui dubium est, quod Filio Pater in gloriam divinitatis ex homine transeunti, celestis iudicii potentiam ac vim exerceat majestatis insinuet, sicut ipse in Evangelio de hoc eodem loco dicit, nulli umquam Angelorum aut hominum dictum fuisse, ut ad Dei Patris dexteram sedens subjectos pedibus nominis sui calcaret inimicos? Hunc sibi Zacharias astruens demonstratum, sic locutus est: *Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem illum magnum stantem ante faciem Angeli Domini; et diabolus stabat ad dexteram ejus adversari ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Increpet Dominus in te, diabole, increpet Dominus in te, qui elegit Hierusalem. Nonne hic titio extractus ex igni est* (Zach. iii, 1, 2)? Id est, numquid non peracta jam passio est, et, hominis fragilitate deposita, potestas Christo sempiterna successit? Daniel quoque paria de eodem proferens ait: *Videbam; ecce in nubibus caeli quasi filius hominis venit usque ad Veterem dierum: qui assistebant obtulerunt eum, et data est ei potestas regni, et omnis terra, et genus, et omnis claritas servient; et potestas ejus potestas æterna, quæ non auferetur; et regnum illius non corrumpetur* (Dan. vii, 13, 14). Hæc itaque Judæi audiunt et recensent: noverunt ista, nec tamen credunt Christum, quem a patribus abjuratum non nesciunt; sed nescire se simulant, dum ita semper etiam in eadem quam præferunt lege vixerunt, ut id quod labiis faterentur, corde simul et opere denegarent.

CAPUT VII.

Cur antiquæ legis portio sit recisa, vel quæ volumina observantiam justitiæ tradiderint^b.

APOLL. — Satis abundeque monstratum est, resurrectionem dominicam ascensumque celestem divinis testimoniis elucere, et ista omnia spiritualibus fulgere documentis; ut etiam si admitti facinoris aliqua possint ignorantie excusatione defendi, damnari præsentium incredulitatem veritas latius diffusa compelleret: quia auctoritatem celestium statutorum actus denunciata humilitatis implevit, et sub crescentium docet credulitas populorum. Pande nunc itaque cur legis veteris portio sit recisa, vel quæ antiquandorum priorum voluminum causa formam observantiam justioris invexerit; cum et idem utrumque sit conditor, et eidem divinæ majestatis substantiam possidenti nec voluntas in ratione dissentiat, et in præsentia æternitas obsecundet.

ZACCH. — Fidelis ac vera professio est, utraque unius Dei censere præcepta, et per Moysen traditam legem non abrogatam per Christum, sed impletam

^a Optimam lectionem hanc suppeditavit codex Lemov., nam in priori editione legebatur cessante iudicio, quod vix ferri poterat. Infra penetrantes, malimus, quam quod in editis erat penetrante; et favet codex Vind. ex quo etiam infra scripsimus suspensioni ejus, cum prior editio præferret suspensioni ei. Eum locum Exodi quem Zacchæus laudat, idem com-

dux paulo aliter exhibet: nam in eo legitur accipe agnum, et manducabunt eum nocte: in Lemov. etiam, accipe.

^b In cod. Vind. legitur intulerunt. Infra titulo capituli 12, ex eodem codice et e Lemov. restitimus qui duos dicunt, ubi male erat qui nos dicunt; et capitulo sequenti verbum credit ascripsimus.

fateri, ipso in Evangelii sic protestante: *Non veni legem solvere, sed adimplere* (Math. v, 17). Olim enim evangelicæ prædicationis promissa lex fuerat, Deo per Esaiam sic loquente: *Lex ex Sion prodiet, et verbum Domini ex Hierusalem* (Isa. ii, 3). Id est, consummata iustitiæ fideique doctrina per Christum, in Ecclesia dignoscetur. Et iterum Michæas: *Lex ex Sion prodiet, et sermo Domini ab Hierusalem: et iudicabit inter plurimos populos, et revincet et deteget validas nationes* (Mich. iv, 2, 3). Alioquin veteri lege jam tradita, quæ alia nisi Evangeliorum nuntiabatur addenda? De qua per Hieremiam similiter est locutus: *Ecce dies veniunt, et consummabo supra domum Israel et domum Juda testamentum novum. Non secundum testamentum quod disposui patribus eorum, cum apprehendi manus eorum, ut educerem eos de terra Ægypti* (Jerem. xxxi, 32). Id est mitiorem in Evangeliiis ordinabo, illaque cessabunt, de quibus scriptum est: *Dedi illis præcepta non bona, in quibus non iustificabuntur in eis* (Ezech. xi, 25); *sed qui fecerit ea, vivet in illis* (Gal. iii, 12). Quædam ergo in lego idcirco severius sunt statuta, ut rebellem populum atque assueta gentilitate lascivum potius humiliarent, quam a tolli iustificatura permetterent; et velut quadam custodia disciplinæ præsentis pœnæ terrore cohiberent, quos adhuc longe a sæculi fine degentes, servare iudicii interminatio tarda non posset. Hinc illud est: *Oculum pro oculo, dentem pro dente* (Lev. xxiv, 20): *Ne manducaveritis, ne contigeritis* (Lev. xi, 8). Hinc mensium observatio definita, neomeniarumque festivitas: hinc statutum sabbati iter, ac pene totis humanorum actuum rebus otio interclusa libertas. Sacrarum vero pecudum atque alitum victimas prima ratio consuetæ abominationis exegit; quia arceri ab iisdem repente non poterant, consultius fuit paulatim abolenda respuere, quam statim inhibenda punire.

Hæc autem alia et evidens ratio est, quod licet gentilium ritu hostias immolabant, Deo tamen docebantur offerre, quod præstare idolis ante consueverant, et multiplicis sacrificii actibus occupatis ne cogitare quidem de transgressione spatium aut occasio præbebatur; cum et quod desiderare possent, non auferebatur, semperque supererat quod explere devotionis intentio non valeret. Denique mox audiunt prophetam: *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? plenus sum. Holocaustomata arietum, et adipem agnorum, et sanguinem hircorum et laurorum nolo: nec sic veniatis ante conspectum meum. Quis enim exquisivit ista de manibus vestris? Calcare regiam meam non apponetis. Si attuleritis similaginem, vanum est: incensum, abominatio est mihi. Neomenias vestras et sabbata et diem*

^a Sic cod. Vind. et alius quem viderat Acherius, a quo tamen editum est *iustificatur*. Supra, *id est mitiorem in*, nonnihil deest, quod nisi mss. ope resarcire non possumus.

^b Ita reperimus in cod. Vind. ex quo etiam infra scripsimus *intentio non valeret*. In editis præbeatur... intentionem valeret, male.

magnum non sustineo. Jejunium et dies festos odi anima mea. Facti estis mihi in abundantiam. Non dimittam peccata vestra (Isa. i, 14, 15). Id est, non his piaculis crimina vestra purganda sunt; sed quid esset in nostro baptisate purificationis futurum propheticæ demonstravit dicens: *Lavamini, mundi estote* (Ibid., 16). Id est, cum illius visitationis tempus advenerit, spiritualis lavacri sacramenta sectamini: *Et si fuerint delicta vestra ut phœnicium, ut nivem dealbabo ea; si autem ut coccum, ut lanam candidam efficiam* (Ibid., 18). In phœnicio obscuritas peccatorum, in cocco mens cruenta designatur. Talibus ergo per Christum denunciata mulatio in melius versa est, ac pro obsoletis pecudum atque alitum victimis cœlestis fidelium munus pura oblatione celebratur, et contra omnes insidias infestantis inimici spiritualis sacrificii admixtione munimur: et illud in assumptum hominem Dei Patris complectur edictum: *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech* (Ps. cix, 4). Ubi ergo Evangeliorum tempus illuxit, solvit continuo gratia quos legis servitus retinebat, sacroque Domini ore prædicatum est: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et invenietis requiem animabus vestris. Tollite iugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde: iugum enim meum suave est, et onus meum leve* (Math. xi, 28, 30). Ne autem prædicatarum vindictarum rigor maneret, et medelam salutis pœnitentiæ incumbens reatui exitus raperet, sequestrari iudicio plectenda constituit, in Evangelio Dominus ita prædicans: *Mihi vindictam, et ego retribuam* (Rom. xii, 19): quoniam nisi emendatio justa successerit, nemo rectius vindicat, quam qui in admissi probatione non fallitur.

Sic itaque et sabbati abolitus torpor est, atque a bono opere nullum fidelibus tempus exclusum; ipso in Evangeliiis sic loquente: *Quia licet sabbatis bene facere* (Math. xii, 12). Et, *quia Filius hominis Dominus sabbati est* (Ibid., 8). Edendi præterea quæ convenient, facultas est attributa; quoniam, ut ipse testatus est: *Non coinquinant hominem quæ in os ingrediuntur; sed ea quæ de ore exeunt* (Ibid., 15, 11). Ita hæc omnia quæ cruciatui rebellibus erant, indulta per Christum libertate solvuntur; paucisque a superstitione cessantibus, quæ vere iustitiam inerentur adjecta sunt: atque ideo inter exordia et plenitudinem fidei lex media inbrepsit, quæ feras Judæorum mentes talium sanctionum difficultate coufringeret, et venturæ indulgentiæ gratiam suscipi facilius persuaderet, quam diuturnæ absolutio servitutis et exoptata olim libertas amabiliorem etiam incredulis reddidisset.

^c Vix adducor ita scriptum esse a Zacchæo; cum enim dicere voluerit pauca quædam esse abrogata, in quibus nonnihil esset superstitionis, eam sententiam non male exprimi arbitror si scribas *ob superstitionem*: sed eandem in vulgata lectione a quoquam agnoscere possit, haud satis scio. In Lemov. deinde legitur, quæ veram iustitiam, fortasse melius.

CAPUT VIII.

Quæ sit Judæis in circumcissione justitia.

APOLL. — Non immerito in hujus causæ interrogatione prospexeram aliquod divinæ providentiæ fuisse consilium, ut hæc rudis populi permissa primordiis velut profutura ac placita juberentur, quæ aboleri postmodum conveniret. Quid, rogo, in circumcissione hisdem Judæis sanctificationis aut meriti est, quod ea sibi etiam nunc in vicem baptismatis blandiuntur, quam in signaculum tantum electæ sobolis constitutam præcedentis libelli tenore signaveras? Et procul dubio clarum est eos justitiæ præmiis carituros, si in hac tantum corporis imminutione fidentes, totius spei documenta componant, quos, rejecta carnis injuria, gaudere potius incruentis sancti Spiritus muneribus oportebat.

ZACCH. — Recte recolis prioris libelli hujusmodi expositionem non fuisse, in circumcissione carnali signaculum fidei, non statum fuisse justitiæ, Scriptura memorante: *Et dixit Deus ad Abraham: Hoc testamentum meum servabis inter me et vos; tu et semen tuum tecum. Circumcidetur omne vestrum masculinum, et circumcidetis carnem præputii vestri. Et erit in signum testamenti inter me et vos (Gen. xvii, 10, 11).* Hanc usque ad Christum ^a carnaliter custoditam Jesu Nave actus subsequens probat, qui post excessum eremi in qua fidem Judæi quadraginta vixerant annis, nec quisquam huic fuerat subjectus injuriæ, quia in solitudine permixtio extraneorum non erat populorum, plebem signare præcipitur, atque indicto patribus more, Jordanem transituris cognitionem avitæ credulitatis imponere, Scriptura dicente: *Et ait Dominus ad Jesum Nave: Fac tibi cultellos petrinos, et sedens circumcides secundo filios Israel (Jos. v, 2).* Istud quidem et secundum litteram contigit: sed in nos magis prophetica interpretatione porrectum est. Jesus enim ille, sed vocabulo tantum, noster et factio, Angelo ad Pastores in Evangeliiis nuntiante: *Natus est, inquit, vobis hodie Salvator (Luc. ii, 11), quem vocabitis Jesum: ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum (Matth. i, 21).* In secundis autem filiis gentium intelligitur populus, et in abscisionibus petrinis evangelicæ conveniunt disciplinæ. Unde Moyses primum talia prophetavit dicens: *In novissimis diebus circumcidet Deus cor vestrum, et cor ^b similis populi tui ad amandum Deum vestrum (Deut. xxx, 6).* Hieremias perinde non carnem circumcidendam, sed corda denuntiat dicens: *Circumcidite vos Deo vestro; sed et circumcidite præputium cordis vestri (Jerem. iv, 4).*

^a In cod. Vind. et Lemov. *rationabiliter custoditam.* Haud ita multo post in Vind. et in alio codice quem Acherius viderat: *Jesus enim ille verbo noster et factio.*

^b In alio codice *seminis populi tui.* Infra ex codice Vind. scripsimus, *amen dico tibi, cum in editis lege- retur vobis.*

^c Sic codex Vind.; sed vox *circumcisio* deinde addenda est sic, ut legatur *non nunc etiam sicut ante circumcisio*: in editis, *nonnumquam*, male. Acherius conjecit, *non unquam.* In fine, *quod manifestæ fidei,*

A Dominus autem in Evangelio principi Judæorum evidentissime protestatur, nullum penitus sine lavacro spiritualis aquæ posse salvari, aut possessionem regni illius adepturum; ait enim: *Amen, amen dico tibi: Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non videbit regnum Dei (Joan. iii, 5).* De quo tamen per Esaiam ante prædixerat: *Nolite priora meminisse, et antiqua nolite recordari. Ecce nova facio, quæ nunc orientur: et cognoscetis ea; et faciam in deserto viam, et flumina in loco inaquoso, adquare genus meum electum, et plebem meam quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret (Isa. xliii, 18-21).* Et iterum: *Si siterint per desertum, adducet illis aquam de petra; fundetur petra et fluet aqua, et bibit plebs mea (Num. xx, 8).* Et tertio: *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ (Joan. vii, 38).* Itaque secundum Apostolum, *Circumcisio nihil est, et præputium nihil est, sed observatio mandatorum Dei (I Cor. vii, 29).* Quæ in fide evangelicæ credulitatis impleta; gratiaque baptismatis, ^c non nunc etiam sicut ante aut populum signat aut sexum: sed injuriam carnis in signaculum spiritale convertens, nec sexum excipit, nec gentem secernit; atque in se omnes æqualiter salvans præputium in vitiiis reputat, et circumcisionem tradit in moribus; quia id quod veræ sanctificationis est, in fide dignoscitur; quod manifestæ fidei, operibus justitiæ non injuriæ corporis deputatur.

CAPUT IX.

Cur patriarchis licuit habere in conjugio plures.

C APOLL. — Hujus quoque dispensationis sicut acceptam certa probatio est, et Judæorum vana præsumptio, qui reputandum sibi pro munere baptismatis credunt, quod pro temporis ratione præceptum, ^d non statum fidei, sed notitiam generis custodivit. Quid patriarchis justitiæ merita retinentibus, quam ob causam habere in conjugio conventuque plures licuit? Nec in peccatum, ^e Deo utique sciente, reputatum est, quod nunc ita inhibetur et plectitur, ut non solum Dei dignum æstimateur offensa, sed ultione hominum æquissimum judicetur.

ZACCH. — Multiplex quidem apud plures licentiæ istius causa est, sed hæc præcipua fuisse credenda; ut perfectionis ordine sequestrato, Dei primum credulitas fundaretur; et fidem potius stabilire contendens lex illata non tolleretur, quod fieri velut innoxium reperisset eaque tantum signarentur illicita, quæ verè mortalia credebantur. Inde Abrahæ fides pro justitia reputata est, et devotio cessit ad merita,

optima lectio codicis Vind.; contra, prioris editionis, *quia manifestæ fidei*, pessima.

^d Sic codex Vind. et alius quem Acherius viderat, emendate: in textu prioris editionis *non statum fidei... custodiunt*, corrupte. Superiori capite, *signaculum fidei, non statum fuisse justitiæ.*

^e Hic sciendi verbum aliter accipitur ac vulgo solet, nimirum ut *scitum* in illa voce *plebiscitum*. Infra, *ultione hominum æquissimum*, ultima vox adscripta e codice Vind. et Lemov.

Scriptura dicente : *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam* (Rom. iv, 3). Deinde quod plebem exiguam Divinitas fovens, gaudere voluit successuionibus numerosis, ut præ cæteris ^a augetetur quam præ cæteris diligebat, et maledictum legis effugeret, qui semen in sobole substitisset. Sed excusatio cunctis ista communis est, et non paucorum causa, sed populi; patriarchis vero extrinsecus æstimatur; nam promissum ex semine suo Christum dum sibi quisque crederet proventurum, et oriundum adhuc absque semine non legissent, tantæ subolis amore ferventes conjugia adiere multarum, infirmisimum judicantes uni tantum matrimonio spem sublimissimi gemitus deputare. His enim Dei verbis Abrahamæ primum ejus facta promissio est : *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. xii, 18). ^B Pari propemodum patriarcha Jacob honoratur eloquio, Domino ad eum loquente : *Ego sum Deus tuus : cresce et reple gentes, et Ecclesiæ gentium erunt de te : reges de lumbo tuo exhibunt ; et terram quam dedi Abrahamæ et Isaac, tibi dabo eam et semini tuo post te* (Gen. xxxv, 11, 12). David autem in spiritu planius sibi hæc promissa commemorat dicens : *Juravit Dominus David, et non penitebit eum ; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam* (Ps. cxxxii, 11). Similis per Esaiam promissionis istius ordo servatus est ; ait enim : *Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet* (Is. xi, 1), *in ipso gentes sperabunt* (Ibid. 10). In virga Mariæ venerabilis monstratur integritas ; in odore floris et grætiæ signatus est Christus, ipso in Canticorum Cantibus hoc docente : ^C *Ego sum flos campi, et lilium convallium* (Cant. ii, 1). Ergo hæc avidorum vota simplicia, Domino per Esaiam loquente, mollita sunt, dum in salutem humani generis per occasionem signi virginis partus ostenditur, propheta ad Achaz promissionem muneris istius sic loquente : *Ecce dabit Dominus signum. Virgo concipiet ^b et pariet filium* (Is. vii, 14). Ecce tertia.

Prima ergo est causa, quod non velitis simpliciter sunt abusi, missisque in numerosam sobolem studiis ^c augeri insipientem populum Divinitas voluit. Hæc denique insuper juncta, quod ex genere suo Christum promissum tandem sibi eventurum accessione multiplicis matrimonii incerta sanctorum desideria putaverunt ; donec ex virginis nasciturum ^D prædicatio continentis jam vicina revelaret, et idem sensim salutis nostræ reparator et conditor crescente justitia impleturus afferret quod olim per dispensationem immatori temporis constitisset.

^a Hæ voces qualibet additæ e codice Vind. In Lemov. cætera quidem, ut in Vind., sed in eo habetur, *quæ præ cæteris diligebatur*.

^b Postremam voculam addidimus, sæculi auctoritatem codicis Vind. Infra, in eodem pariet filium et cætera : sed quanto melius codex Lemov., *Ecce*

CAPUT X.

Quæ gentium offensæ ; cur Judæis, quibus prius Lex data est, abjectis, gentes quotidie amplectitur Deus, edocet.

APOLL. — Quantum reor, et patere omnium intellectibus credo, a cunctis sævioris concupiscentiæ suspicionibus sanctorum simplicitas absoluta est ; præcipue cum explorator mentium Deus prærogativam justitiæ talibus non dedisset, si id quod prohibitum pro dispensatione non fuerat, præsumptum injuria comprobasset. Sed exactis, ut jam videtur, causis, interrogatio inopina præreptit, quæ fuerit gentium specialis offensæ, quæ tot sæculis ac temporibus abjectas a Dei informatione repulerit, et nunc æternorum munerum provocatas amplectatur ac doceat, Judæis penitus a gratia Dei pulsis, quibus et in legis susceptione usus anterior, et in electione sors prima est.

ZACCH. — Nullum a principio credentium Deus repulit, nec prius creatori suo displicere gentes, quam beneficiorum illius et suæ conditionis oblitæ pro ejus reverentia vel honore insensibiles colerent creaturas, ac simulacra hominum et peedum venerantes, his merito similes redderentur, quæ sibi, cum potiores a Deo facti essent, prætulerunt ; Scriptura memorante : *Simulacra gentium, argentum et aurum, opera manuum hominum* (Ps. cxiii, 4). *Similes eis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis* (Ibid., 8). Similiter et Salomon : *Homo fecit eos, et qui spiritum mutatus est, finxit illos. Nemo autem hominum similem sibi poterit Deum fingere ; cum sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis : melior est ipse his quos colit ; quoniam ipse vivit, illi vero numquam* (Sap. xv, 16, 17). Et iterum : *Attendentes opera, non noverunt quis esset artifex ; sed aut ignem, aut spiritum, aut aerem, aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut solem, aut lunam rectores orbis terrarum deos putaverunt* (Sap. xiii, 1, 2). Cum ergo totius spei fiduciam, neglecto Creatore, in talibus collocassent, mercedem proprii operis perceperunt, ut sua sponte in omne immunditiarum genus ruentes alienæ ab informatione Dei fierent, quæ solis vitis serviebant, demersæque criminibus non prius viam adipiscendæ immortalitatis agnoscerent, quam mediatori Dei et hominum credidissent : unde in Deuteronomio scriptum est, Synagogæ Ecclesiam ex gentibus præferendam : *Eritis, inquit, gentes in caput : incredulus autem populus in caudam* (Deut. xxviii, 44).

Judæis autem quamdiu fides et justitia viguit, Dei quoque ab his dilectio non recessit, ipso per Esaiam in Canticis protestante : *Cantabo nunc fistulo canticum dilectæ vineæ meæ* (Is. v, 2). Quærelâ in Cantico, dilectus in Christo est : vinea, synagoga : hoc enim

tertia, nimirum causa cur patriarchis pures uxores ducere licuerit. Hæ duæ vocës in editis omnino deerant.

^c Hunc locum ab errore immunem esse vix credo. Intra, *accessione multiplicis* habent eodd. Vind. et Lemov. ; ubi prior editio, *accessione*.

et in consequentibus ait: *Et nunc homo Juda, et qui A inhabitatis Hierusalem, iudicate inter me et vineam meam: quid faciam vineam meam quod adhuc non fecerim ei (Ibid. 3, 4)? Vineam enim Domini sabaoth, domus Israel est (Ibid., 7).* Homo Juda, Salvator ut supra: hi autem qui habitant Hierusalem, ^a quorum pes in Ecclesiæ fide currit. Itaque inter se ac populum Judæorum velut pari conditione Dominus hortatur agnoscere. Quid ei adhuc mirabilem ac beneficiorum præstare possit, quod ante non factum sit: cui ex Ægypto gravissimæ libertatis servitutis, et absolutæ a cophino manus; cui innumera in Pharaonem atque omnes Ægyptios signa, sicut in columna nubis et luminis die ac nocte visibile præviæ divinitatis auxilium, et a persequentium impenetrabilis discretio tenebrarum? Inaudita præterea pelagi B fuga, et contra insistentium violentiam defensio præliantis elementi; manna in eremo, et sine decoris ac vestium detrimento diurnæ usus ætatis: expulsio perinde gentium vi ac numero ^b imparibus præstita, atque in possessionem affluentis terræ hæreditas constituta. Quid objurgatio sæpe incrementa peccantibus, et abolita paucorum animadversione transgressio, remissæ peccantium necis, ac pene in abusionem donantis redacta assiduitas lenitatis?

Tantis igitur debacchantis perfidiæ malis quid adjici ^c potius potuit in medelam, quam ut in remedia pereuntium ex utriusque et sancti Spiritus voluntate Dei Filius mitteretur, qui fragilitatis nostræ materiam dignatus assumere totum in Deo susciperet hominem, ut et totum si crederet, in sua C adoptione salvaret? Sed restabat incredulis, ut in illos eorumque nunc posteros sententia compleretur: *Oculis videant et non videant: corde intelligant et non intelligant; auribus audiant et non audiant; ne quando convertantur, et sanem illos, dicit Dominus (Isa. vi, 10).* Et iterum: *Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, filiis scelestis (Isa. 1, 4).* Et tertio: *Derelinquetur filia Sion ut tabernaculum in vinea, et sicut casa custodiarum in cucumerario, et sicut civitas quæ expugnatur (Ibid. 8).* Quæ a se olim per prophetam dicta confirmans, in Evangelio Dominus approbavit dicens: *Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis prophetas, et lapidas missos ad te; quoties volui congregare filios tuos sicut gallina congregat pullos suos sub alas suas, et noluisti? Ecce relinquetur vobis do-* D *mus vestra deserta (Matth. xxiii, 37, 38).* Id est quæ Dei erat habitatio ante, nunc dæmonum est: quia quidquid religio vera deseruerit, superstitio profana sibi vindicat.

Ubi ergo Judæorum perditio in Christi interiectione completa est, credulitati gentium fides patuit promissorum: et sicut ab initio non generis digni-

tati, sed meritis fidei salus magna promissa est, Domino sic docente cum se fidem Judæi pro potius fidei probatione Abraham filios esse jactarent: *Vos, inquit, de diabolo patre nati estis, et opera illius facitis (Joan. viii, 44).* Si enim Abraham filii essetis, opera illius faceretis (Ibid. 39); id est, fides in vobis similis appareret: et sicut ille in omni humanæ hæsitacionis difficultate mihi credidit, pari et vos mansuetudine crederetis. Hanc tamen eorum cordis duritiam manere quidem pro sui miseratione Divinites non vult, sed existere pro eorum incredulitate permisit, ac secundum Apostolum: *Ex parte in Israel cæcitas contigit, ut fides gentium subintroideret (Rom. xi, 25).* Itaque ad obtinenda æternitatis bona nec Judæis prærogativa generis sufficit, nisi et fides origini B suffragetur; nosque rursus sola eorum non salvat offensa, nisi prælati humiliatorum pariter veresmur exemplum; et unam in Christo atque indubitabilem viam utrique populo patere credentes, intemperate fidei dona teneamus; sicut in Evangelio ipse nos docuit dicens: *Ego sum via, et veritas, et vita. Nemo vadit ad Patrem nisi per me (Joan. xvi, 6).* Et: *Qui crediderit in me, hic salvus erit (Joan. vi, 47).* Id est, ut sicut unus Deus, ita unus credentium populus Creatoris in perpetuum serviat voluntati: cultumque non respuit, dum neutram partem Dei justitia deprimens, absolvi lætatur in confessione credentes, quos incredulitas in auctoribus prædamnavit.

CAPUT XI.

Quæ hæreticorum genera vel errores.

APOLL. — Multa est Judæorum vecordia, si tam perspicua nesciunt; damnabilior contumacia, si intellecta contemnunt: sed sive ignorent seu intelligant et recusent, alieni a crimine esse non possunt, quibus aut negligentia præjudicium in abusione, aut reatus in incredulitate subeundus est. Hos igitur perditioni suæ, si hoc tamen eligunt, derelinquens, hæreticorum ^d genera proprietatesque mihi pande, ut in fide tanquam in immobili rupe sistentem, cum infestare fluctus perfidiæ cæperint, præcogniti ante non moveant. Nam licet simplicis animi fore credam horum pravitates erroresque nescire, munitioris tamen fidei est pro cautione cognoscere.

ZACCH. — Tante hæreticorum ac tam innumera pestes sunt, ut eos non solum enumerare difficile, verum etiam nominare deforme sit; ita miseros evidentium pravitatum detestanda traditio a fide aver-tendo cæcavit, sic denique in sensus pereuntium subtilitas se diabolicæ fraudis immersit, ut etiam hæretici hæreticos habere se credant. Hi itaque, traditionem apostolicam relinquentes, magistros perfidie sunt secuti, et nomen religionis mutavere cum

^a Sic codex Vind., emendate; prior editio, *quorum spes*, corrupte. Infra idem codex et Lemov., *quod ante non*; antea legebantur *quod certe non*.

^b Editum in patribus, pessime; codd. Vind. et Lem., in paribus, et ipsi male; haud dubium quin veram lectionem exhibuerimus hic, perinde atque infra ubi editum erat, ac pene in abusionem.

^c Sic codd. Vind. et Lemov.; prior editio *præstis* potuit.

^d Sic codex Vind.; editi, *genera erroresque*. Hæc ita multo post ubi legitur *ut etiam hæretici*, etc.; in eodem codice, *ut jam nec haberi hæreticos se credant*, minus recte. Vide initium cap. seq.

sensu. Prout enim cuique libuit plebem insciam fallendo seducere, ac sibi honorem parare de crimine; Deum aut ex parte credendum docuit, aut penitus abnegandum: habentes præterea Christi nomen, a proprio nuncuparunt, ut quoquo pacto a sacrilegio non abessent, qui, Christi nomine derelicto, religionis vocabulum ex homine sumpsissent. Quid enim interest ab idolo an ab homine vocabulum accipiat, qui vocari Christianus desistit? Ex illo igitur hæresis unaquæque nunc dicitur, quo auctore transgressa est, et in tantum proprietate criminis delectantur, ut nec sic quidem intelligant se ab unitate religionis abscissos, quod fidem etiam in nomine perdididerunt.

Ex Manete itaque Manichæi, ex Marcione similiter alumna plebs nominis: Photinus suos etiam vocabulo dividit: Sabellius perinde appellari ex se conventus sui exigit partem: Patripassianis error nomen imposuit; et in diaboli hereditate arcem Arius tenens ex se gregem nuncupat perditorum. Innumera præterea talium prodigiorum portenta dicuntur, quæ stultitiæ vilitas etiam reprehensione indignos facit: prædictorum tamen impletati velut in appendicem connexi, impugnare Ecclesiam Christumque non desinunt. Sed quia semper nihil est validius veritate, elisis undique fluctibus, magnæ molis pondus immobile est, et ictibus propriis infesta franguntur, dum ad hoc tantum perfidorum consurgit intentio, ut a se invicem discrepantes, fidem nostram dum destruere singuli cupiunt, astruant universi.

Manichæus enim duos esse astruit deos, duoque principia, quorum alterum bonum, malum credi alterum velit; bonum scilicet, qui veritatem veterum præceptorum Evangelii editione molliverit: malum, qui hunc fecerit mundum, et per Moysen ac per prophetas cæteros sit locutus. Humani generis insuper Redemptorem non veritatem asserunt carnis habuisse, sed speciem.

Marcion vero secundum divinitatem Dei Filium confitetur, secundum hominem negat. Porro Photinus ex tempore assumpti de Maria hominis filium Dei dicit, ante tempora non esse confirmat. Sabellius cum perfidia qua in Dei Filium blasphematur, et in cæteri, etiam sanctum Spiritum diffinitur, et in Patre tantum veritatem deitatis assumit. Patripassianus esse quidem astruit Patrem, sed ipsum mox esse sibi Filium, atque eundem ab innata substantia in nativitate passionemque descendere; sanctum perinde Spiritum etiam in persona eundem esse, non tertium. Scandit Arius sublimia rui-

^a Codex Vind., *proprio, ut est Ario, nuncup.* Lem., *id est Ario*: sed hoc mihi glossema videtur quod e margine in textum irrepsit. Statim a *sacrilegio non abessent*, bene quidem, sed ne id quidem male quod est in codice Vind., *a sacra religione abessent*.

^b Sic codex Vind. et quidem haud paulo melius quam prior editio, *tantum ac Filio sacramentum veræ Trinitatis*; cum ibi Trinitatem agnoscere non potuerit Sabellius, ubi duas dumtaxat esse personas contendebat.

A turus ad ima, et Trinitatem in personis ac nominibus confitetur, sed unitatem divinitatis excludit; Dei Filium per quem omnia sunt creata, creaturam statuens non creatorem: appellationi præterea nominum gradus adjicit dignitatum, humiliorem faciens in honore, quem posterius loquatur in nomine.

Istæ sunt principales hæreticorum sectæ, et tan funestæ hominum persuasiones in dogmata diversa rapiuntur, ut substantiam indissociabilis Dei simplicem et divinitatis ineffabilis majestatem aut interpretationibus dividant, aut gradibus exhonorent, cum et quæ indigna sunt de Deo fingunt, et quæ ei sempiterna vel propria, diffidentur.

CAPUT XII.

B *Contra Manichæos, qui duos dicunt esse Dei filios.*

APOLL. — Æstimari ab his haud dubie potest, quas haberi principe loco dicis, quales illæ hereticorum sectæ sint, quæ condemnari etiam a talibus possunt. Verum quoniam in sponsione propositi est exemplis cuncta firmari, quibus tandem Scripturis has perfidias divisiones gradusque condiderint, quot intellectum ad hæc præcepta sint deducti, interpretationum qualitatibus pande. Ego enim licet pondum quid ab his obtendatur audierim, errare tamen miseros incunctanter adverto, et solam catholicæ fidei integritatem manere; dum plenitudinem Trinitatis atque ejus spiritalia constituta, et probata non re-nuit, et suscepta custodit.

ZACCH. — Si recte de malis meliora dici possint, profecto veniabilius videretur nescire Deum, quam imple confiteri: sed quoniam hi quoque statutorum celestium damnantur edictis, qui Deum per legem scire neglexerint; eadem perfidos credere detrectantes malorum perennium amplexura conditio est, Scriptura memorante: *Qui ignorat, ignorabitur* (I Cor. xiv, 38). *Qui sine lege peccaverunt, sine lege peribunt* (Rom. ii, 12). Merito hos eosdem Antichristos vocans, qui veram religionem latenti perfidia destruentes, ut fidem facilius impetant, Deum credere ac prædicare se simulant. Jamque primus Manichæus nefas propriæ traditionis ingressus, ut duos astruat deos duoque principia, ex Scripturis fidelibus auctoritates effecit infideles, Davidicum maxime illud assumens, quo ait: *Tecum principium in die virtutis tuæ* (Ps. cix, 3). Non intelligens in Verbo esse principium quod vere manens prædicatur in Christo: diem passionis et judicii mox futuri, omnemque divinitatem non in duobus, sed in Trinitate compleri. Aiunt præterea malum esse qui hunc fecerit mundum, quia scriptum sit: *Mundus in maligno*

^c Sic codex Vind., emendate: in editis, *ab initia*, corrupte; nec melius in codice Lemov. *ab unita*. Acherius in margine scripserat *ab ingenita*, ex codice quodam: an quod sic legendum esse conjecturat? Idem monet in codice S. Arn. scriptum *substantia*, quod non placet.

^d Ita scriptum in utroque cod. Lem. et Vind., male; in editis *gradus adjicit dignitatem*.

^e Forte leg. *vocat*. Scriptura scilicet: ut I Joan. ii, 18, 22; iv, 3: II Joan., 7.

positus est (1 Joan. v, 19). Non hæc quæ cernimus elementa sunt noxia, aut mali aliquid vel gignere vel habere credenda sunt, quæ Dei operatione disposita, valde, cum facta sunt, placuerunt, Scriptura dicente: *Ecce omnia bona valde* (Gen. 1, 31; Eccl. xxxix, 21). Sed in malignitate iniquitas nostra, in mundo genus designatur humanum, Joanne dum de adventu Salvatoris prædicat, hoc docente: ait enim: *In hunc mundum venit, et mundum eum non cognovit* (Joan. 1, 10).^a Si diversum Evangeliorum ac Legis asserunt conditorem, quoniam in Lege ultio præsens, in Evangeliiis veniæ locus datur: Lex quidem vicem poscit injuriæ, et parem conditionem sancit amissi; Deus tamen non vindicat bis in id ipsum (Nahum. 1, 9): et expensa in corpore pro admissi qualitate supplicii mitioris, ut credimus, judicii sorte pensanda sunt. Isthic autem satisfaciendi quidem tempus admittitur: sed nisi dignus pœnitentiæ fructus et opera subsequantur, æternus ignis est vermisque perpetuus; Domino hisdem in Evangeliiis protestante: *Quorum vermis non morietur, nec ignis exstinguetur* (Marc. ix, 43, 45, 47; Isa. lxvi, 24). *Ibi erit fletus et stridor dentium* (Matth. viii, 12). Non ergo alius in Christo Deus, aliudque principium; sed idem latæ olim et nunc impletæ auctor est legis: nec malus in Trinitate quisquam, quia unus dicitur bonus; sed cum in uno Deo divinitatis unitas exprimitur, eadem necesse est bonitatis unitatisque æqualitas intimetur: cum et in lege custos justitiæ severitas, non malitia sit putanda; et in Evangeliiis absque justitia bonitas non credenda.

His præterea illud adjiciunt, non veram in Christo carnem fuisse, sed^b ex nescio qua re vel fluente frivolum speciem pro homine demonstratam. Quid ergo universa prædicatio prophetarum de corporali ejus nativitate præmonuit? Quid diversis vicibus Angeli sunt locuti? Joannes deinde fortasse non missus est, aut illa ad eundem Dei Patris falsa sententia est: *Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam* (Malach. iii, 1). Quid denique intra beatissimam Virginem infusio sancti Spiritus fecit? Cur non in abolitionem secundum prædictos tumentis uteri tempus exceptum est? Ubi integra felicitis puerperii signa, et partus matrum omnium conditione sublimior? Infans in præsepibus vagiens, ætate et sapientia puer crescens, atque inter electos seniorum cætus divinorum intellectuum disputator? Quid rogo impietas flagitiosa non diceret, si hæc fundator salutis omnium non egisset: si despiciens prædicantem, et opinionem tantum originis, non mysterium veræ nativitatis intelligens incredula Judæorum turba siluisset dicens: *Nonne hic est filius Joseph fabri, et mater et fratres ejus nobiscum sunt* (Matth. xiii, 55)? Veri ergo hominis gradus isti sunt, et annorum communium certa pro-

^a Ita edidimus e codice Vind.; in editis sic *diversum*. Haud ita multo post ubi ex eodem scripsimus *qualitate supplicii*, antea legebatur *supplicia*, sic ut ea vox referretur ad expensa, fortasse non male.

^b Sic uterque codex Lem. et Vind.; prior editio,

rectio, Evangeliiis sic protestantibus: *Proficiebat Jesus ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines* (Luc. ii, 52). Meruit ergo esse quod natus est, qui justitia et vitæ puritate Deo placuit, mansuetudine et humilitate consortibus. Adde usum corporis manifesti; et licet et vitæ inimitabilis sanctitatis, humanæ tamen infirmitatis natura præsidio indiget vestium; esurit, silit, mæret, quiescit, dolet perinde atque in fletum movetur, neque ullum ulterius actum aut spernit aut præterit; quin etiam spiritalibus dolis tentatur et vincit, et hostis sui professione, an sit idem Dei Filius exploratur. Huic in exhortationem victricis constantiæ Angeli ministraverunt; hic traditus osculo, tentus ac passus est: et si probari verum hominem infelix perfidia sibi velit, clamantem de cruce priusquam moreretur audiat: *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti* (Ps. xxi, 1)? Ubi enim humilitas et injuria est, hominem intelligas: ubi virtus et divinitas, Deum credas, Apostolo sic docente: *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi* (II Cor. v, 19).

Ecce enim infirmus ac subditus statuto Apostolis loco sicut prædixerat, tertia die resurgens vix credendus stupentibus redit, fractisque inferi faucibus, cælo sedem locaturus apparuit. Gratias tibi, Thoma, qui unus ex omnibus tardius credidisti, qui clavorum loca palpans et totius passionis indicia flagitans, probari tibi confitenter expostulas, quod erat quandoque a perfidis denegandum. Profecto facilius incorporeum rediisse contenderent quem sine corpore vixisse confingunt, ex hoc fallaciæ superioris suffragia colligentes, quod mare pedibus supergressus sit, quod manentia improvidus claustra penetrarit, atque exceptus nube fulgenti paternum solum iterum venturus inscenderit. Qui Petrum, jubente eodem, in fluctibus ambulasse non nesciant, et cadentibus sponte vinculis emissum custodia carceris per Angelum non ignorent: Paulum vero ut invidiam vanitatis effugeret, in corpore an extra corpus, sub Dei tamen scientia usque ad cælum tertium isse fateantur: Heliam denique curru igneo fuisse sublatum, et aspicientes relinquentem prophetas inauditum homini iter subiisse commemorent. Qui nunc in Dei Filio virtutes hujusmodi non credentes, dum sacramentum veræ incarnationis abjurant, actumque dissimulant, et hominem nolunt habere quod meruit, et Deum non credunt potuisse quod fecit.

CAPUT XIII.

Contra Marcionitas et Photinianos, quorum unus Dei Filium fuisse corporalem refutat, alius pro tempore fuisse corporeum, perpetuum esse non posse credit.

APOLL. — Patuit sectæ hujus impietas, et manifeste execrabilis damnanda persuasio, quamvis in exordiis narrationis inspecta sit, de propriis tamen est facta signatio: consequens nunc est, ut quæ sit

ex nescio quo aere.

^c Hic in codice Vind. legitur, *inæstimabilis sanctitatis*. Infra, ubi audiat: *Deus*, antea legebatur *audiret*.

aliarum in sua traditione perversitas, vel quam defensionem objiciat singularum modum servaturus edisseras; quia speciatim ordinata distinctio confusionem intellectibus derogabit, dum expositionum luce sit clarius, quod errorum tenebris involutum lumen semper refugit veritatis.

ZACCH. — Intinatum est superius Marcionitas secundum divinitatem Dei Filium credere, secundum hominem refutare: Photinianos e contrario, ex tempore terrenæ nativitatis Dei Filium dicere, ante tempora diffiteri. Vide concertantium perfidiarum in una collatione veritatem: simul quod in toto est neuter confitetur, et quod simul in toto est uterque non renuit. Dei enim Filius in Verbo ante omnium sæculorum creationem natus ex Patre, de sempiterno sempiternus, verus ex vero est. Neque in eo aliud potest esse quam id quod semper in Patre est, ipso in Evangeliiis hoc docente: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt* (Joan. xvi, 15). Et tamen non ita ab eo velut soli propria vindicantur, sed ita communia, ut in singulis plena. Et iterum: *Abraham vidit diem meum, et lætatus est* (Joan. viii, 16). Et, *Ante Abraham ego sum* (Ibid., 58). Dicitur perinde ad patriarcham Jacob: *Fac illi Deo altare, qui tibi apparuit cum iugeres a facie fratris tui Esau* (Gen. xxxv, 1). Ipse iterum in Evangelio sic locutus ad Patrem est: *Clarifica me, Pater, claritate quam habui apud te, prius quam mundus fieret* (Joan. xvii, 5). Iste est qui populum de Ægypto venientem præcessit in nube. Illam Esaias manifesto a se visum testatur aspectu. Ille ^a denique se principem cælestis militiæ fore in acie a Jesu Nave interrogatus edixit: *Nemo enim unquam novit Patrem nisi Filius* (sicut scriptum est), *et cui voluerit Filius ostendere* (Matth. xi, 27). Ille se semper humanis aspectibus dedit, quia, cælestem societatem fragilitati nostræ admiraturus (sic), in homine quod erat futurus, jam meditabatur intelligi. Hæc itaque Marcionitis secundum divinitatem dicta sufficiant.

Corpoream nativitatem Photiniana vicissim hæresis agnoscat. Ait Dominus ad Nathan prophetam: *Vade, dic servo meo David: Non tu edificabis mihi templum* (II Reg. vii, 5), *sed suscitabo semen tuum post te, et parabo regnum ejus: hic edificabit domum nomini meo, et erigam thronum ejus in sæcula, et ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium* (Ibid., 12, 13). Similiter in Genesi patriarcha Jacob de eodem ante prophetaverat: *Juda, te laudabunt fratres tui: manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum: adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda: de gemine filius mihi ascendisti: recubans dormisti sicut leo et sicut catulus leonis: quis suscitabit eum* (Gen. xlix, 8, 9)? Forte non latent nobilissimæ seræ hanc esse naturam, ut leo sine spiritu integra tantum corporis forma nascatur, jacensque sic biduum spi-

^a Ita legitur in codice Vind.: in editis denique principem... se dixit. Haud ita multo post quia cælestem ex eodem cod. scripsimus, cum editam esset qui cælestem.

^b Codex Vind. hæc Salvatori. Infra in Lemov.

ramine genitoris usum vitæ communis accipiat: unde ^b hæc in Salvatore suscitatio comparata, merito subiecit: *Quis suscitabit eum?* Nemo utique nisi Pater. Adoratus vero Judas a fratribus suis non est: sed quia ex eadem tribu corpus assumpsit, propheticæ benedictionis eloquiis Salvator in Juda, credentes autem computantur in fratribus; ipso in Evangeliiis sic protestante: *Hi sunt fratres mei, qui faciunt voluntatem Patris mei qui est in cælis* (Matth. xii, 50). Esaias perinde ait: *Confortate manus resolutas, et genua debilia roborate: Dominus noster judicium retribuit: ipse veniet et salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient: tunc saliet claudus sicut cæcus: et plenus erit lingua mutorum* (Isa. xxxv, 4-6).

B Jam quidem hoc in Evangelio novimus factum: sed faciendum plenius in resurrectione confidimus, cum innovata siccis ossibus membra jungentur, et post assumptorum corporum pulverem spiritalis formæ muneribus induemur; Apostolo sic docente: *Oportet mortale hoc induere immortalitatem, et corruptibile hoc induere incorruptionem* (I Cor. xv, 53). Ut simus conformes formæ corporis Christi, quem Hieremias venturum in corpore prædicans ait: *Et homo est, et quis cognoscat eum* (Jerem. xvii, 9, s. c. LXX)? Non enim fuerat necessarium cum adiectione hominis de Deo loqui, nisi ut in Deo homo pariter monstraretur. David autem sub verbis Domini ipsius ait: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu; ego hodie genui te* (Ps. ii, 7). Quod testimonium in Evangelio gemina Patris voce firmatum est: primum cum a Joanne baptizatum ^c Jordanis emitteret: secundo cum in monte futuræ claritatis splendore perlustratus medius inter Moysen Heliamque consedit. Hæc itaque de eodem Dei Patris utroque in tempore verba tonuerunt: *Hic est filius meus dilectus, in quo bene complacui: ipsum audite* (Matth. xvii, 5). Id est, jam non Moysen qui tunc speciem legis exhibuit, aut Heliam qui figuram intulit Prophetarum; sed hunc audite, cui et sermo in potestate est, et in virtute lex gratiæ. Sic enim de eo Scriptura prædixerat: *Orietur vobis sol justitiæ, et in pedibus ejus sanitas* (Malach. iv, 2). Paulus quoque prædicans ait: *At ubi venit adimpletio temporis, misit Deus Filium suum* (Galat. iv, 4) *qui factus est ei secundum carnem* (Rom. i, 3). Joannes similiter: *Omnis, inquit, spiritus qui confitetur Christum in carne venisse, de Deo est: qui autem negat, de Deo non est, sed antichristus est* (I Joan. iv, 2).

Vides ergo perfacile Photinianorum, Marcionitarumque doctrinas posse convinci; sed imbutas funestis fraudibus mentes antiquis serpens diris nexibus illigavit, ut sectæ inexplicabilis tabem quædam constantiæ præsumptione taceantur. Nihilominus tamen per utriusque confessionem veritas manifeste

plena erit lingua.

^c Antea legebatur *Jordani se mitteret*, scdo lib. arti errore. Infra ubi qui nunc speciem, vitii non nihil esse suspicor.

divinitatis elucet, dum altercantium malignitas A discors hebesque perfidia partem negantis affirmat, cum partem negaverit consentientis.

CAPUT XIV.

Contra Sabellianos, qui Spiritum sanctum negant Deum, credendum donum potius quam donatorem.

APOLL.—Plana est etiam in his speratæ expositionis inspectatio, et utriusque sectæ indubitata perversitas infelicitum pravitarum commenta nudavit. Ordo nunc hæreses pergat in cæteras, et cunctarum vulgationem series cœpta percurrat, ut tamquam venenatorum anguim intra a volumina pectorum conditos siuis illata fidei lux revolvat; non quia tales mereantur agnoscere, sed ne dubiorum sensibus nocituræ facilius, dum ignorantur, obrepant.

ZACCH.—Credo teneas in præcedente titulo prænotatum, a Sabellianis præcipue sanctum Spiritum denegari, et donum potius quam donatorem impiorum traditionibus dici; malique hujus auctoritatem sacris vel maxime testimoniis usurpari, quia et dari legatur et accipi; Salvatore ad Apostolos sic loquente : *Et insufflans eis dixit : Accipite Spiritum sanctum (Joan. xx, 22)*. Quidam etiam discipulorum a Paulo interrogati, *An accepistis Spiritum sanctum (Act. xix, 2)*? neque accepisse, nec si esset scire se dixerunt. Quorum intellectuum ratio talis est. Datur quidem, non quia se ipse non præstet, sed ut in eo qui tribuit, inesse monstretur: sicut enim Pater in Filio, et Filius in Patre, ita sanctus Spiritus b in utroque, ac rursus in ipso est uterque conspicuus. Hac igitur ratione post ascensum Salvatoris venturus dicitur qui ab eodem prius datur; et quem a se postea mittendum promittit, in se jam esse demonstrat; seque similiter post ejus adventum suumque consensum nobiscum usque ad mundi consummationem futurum promittens idem Dominus, ait : *Et ero, inquit, vobiscum usque ad consummationem mundi (Matth. xxviii, 20)*. Et iterum : *Nisi ego iero, Paraclitus ille non veniet (Joan. xvi, 7)*. Adeo connexa et indissociabilis datio in infusione indubitabilem Dei actu aliam probat in expectatione personam, dum et ascendens ad Patrem nihilominus est nobiscum, et bene ab ascensuro creditur datus qui promittitur adfuturus. Quamvis enim Apostoli ante ascensum Salvatoris, sancti Spiritus donum fuerint consecuti, in ipso tamen postea plenitudinem perceperant, libro Actuum sic docente : *Et factus est subito de celo sonus tamquam spiritus validi advenientis; et implevit domum totam in qua erant sedentes : et apparuerunt illis lingue c dividuæ : seditque sicut ignis super singulos eorum (Act. ii, 2, 3)*. Spiritus quin etiam et sermone manifestus est, eadem Scriptura memorante : *Ei ait*

a Sic codex Vind. et alius quem viderat Acherius, qui tamen edere maluit volumina peccatorum.

b Hic e codd. Vind. et Lem. resarcivimus lacunam prioris editionis, in qua hoc tantum legebatur, ita sanctus Spiritus in utroque conspicitur, et in margine conspicuus.

c In codice Vind., *dispertitæ : seditque ignis*.

Spiritus ad Philippum : Accede ad currum eunuchi (Act. viii, 2). Et iterum : *Separate mihi Paulum et Barnabam in opus in quo assumpsi eos (Act. xiii, 2)*. Dominus autem in Evangelio sancti Spiritus reverentiam cum interminatione commendat dicens : *Qui blasphemaverit in Spiritum sanctum, non remittetur ei neque hic, neque in futurum (Matth. xii, 32)*.

Hic fidelium corda sanctificat, atque ad omnem cœlestis gratiæ perfectionem informat et dirigit, Domino prædicante : *Cum autem venerit Paraclitus ille quem ego mittam vobis a Patre meo (Joan. xv, 26)*, ipse vos dirigit, et ipse arguet mundum a peccatis eorum (Joan. xvi, 8, 13). Non est ergo munus, sed munerator; nec donum aliquod, sed largitor donorum : non sanctificatur, sed ipse sanctificat; numquam inter creaturas, sed semper in substantia Trinitatis apparens, Apostolo sic docente : *Divisiones gratiarum sunt, idem autem Spiritus : et divisiones ministeriorum, idem autem Dominus : et divisiones operationum, idem autem Deus. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus (I Cor. xii, 4-6, 11)*.

Jam vero illud affirmare perstultum est, eundem Angelum aut aliquem de supernis d potestatibus æstimari, cum infundi in plures Angeli non queant, quod huic de propria divinitate possibile est. Illum perinde Angeli tantum obtinent locum, ad quem a Deo aut mittuntur aut redeunt : hic ita alicubi est, ut et ubique sit semper, Psalmista dicente : *Quo abibo a Spiritu tuo (Ps. cxxxviii, 7)*, etc. Angelos idem propheta ita indicat factos : *Qui facis, inquit, C Angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem (Ps. ciii, 4)*. Sanctum vero Spiritum Deum esse Scriptura evidenter ostendit, dicens : *Quoniam Spiritus Deus est (Joan. iv, 24)*. In largiatis liber, in majestate simplex, et consentiens in Patris ac Filii voluntate, non subditus, Apostolo sic protestante : *Tribuit Spiritus unicuique prout vult (I Cor. xii, 11)*. Implet omnia nec minuitur; a cunctis recipitur, et ipse nil recipit; temperat sancto moderamine piæ mentes, et nullius indigens invenitur : in judicio justus est, promptus in munere. Namque et justum Ananias exitus monuit; et non inaniter Deum credi ante invocationem docentis Petri Cornelius approbavit : sed tamen non hæc tantum subsistentem ejus in deitate personam testantur aut comprobant. Viventis Dei viva species in columba e supernis cœlorum sedibus venit, et ab ipso ut Redemptor mundi esset atque adoraretur ab Angelis, unctus et Christus, ipso de Isaia in Evangeliiis sic recensente : *Spiritus Dei super me, propterea quod unxit me (Luc. iv, 18; Isa. lxi, 1)*, etc.

Ergo his testimoniis innumerisque præterea per-

Acherius in uno e suis codicibus legerat etiam *dispertitæ*: in alio, *divisæ*. Statim vocem *Spiritus* adscripsimus e cod. Vind.

d Sic codex Vind.; in editis *æstimare*. Infra, ex eodem codice, in deitate personam, scripsimus, ubi erat in deitatem personam.

ditus Sabellianorum error ostenditur, qui sanctum Spiritum specialiter refutantes, plenitudinem solidæ majestatis sacrilega traditione contaminant; non intuentes illum ut causæ nostræ utilitas exegerit, aut in Patre aut in Filio, aut rursus iisdem in se manentibus demonstrari: quia licet plena nostræ credulitatis salus sit, unum per omnia sicut est Deum credere et confiteri, abesse tamen fidei non potest, Trinitatem non esse sine tertio.

CAPUT XV.

Contra Patripassianos, qui Patrem passum esse existimant.

APOLL.—Diversus quidem a memoratis Sabellianorum error et causa est; sed, ut credo, perfidiæ exitus similis ac retributio præcedentibus comparanda; cum sanctum Spiritum in Dei virtute ac substantia permanentem^a ab unitatis excipiunt Trinitate, et Scripturis omnibus renitentes, fidem Trinitatis impugnant. Verum his quoque in numero profanorum relictis, residuorum perversitas confutetur, ne id quod relictum expositione non fuerit, suppressum potius æstiment quam relictum, et in quemdam ignem favilla deficiens convalescat, si quando quæsituris mentio facta prætereat, quod Scripturarum auctoritas fortasse non relicta.

ZACCH.—Præmonueram primæ interrogationis exordis plenitudinem ineffabilis majestatis utcumque intelligi fide posse, verbis ut dignum est patere non posse; siquidem cum ipsa nominum ac personarum distinctionem efficientia veritatis, non status faciat substantiæ differentis: quoniam ad intuendam divinitatem cum etiam sensus impar sit; nulli dubium est imbecillio rem multo sermonis substantiam esse quam mentis. Hanc itaque humanæ infirmitatis difficultatem auctores universorum amplectuntur errorum. E quibus Patripassianus eam sibi partem impietatis elegit, ut quia ex Patre primogenitus Filius, et ab ipso Spiritus sanctus procedens; idem Pater et Verbum sit, atque ab ipso et caro suscepta videatur et passio: idem perinde et Spiritus sanctus. Nec auctor in Trinitate, sed solus in divisionem divinitatis ad^b dispendium prædicatur, nisi in communionem Trinitatis redacta credatur: de qua, ut creberrime memini, quod sensu percipi non potest, inenarrabile potius quam nullum est æstimandum. Non solum autem a Patre abesse injuriam passionis, verum etiam a Verbo multipliciter agnoscitur. Nec enim incorporabilis divinitas, sed corpus affixum est; et quidquid infra honorem cælestis potentiae Dei Filius perulit, non Verbo, sed homini reputatur assumpto. Cumque peccatum in primo homine fuerit, quemadmodum denunciata a tot sæculis humano generi re-

^a Sic uterque codex Lem. et Vind., nisi quod hic *pœnitentes* habet, male. Prior editio, *ab unitate propriæ divinitatis excipiunt, et Trinitatem Scripturis omnibus recensentes.*

^b In codd. Vind. et Lem., *prædicantis*. Statim codex. S. Arn., *in unionem*. Infra agnoscitur scripturus sic, ut Acherius legendum esse monuit, cum

emptio proveniret, nisi illud sanguis veri iterum hominis expiasset? Cujus mortem licet jam testimonia plura docuerunt, ne tamen adversus se prædicta hæresis adstruat nihil prolatum, de copiosa exemplorum multitudine pauca sumemus.

David itaque sub verbis Domini ipsius dicit: *Obediens factus sum usque ad mortem* (Ps. xxi, Philipp, II, 8). Et iterum: *Posuerunt me in sepulcris sicut mortuos sæculi* (Ps. cxxl, 5). Et tertio: *Factus sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos liber* (Ps. lxxxvii, 5). O inæstimabilis Dei virtus, et inscrutabilis Dei sapientia! Unde hic paulo ante *sicut mortuos sæculi, nunc sine adjutorio inter mortuos liber est?* nisi quia, ut ipse prædixerat: *Oportebat Filium hominis pati et crucifigi a scribis et principibus sacerdotum, et debellata morte die tertia ab inferis remeare* (Math. xvi, 21); ut in effectum nostræ salvationis, vivorum simul ac mortuorum acciperet dominatum; et illud sublimissimæ charitatis statueretur exemplum, ut nosmet pro eo passionis calicem biberemus, quem non respuerat ille pro cunctis. Manifesta ergo in personis ac nominibus Trinitas, sed divinitas una est; nec Patripassiani recipimus unionem, sed catholicam in Deo amplectimur unitatem. Ab hac itaque memorati interpretatione dissentiunt, et falsa imponere moluntur occultis; dum quod ex Patre est, non nisi in eo tantum esse confirmant, quod specialiter ex homine, injuriæ divinitatis ascribunt.

CAPUT XVI.

Contra Arianos, qui Filium et Sanctum Spiritum esse minores Patre dicunt.

APOLL.—Quam metui ne quod validius aut abstrusius malum intra occulta perfidiæ istius viscera resideret! Namque ad primam relationis tuæ frontem non tam perspicua fidei nostræ membra cernebam, et obscuritatem noxiorum fraudibus involutam ignorantiae potius quam malitiæ deputabam. Itaque probabilis doctrinæ tuæ ordo auctoris lacram rabiem perditioni miscuit et clientelæ. Quid nunc sibi Ariani contra veritatem nostræ credulitatis assument, simili modo pande; ut si vel ejusdem^d vel tectioris nequitiae doceantur, gregi hæreant prædicatorum, non immerito execrabiles judicandi, si traditionibus subdolis derogant, quod professionis titulo non recusant.

ZACCH.—Dixi dudum Arianos arcem tenere perfidiæ, et hoc ruinæ majoris putandos, quo celsiora profitentes velut integram fidem præferunt, qui fidei integritatem recusant: non enim creatorum, sed creaturam Dei Filium dicunt, et cæteris hoc tantummodo esse potiorum, quod factus prius ex Deo Patre, non genitus sit: temporari perinde obnoxium

in textu legatur *agnosci*.

^c Ad hunc locum monuit Acherius, auctorem memoriter præfatum esse, vel alludere ad Psalmum xxi, in quo tamen nihil hujusmodi repeti.

^d In codice S. Arn., *vel tectioris*: statim hæreant codex Vind.; prior editio, *adhæreant*.

esse quia natus est. Quam impietatem talis sententiae calliditate confirmant: *Erat, inquit, quando non erat. O sæva impiorum malignitas! Deusne potuit aliquando non esse? aut quemadmodum a genitus, si et secundum divinitatem factus astruitur? Nam cum Deo speciale soli sit semper fuisse, ex ipso atque intra ipsum nascens quid aliud potest esse quam Pater est? Aut ille quemadmodum Pater, si in Verbo assumptio aliqua, non nativitas vera est? Quod si verus Pater, verus et Filius; et si in nullo dissimilis, tum demum certa imago genitoris. Atque illud consentiens in propheta: *Eruclavit cor meum verbum bonum (Ps. xlii, 1)*. Et iterum: *Ante luciferum genui te (Ps. cix, 3)*. Sed his confestim illa substituunt quæ sub Domini ipsius verbis in persona assumpti hominis proferuntur: *Pater, inquit, major me est (Joan. xiv, 28)*. Et, *Non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem ejus qui misit me Patris (Joan. vi, 38)*. Altioris denique sensus ex verbis, Salomonis scripta corripiunt: *Prior, inquit, omnium creata est Sapientia (Eccli. i, 4)*. Et, *Dominus in initio viarum suarum creavit me (Prov. viii, 22)*. Quæ si in præscientia, sicut dixi, de auctore redemptionis nostræ prædicta non cessent, et Salomonem in eodem Spiritu aliud putant sensisse quam cæteros; audiant æqualitatem substantiæ et divinitatis unius, Patremque ac Filium licet in personis ac nominibus non eundem, unum tamen in majestate cognoscant: *Ego, inquit, et Pater meus unum sumus (Joan. x, 30)*. Et iterum: *Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et nondum me nostis (Joan. xiv, 9)? Qui me videt, videt et Patrem*. Et tertio: *Omnia quæcumque habet Pater, mea sunt (Joan. xvi, 15)*; et quæ vult Filius eadem vult et Pater; et: *Sicut operatur Pater, operatur et Filius (Joan. v, 19)*. Similiter clarificari perinde a Patre se postulat; sed rursus Patrem a se clarificatum coram hominibus protestatur. Quo autem pacto includi qualibet protensione temporum potest, a quo tempora sunt creata? Vel quod ei initium est adscribendum, per quem omnium initia prodierunt.*

Intuere Ariani cæcam persuasionem, et sensum totius impietatis terminos excedentem. Finge quod transgredi rerum initia opinione sua possit, et solidæ majestati præjudicium comparare. Nonne aperta insanix est, Deo cui omnia debeas, nomen substantiæ deterioris ascribere, ac de immenso quasi possis exigua definire? Quid in te, o nequam homo, tantum ille promeruit: immo quid non præ cæteris, cum te post omnia formaret indulset, ut bonis mala referas, ut zizania esse quam triticum malis? Cunctis posterior factus creaturis per eum potior factus es, quem a se factis profane permiscere studes. Tu de calcabili, ut ipse non renuis, limo, sensu, specie ac potestate imago ac similitu-

^a Optima lectio codicis Lem. Quod antea legebatur *genitus sit, et secundum*, intelligi non poterat.

^b Priores duæ voces e codice Vind., posteriorio-

do Dei es; terræ insuper præces de qua assumptus es; validioribus infirmior dominaris, profunda modicis trabibus vectus ingrederis, et subjecto serviunt elementa, non præsent: tibi anni aut gratæ aut utiles vices mutantur, rerumque varietas dispositos universorum germinum educit fructus: tibi aeræ aves decidunt, et aquis nascentia aluntur ac vivunt. Taceo quod generali exemptus ruina in spem quam amiseras repararis; quod per te munere immortalitatis exutus, per illum tamquam a principio dignus indueris; et velut exigua sit ista liberalitas, cælum insuper si mereare conscendes: situque materiæ tuæ ulterius non gravandus, chorus misceris Angelorum, ac tot sæculis invisibilem Deum perennis lætitiæ possessor aspicias. Quid plura? Si adoptionis catholice fidem serves, hæres Dei, cohæres autem Christi perpetuo permanebis.

Sed his ac talibus pulsati hæere nihilominus malignis intellectibus student, illud ex Evangelis assumptum, quod horam adventus sui diemque nescierit. Ut illis hoc dimittatur, assumptum hominem ante nescisse quam terrestrium et celestium potestatem in Dei gloria receptus acciperet; numquid etiam Verbi divinitas ignorabat, aut cum sit Filius semper in Patre, atque in Filio Pater, sciet aliquid unus alio nesciente? Et quamlibet ex voluntate Patris a se tamen faciunda penitus ignorabit? cum in ipsa paternæ voluntatis ratione non subjectio, sed consensus est; David in Spiritu sub verbis ipsius sic docente: *Ut facerem voluntatem tuam, Deus meus, volui (Ps. xxxix, 9)*. Non est ergo ita obtemperans, quasi subditus, sed voluntatem Patris in sua faciens voluntate: mitti autem dicitur, sed ut alter intelligatur. Novitque etiam secundum hominem omnia; quæ futura sic prænotat, ut in aperto sit consummationis diem nobis potius congruum fuisse nescire, quam illum penitus ignorasse. Denique hinc et vitæ propriæ fine celamur, ut attentiores ad justitiam incerti exitus sollicitudo perficiat, et sub omni peccatorum occasione compositi mortem facilius evitemus, si mortis adventum quotidie timeamus; hoc enim generaliter providens Scriptura præmonuit dicens: *Stulte, hac nocte expostulabitur anima tua: ea quæ præparasti, curus erunt (Luc. xii, 10)*? Similiter Apostoli præmonentur, Salvatore dicente: *Orate sine intermissione (1 Thess. v, 17)*; quia nescitis quando Filius hominis venturus sit (*Matth. xxiv, 42*). Id est: Metus vobis et expectatio incerta consultior est, ne securos fiducia subruat, et futurorum scientia decipiat nil timentes; cum magis spe diuturnitatis abjecta aude salubriter timeas, quod corrigi in spatio posse non credas.

Universæ tamen hæreticorum perfidiæ de utraque Christi nativitate duobus vel maxime testimoniis subruuntur, Joannis Evangelio sic intonante: *In*

res duæ e Lemov. descriptæ sunt. In editis, quasi... non essent, pessime.

principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum; et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. 1, 1-3). Et iterum: Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis: et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis (Ibid., 14). Vides ergo nullum Ariani locum relictum, quo merito a fidei nostræ integritate dissentiant: cum idem Dei Filius ante sæcula unigenitus, et nunc primogenitus prædicetur; terreni corporis obtinens veritatem, et cœlestem potentiam non omittens [Forte amittens], utraque nativitate complexus est quod per solam divinitatem antea possidebat.

CAPUT XVII.

Contra Novatianos, qui unitatem dissentiant, et semel lapsum restaurari posse non credunt.

APOLL. — Omnium quidem sectarum error et pravitas in prima statim expositione claruerat; sed ut promptius feluceret, necessario firmitas doctrinæ sequentis accessit, et currens per singula modus competenter detexit quidquid traditio sceleratæ interpretationis obduxerat. Unde nunc ut nulla animo desit instructio, pande, quæso, quæ Novatianos a nobis causa determinet, ut a credulitate catholica discedentes, non solum conventus extra Ecclesiam contrahant, sed, ut credo, etiam fidem illius impetant, a cujus pace unitatis odio recesserunt.

ZACHÆ. — Recte intelligis fidei unitatem penes eos esse non posse, a quibus Ecclesiæ unitas sit relicta; quia non interest quemadmodum quis recedat, si ab ejus corpore sponte se dividit, Domino in Evangelis hoc loquente: *Qui mecum non est, adversus me est: et qui mecum non colligit, spargit (Luc. xi, 23). Fuerunt hi enim aliquando nobiscum, sed quodam Novato auctore disrupti sunt; non tamen hæreticis cœquandi, quia non a confessione catholica, sed a charitate dissentiunt, atque in solam pietatem rebelles Dei misericordiæ subtrahunt quos semel inimici laqueis irretitos restitui non admittunt. Mundos se atque, ut ipsorum verbo utar, Catharos vocant, divinæ admonitionis semper immemores, qua primum in Job Spiritus dicit: *Quis enim mundus a sordibus, nec si unius diei sit ejus vita in terra (Job. xiv, 4, 5, sec. LXX)? Unde et Psalmista similiter sentiens, ait: In peccatis peperit me mater mea (Ps. l, 7). Et Joannes in Epistola sua: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus; et veritas in nobis non est (I Joan. I, 8). Severioribus itaque iudicis plectenda non credunt, quæ nunquam in confessionem deducta, velut latere perpetuo possint, callidissime supprimuntur. Proflentibus vero cum præsentium emendatione præterita non solum veniam non negari, verum**

^a Sic e codd. Vind. et Lem. edere libuit, cum antea legeretur *exclusos*. Infra eosdem codices secuti, scripsimus *potius intellexit*, ubi male erat *posuisse intellexit*. Cætera quæ leviora sunt, ascribere

etiam justitiæ privilegiū tribui Deus ipse sic loquitur, per Esaiam conversis ista denuntians: *Dic in injustitias tuas prius, ut justificeris (Isai XLIII, 26)*. Intuere cum venia præmium, et cujusdam honoris in simplici confessione mercedem: Deus illi justitiæ fructum promittit, in quem Novatianus dem pronuntiat; et absolvi posse cum gratia pollicetur, quem ille ne salvetur, expellit.

His tamen non legitimus sacerdotii principatus, summaque in pontificio non fuit sedes, sed per obreptionem velut in quadam tyrannide discordia coalescens prædictum schismatis sectator auctorem, et a consortio piæ communionis exclusi tradita tantæ perpetuo malunt, quam Deo spiritalis gratiæ exhortatione revocari; recipere innumera Scripturarum exempla nolentes, quibus haud dubia interpretatione cognoscitur et provocari lapsos debere, et suscipi revertentes, Psalmorum libro sic inchoante: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit (Psal. i, 1)*. Beatus ergo est qui non ita abiit ut redire contemneret, et profectum consilii melioris accipiens misceri impio destitit, postquam corrigi potius intellexit. Beatus perinde est qui in via non stetit peccatorum, ille utique qui ingressus vitia non permansit in vitis, ipso in consequentibus hoc docente, cum obreptionum delictorum excusationem præmittens, consensu nostræ fragilitatis hæc posuit: *Delicta quis intelligit (Psal. xviii, 13)? Id est, admitti facilius posse, quam nosci. Addit in precibus, ut et ab alienis et ab occultis propriis emundetur, immaculatum se fore confidenter affirmans, si ea sibi non dominentur in quibus ante peccaverat. Ecce etiam a maximo delicto purus efficitur, qui in se crimina non reditura condemnat; et immaculati honore gloriatur, qui elegit hoc esse quod noluit, dum perfrui respuit quod dilexit. Similis per Ezechielem sententia Dei est, hæc dicentis: *Ut quid moriemini, filii hominum? convertimini ad me, et convertar ad vos (Ezech. xxxiii, 11)*. Id est: Inferni est via ista quam pergitis, et in veniæ desperatione mors vera: non sum ego crimina avarus abolere, qui tam leviter ne jam admittantur admoneo, qui iudicii mei inviolabilem formam his sermonibus pando: *Nolo mortem morientis; tantum revertatur et vivat (Ibid.)*. Et, *Si quis convertat se ab iniquitatibus suis quas fecit, et custodiat omnia mandata mea, et faciat justitiam et iudicium; vita vivet et non morietur. Omnia delicta ejus quæcumque fecit, non commemorabuntur (Ibid., 14)*.*

Sed tamen Dei munus et dignissimum piæ remissionis edictum non solum in abolitione Novatiani reddi prohibet, sed pertinaciter ad veniam non sinit pertinere. Ne sane ab his horumque similibus penitus excedat, levissima quæque et pauca dimittens, in qualibet correctione exsertæ indulgentiæ

piget.

^b Codex Lemov. in abolitionem... redigi: quod ultimum verbum agnoscit codex Vind. uterque deinde *exeret indulgentiæ*.

vim repellit : cum Salvator (in Evangeliiis mundari per eleemosynam cuncta commemoret, ac, sicut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit peccatum (Eccli. iii, 33). Relicto denique toto admodum grego. unam ovem fidei pastor inquiri, et inventam humeris superponens plus gaudii in amissa recuperatione constituit, quam habebat in salvis. Apostolus autem formari in se rursus more pariter Galatas ait, quos revalentibus vitiis frustra primum in regeneratione mentis ediderat. Unde et opere charitatis effecto peccatorum multitudinem regi, Petrus et Jacobus Domini frater affirmant, verbis similibus protestantes : *Charitas, inquit, legit multitudinem peccatorum* (I Pet. iv, 8; Jac. v, 20). Ita, his evidenter inspectis, intelligis Novatianos atroci obstinatione cæcatis, malitiæ potius suæ quam Dei satisfacere volentati; dum in proximos et post compunctionem præteritorum, ipsis qui judicant fortasse meliores, et confessa condemnant, et expiata non solvunt; quæ et donari possunt, et oculi non oportet.

CAPUT XVIII.

Quæ Novatiani respondenda sint.

APOLL. — Manifesta et evidens ratio est, non dicam Dei, penes quem misericordiæ summa est, verum etiam justorum hominum judicio irremediabiles (non) duci, qui vitiorum pravitate calcata ad meliora se conferunt, et antea vel ætatis ignorantia negligentem, vel casuum diversorum erroribus occupati, iter fidei repetunt, atque abjecta, quam prius prætulerant, carnis illecebra, supernæ conversationis actibus diluunt quidquid ante terrenorum amore polluerant. Sed forte ante infusionem baptismatis ista concessa sint, et aliqua Novatiani adit auctoritas, qua post lavacrum spiritale pollutos purgari non posse contendunt, et inviolabilis sancti Spiritus munus tradi per homines semel posse, amissum restitui non posse confirmant : assertioni ipsorum illo forsitan extrinsecus suffragante, quod a se locus pœnitentiæ non negetur, sed a Deo venia sit speranda; et satisfactio explenda pro factis, non reputanda pro meritis. Quid ergo in hujusmodi intentione durantibus referri debeat vel probari, more consuetæ expositionis insinua : ut sermonis nostri occasione et pravis correctio, et venia suadeatur afflictis; dum irreligiosorum pertinaciâ panditur quidquid spei desperantium comprobatur.

ZACCH. — Felicius quidem est intemerata spiritalis gratiæ dona servare, et inenruptum celestis indulgentiæ munus futuro deferre iudicio, David hoc perdoctus : *Beati immaculati in via* (Psal. cxviii, 1). Apostolus similiter : *Ut possimus, inquit, fratres, integram et animam et corpus et spiritum servare in*

diem Jesu Christi Domini nostri (I Thes. v, 23). Sed alios incauti ignorantia juvenulis, alios terrenæ fervor illecebræ, ad proclivem delictorum viam ducit; sub verbis propriæ excusationis David in Spiritu istud loquente : *Delicta juventutis meæ et ignorantias meas ne memineris, Domine* (Psal. xxiv, 7). Justarum quippe allegatio precum est, annis infirmioribus perpetrata forma remissionis recenseri, et cum ætatis privilegio perperam gesta dimitti; quia in hoc eodem testimonio non otiosa per prophetam refertur historia; sed ætatis ad casum facilitas incautior intimatur. In quo annorum gradu ne velat specialem Novatiani locum teneant, audiant Salomonem sine exceptione temporum similia prædicantem : *Quis gloriabitur castum se habere cor, et mundum se esse a peccato* (Prov. xx, 9)? Exclusa est ergo vanitas taciti falsitatis : quamlibet purus oculis videatur humanis, non tamen ideo reus non est, quod suæ ille conscientiæ Deoque pollutus est.

Hanc igitur nostræ fragilitatis infirmitatem trino indulgentiæ gradu purgari pietas divina permisit, donans principio cuncta per baptismum; obrepentia postea pœnitentiæ tegens, reputari penitus nulla constituit, si ab omni corporis labe martyrii quempiam fervor absolvat, Psalmista dicente : *Beati quorum remissæ sunt iniquitates; et quorum tecta sunt peccata. Beatus vir cui non imputabit Dominus peccatum* (Psal. cxxi, 1). Remittuntur ergo in baptismo omnia, quoniam illa tantum quæ contracta post fuerint, ascribuntur : teguntur in pœnitentiâ, quæ si fuerint repetita reviviscunt. Imputari autem in martyrio nulla possunt, quia et primum pretiosa sanguinis effusione delentur, et in præjudicium extincti feliciter corporis non recurrunt. Sed quamlibet astipulante pœnitentiâ dimittere gravia suæ potestatis negabunt, cum pariter officii ac professionis suæ esse cognoscant, aut ligare quæ dura sunt, aut expiata dissolvere; illa ad Petrum, in cujus personam potestas omnium convenit sacerdotum, Salvatoris sententiâ perdoctus : *Quæcumque ligaveritis in terris, ligata erunt et in caelis; et quæcumque solveritis super terram, soluta erunt et in caelis* (Matth. xvi, 19). Donari itaque delicta sine exceptione permissum est, si tantum in abolitionem missa non redeant; nec sicut scriptum est horrorem proprii vomitus canis repetat (II Pet. ii, 22), atque ablutas piis laboribus sordes sus in volutabris mergenda desideret, plus post remedia passura discriminis, quam inchoantibus malis lapsura pertulerat, Domino in Evangeliiis sic monente : *Ecce sanus factus es, jam noli peccare; ne quid tibi deterius contingat* (Joan. v, 34). Nolo dubites : præsentia semper, non præterita Deus censet; hoc enim ait :

quod erat in priori editione *gesta committi*.

^a In editis *irremeabiles ducti*, si tamen ut Acherius ad marginem monuerit particulam negationis esse adiciendam : vocem *irremediabiles* e codice Vind. sumpsimus.

^b Sic codex S. Arn. quem cum Acherius vidisset, edere tamen maluit *puro deferre iudicio*. Infra *gesta dimitti*, quod est in codice Vind. malimus quam

^c Sic cod. Vind. et Lemov. in editis *ne vel specialem* : iidem infra *taciti falsitatis*, bene, ubi prior editio *tantæ falsitatis*, male : postremo e codice Lemov. edidimus *quod suæ ille*, cum antea legeretur *quod soli*.

^d Totus hic locus fœde corruptus. Ita legerem si

In qua via te invenero, in ea te iudicabo, dicit Dominus (Ezech. 33, 20).

Quod si post baptismum, id est, post sancti Spiritus susceptionem, redintegrandæ nobis gratiæ locus non est; quemadmodum Aaron, utique jam sacerdos, gravi exemptus offensæ amissum pontificii gradum recepit, et post lepræ infusionem mundari Maria cœlitus meruit, quæ ne quemquam pollueret, fuerat segregata? nam in castris congregatio spiritalis signatur Ecclesiæ; lepra vero delicti mortalis effigies demonstratur. Cur patriarcha David geminis sanguinibus expiandus, innovari in se prioris gratiæ Spiritum petit, evidenti fiducia Deo pollicens, ut iniquorum conversio veniæ suæ provocetur exemplo: patere insuper sibi in Dei laudibus loquendi copiam deprecatus, auctoritatem prædicationis obtinuit, dicens: *Labia mea aperies, et eos meum annuntiabit laudem tuam (Psal. L, 17). Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et sumis testamentum meum per os tuum (Psal. XLIX, 16)?* Nisi forte in prophetis alium spiritum, quam nunc accipimus, fuisse contendunt, aut penitus non fuisse, atque immitiorem sub gratia Evangeliorum Deum quam in lege constituunt; qui Petrum, id est, ipsum Ecclesiæ fundamentum, tamen in crimine non mansisse, fuisse tamen in crimine fatebuntur; et admonitionis Domini recordantem, non perfidiæ, sed infirmitatis reatum amaritudine diluisse intelligant ^a lacrymarum. Talis perinde luxuriosi illius in Evangelio reditus absumptis opibus substantiæ spiritalis, atque a se in cœlum peccatum fatentis, non renuitur ut pollutus, nec refutatur ut prodigus, sed incumbentis in cervicem suam patris oculis, id est, catholica pace, suscipitur; qui utique nisi per adoptionem baptismatis prius filius esse non potuit. Magni etiam convivii lætatus est apparatus, id est, communionis divinæ honore donatus est; in annulo fidem recipiens, in stola gratiæ vestimentum: carne insuper pascitur vituli, id est, æternæ hæreditatis, sacri corporis assumptione, sit particeps; plena Apostolicæ dignitatis ornamenta sortitus.

Postremo etiam blasphemiam quæ cuncta supergreditur crimina, remitti posse Salvator insinuat, abolerique in se commissa non renuit, si veræ conversionis labore mereamur ut sub ejus præcepto cœlum consentiat cum iudicio sacerdotum; qua fiducia Salvatoris edicti eos, qui per fidem vitii emundantur, non tantum ad veniam sed honorem gentium Doctor invitat dicens: *Qui autem se enudaverit ab istis, erit vas sanctificatum ^b in honore, utile Domino, ad omne opus bonum paratum (II Tim. II, 21).* Itaque ut in unitate divinitatis est Trinitas, ita in uno baptismatis nomine trina purgatio; Dominus ad Apostolos sic loquente: *Adhuc, inquit, habeo baptizari baptismate quod vos nescitis (Luc XII, 50).*

res mei arbitrii esset, mergendo se desideret... passurus... lapsus.

^a Sic uterque codex Lem. et Vind. emendate: prior editio, dilui intelligant, corrupte.

A Cujus tamen gradus omnibus relicturus exemplum, agens in corpore ipse lustravit. In Jordane baptizatus est; pœnitentiæ speciem pertulit in deserto: quod autem summæ purificationis erat, in passione complevit.

Unde advertis, Novatianos sub omni peccatorum occasione degentes adversum se stultissime recusare, quod Deum pro se intelligant præstitisse; solamque Ecclesiam, ut fide, ita et pietate, Deo proximam, supra vilem concubinarum gregem, reginam merito nuncupari, quæ dextræ partis obtinens locum, sinistræ filios celsa condemnat; ad se venientibus integram fidem tradens, revertendi ad se cupientibus aditum non præcludens; dum et manifestam divinitatem fidelibus prædicat, et spe veniæ promptioris mavult revocare pereuntes, quam corrigendos forsitan desperatione confundere.

CAPUT XIX.

Quæ sit mysteriorum divinarum integra plenitudo.

APOLL. — In aperto est Novatianos stulte ignoscere nolle peccatis, et suæ fragilitatis immemores lapsorum magis damnatione, quam conversorum emendatione lætari: sed nisi expostulatio multiplex tædium gignit, unam hanc consummandi operis adjice firmitatem, ut totius credulitatis corpus amplectens, sacramentorum enumeres fastigia divinarum, et memoriæ mandanda constituas, quæ perennis spei intellectibus prodidisti, ut concluso paucis sensibus verbo recolere possit crebra confessio, quod in formam catholicæ brevitatis insinuatio fidelis aptaverit.

ZACCH. — Sufficere quidem poterat decursa in causis singulis ratio, et omnium interpretationum textus elucens: sed ne aliquis ex varietate sensuum scrupulus, ne qua ex responsionum pluralitate ambiguitas excitetur; totius fidei sacrum ordinem tenens, semper hæc recoles. Unus est Deus Pater, qui semper hoc habuit speciale quod Pater est, non recipiens ulla, sed a se proferens omnia; inconvertibilis, invisibilis, inæstimabilis, æternus. Est igitur et Filius nomine atque persona, non substantia, a Patre distinctus, plenæ majestatis ut genitor, perfectus perinde et sempiternus; nec secundum perfidorum opiniones a tempore credendus est quia natus est; sed cum Patre ante tempora manens, nobis ex tempore assumpti Salvatoris ostensus: unus nunc idemque mansurus et credendus est et confitendus; quoniam manifesta ejus divinitas non admittit ut aliquando non fuerit; nec rursus veræ carnis assumptio patitur, ut sancti Spiritus cretione cessante natus ex Virgine non credatur. Est et Spiritus sanctus ^c a Patre similiter ac Filio, persona tantum et nomine, non majestate aut substantia aliis æstimandus; non genitus ut Filius, sed a Patre procedens, virtutis, divinitatis, honoris perinde ac voluntatis ejusdem,

^b Codex Vind., in honorem, utile Deo. Supra altera pagina ubi legitur sacri corporis assumptione, in utroque codice vox sacri deest.

^c Sic codex Vind. haud paulo melius quam prior

idem semper quod Pater ac Filius faciens atque idem præstans : informator sapientiæ, fidei dator, largitor munerum, sanctificationis indultor, remissor criminum, gratiarum divisor, Patrique semper ac Filio omni operum bonitate permixtus ; nec creatus aliquando, sed creans semper. Hunc perpetuo credi et confiteri, adorari, colique ac metui convenit ; summaque cordis puritate sic diligi, ut sicut idem in Patre semper ac Filio est, ita in eo Patris ac Filii plenitudo credatur.

Habes quæditorum intellectuum veram ac simplicem rationem, brevitatisque responsi scientiæ congruentis affectum : superest, ut sicut prædictum in principio meministi, resertioribus majorum voluminibus strenuus lector invigiles, et in hoc vel sola brevitate contentus, celsioris doctrinæ notitia glorieris : voluntati potius privatim tuæ quam editioni publicæ respondisse nos credens. Et sane ulterius pergere cælestium secretorum arcet immensitas, ac retusos propria imbecillitate sensus inenarrabilis majestatis prohibet magnitudo : jamque horis in occasum vergentibus vicina tenebris umbra diffunditur, atque attentos crebra interpretatione sensus et refoveri convenit, et resolvi. Tu autem hæc toto mentis et corporis labore custodiens, numquam fidem, numquam deseras confessionem : ne licitis excedas dum sectaris illicita ; et impossibilia cupiens, exuare salutaribus, Deo taliter præmonente : *Altiora a te ne quæsieris et fortiora a te ne scrutatus fueris (Eccli. iii, 22)*. Id est, quæ tibi prodita de cælestibus vel infernis lege ipsius non sunt, noli penitus audire vel credere ; quoniam quos decipere carnis vitiis diabolus non potest, tali studio et vanitate supplantat ; occultæque scientiæ arbitros statuens, lapidem sub lapide cogit inquirere, ut inveniant serpentem. Ergo sufficiat canonicis inhærere doctrinis et divinarum historiarum notitiam perquirenti, ea tantum non ignorare quæ scripta sunt, summaque diligentia conditum assidue recordari Christum Dominum crucifixum, venturum-

editio a Patre simul ac : nam in vulgata lectione hæc voces a Patre ac Filio, ad verbum est, referri necessario debent : in Vindocinensi, ad vocem *alius*, quæ sequitur, referuntur.

^a Ita hunc locum exhibet codex Vind. *Altiora te ne quæsieris et infertora te ne*, etc. Supra ex eodem codice scripsimus *fidem... confessionem* cum antea

A que in iudicium resurgentium corporum, et cum electis perpetuo regnaturum. Hæc fiducialiter credes, hæc futura profiteberis, ut sanctorum cælibus aggregatus æternæ vitæ honore blandissimo et donari possis et perfrui. ^b Sic inter obvias peccatorum procellas atque æstus sæculi collabentis justitiæ regulam servans, fidei specialiter integritate merearis quæ sunt perpetuo mansura post sæculum.

CAPUT XX.

Confessio ad Deum.

APOLL. — Magna est quidem libelli prioris editio, ac ^c perspicuis intellectibus sensus rerum notitiam fidemque docuerunt ; sed non minus præsentis utilitati, quam gratiæ ascribendum est præcedentis : quia licet a multis, ut ipse professus es, decursa B lustraveris, intulit tamen brevitatis commodum quod raro mereantur eloquia prolixorum ; fructusque non parvus est. Trinæ primum unitatis divinitatem clara expositione cognoscere, tum Judæorum in perfidia sua casum, et in hæreticis universarum impietatum ruinam ; tum denique in stultitia tua, Novatiane, convictus, quantum tibi ex Dei indulgentia derogaris, evidentibus Scripturarum testimoniis didicisti. Brevis insuper fidei adjecta conclusio est, cordique adeo cuncta sederunt, ut in his quæ secunda sunt degere votum sit, in his consummare desiderium : modo ut hæc rerum omnium creator ingenitus per eum quem ex se atque intra se genuit Deum, et nunc florem sumpti corporis habitantem in utraque mansurum nativitate complectitur, per sanctum perinde Spiritum impleturus exaudiat ; et alumnae precatiois effectum conferre non abnuat, quæ præstitit velle ; reptantemque inter præcepta sua parvis gressibus famulum placidus tueatur et dirigat, Trinitatem in personis ac nominibus, Deum in majestate ac substantia constituentem ; utrumque tamen suæ miserationis beneficiis relaturus, si et vivendo voluntatem ipsius impleam, et servatam patrum traditionibus fidem, futuræ resurrectionis gaudiis repræsentem.

legeretur *fide... confessione*.

^b Ita edere maluimus, quam quod erat in priori editione *si inter obvias*.

^c Sic uterque codex Lemov. et Vind.; in editis *perspicui intellectibus*. Sub finem ubi *alumnae precatiois effectum*, legebatur *effectus*.

LIBER TERTIUS.

PRÆFATIO.

Tertium hunc jam instruens libellum conversationis catholicæ formam loquemur, qua instrui alios, non qua ipsi velimus efferri : hæc dispositis observantiæ gradibus quid effici ab homine possit aut soleat, divinis ut exinde sententiis demonstrabit, exiguis ac mediocribus summa sic temperans, ut nequaquam humilioribus derogat, quod sit collatura

^{*} In codd. Vind. et Lem., *æstimaret*. Infra ex iisdem scripsimus *dirina promissione*, ubi erat *dirina*

D potioribus ; sed ut illud Apostoli : *Quisque sibi vindicans fidem penes se habeat, nec judicans quemquam in Domino gloriatur (Rom. xiv, 22)* : cautius utique servaturus in propriis, quod in alienis ^a gravius æstimavit. Huic igitur operi paulisper studium commodantes, solitas exercebimus sub congrua disputatione personas ; atque institutum a cognito eruditore discipulum arduæ professionis honore provocabimus *provisione* ; et sub finem *quid audere*, cum antea *legeretur quid audire*.

morem d'strictioris aggredi disciplinæ, subjectisque actibus probabilium monachorum mentionem futuræ consummationis inducere : cui hæc breviter perscrutanti quæ sit de Antichristo absolvetur obscuritas ; ut his specialim decursis ultima resurrectionis fides pateat, quæ licet dudum bene credita atque suscepta sit, verbis tamen simplicibus intimata divina promissione firmabitur.

Primus itaque, ut in cæteris, Apollonius dilatæ collationis spatia relaturus, velut comperendinatam repetet subnixâ auctoritate vel affabilitate doctrinam, ut prædicti ordinis membra perlustrans servire justitiæ arctius cupiat, ævique residua Deo deputans, mori quoque pro ejus nomine non recuset, cum librato in singulis tenore cognoscat quid velle hominem, quid audere conveniat : quia et soli fiduciæ omnia credere parum firmum est, et infirmitati in omnibus subjici nihil merentis.

CAPUT I.

Quæ opportuna vivendi forma.

APOLLONIUS. — Si digne comparatum est, o Zachæe, ut id quod in mutis animalibus sæpe comperimus, etiam in quorundam hominum sensibus cerneamus ; profecto in me hoc specialiter veniens dicti veteris sententiam comprobavit : nam sicut cætera animalia ad ea semper loca ubi aliquando bene pasta sunt revertuntur, nec largioribus illecta pabulis oblitisci possunt quod jejuna perceperint : sic nos post verbi, ut nunc intelligo, famem sitimque doctrinæ colloquia tua avidi petimus, expertisque tractatibus fiducialiter inhæremus ; a quo scilicet cœlestis scientiæ cibos, et haustus intellectuum sumpsimus divinorum. Ecce enim vix adhuc vastis gentilitatis erroribus liberi, modo infusæ regenerationis novitatem spirantes, ^a integritatem fidei te tradente jam novimus, atque universa hæreticorum membra carpentes munus catholicæ confessionis amplectimur, et Deo auctore fidentes exstructæ super petram domus legimus possidemus ; si idem bonorum omnium largitor indugat, terrenæ conversationis actum et cæcæ sæculi vanitates ab evangelicæ turris specula visuri. Sed quamlibet creatorem proprium, ut est, nosse bonum primum sit, atque in fidei susceptione veræ salutis certa fundamina ; alia tamen ordinatio credulitatis, alia vitæ est : et spiritalis ædificii solidam molem tametsi impacta nequitiarum torrentibus unda non subruit ; justitiæ tamen metalla non pingunt, si nulla virtutum opera suffragentur. Unde quia ab hujusmodi studiis tempore pridem, non mente cessavimus, recentes post quietem sensus dilatis, ut recolis redde tractatibus ; et quam nos potissimum vivendi formam inire conveniat, consultus exponis : ut dum

^a Sic uterque codex Lem. et Vind. in editis integram fidei, male : infra alia vitæ est, in iisdem scriptum, ubi editum erat alia vita est.

^b Sic codex Lem. et Vind. virtutis opera et. Prior editio virtutes operum et. Infra ubi tuis primordiis munire proposita : in editis tut. prim. munere proposito : quo nihil fœdus ; nec tamen melius mss. codices, nisi quod Vind. habet propositu.

A spiritalem indulgentiam salubriter suades, hæc denique ex Scripturis edicta constituas, quæ cum fidem teneant, ^b virtutis operum et gratiam non omittant.

ZACHÆUS. — Memini dudum collationem nostram diei sine suspensam, et subrescentibus interrogationum causis tempus magis quam studia defuisse ; ob quæ nunc ea conditione tibi cedimus, ut a nobis vivendi formam requirens, competentem scientiæ gradum, non quod gloriemur ex nobis, sed quod ex Deo prodesse aliis velimus, accipias : in quo tamen non absurda præmonitio est tuis primordiis munire proposita, et manentibus in observatione desiderii ascensum semper potiorum moliri. Ait enim in Evangelio Dominus : *Nemo, inquit, ædificatur turrem, non prius secum cogitavit et sumptum* : (Luc xiv, 28). Ne interrupto opere incautius coepta rideantur, et sint odii quæ fuerant prius voti. ^c Talls aggrodiendorum hostium causa, prænoscere pognaturos proprias docet vires, perpensoque adversi agminis pondere vel fœdus inire vel prælium, ne sera infirmitatis querela dare insecuturo terga compellat, et post facti præcipitis pœnitentiam loco motis aut lugubris conditio subbeat aut turpis.

Itaque prima ac sine discrimine via est, Deum firmiter credere, et cum bene credideris, plus timere ; toto insuper, ut sæpe jam diximus, formidatum corde diligere : non quia idem bene ac male facere potens est, sed quia magis præstare bona mavult, et nunquam pro noxa ut meremur, ulcisci. Consequens bonum est vitæ misericordis paritas, et exosis facinoribus in proximos studium charitatis. Sic enim scriptum est : *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis visceribus tuis* (Math. xxii, 37) ; *et proximum tuum tamquam te* (Ibid., 39). Quo in loco non de propinquitate sola sit mentio, sed jure proximus dicitur, qui malis obrutus prosperis adjuvatur, et adoptiva miseratione confusus, quod cognatione generis non habet, gratiarum ad Deum ^d redditi affectu. Unde illud Salomonis est : *Conclude eleemosynam in corde pauperis, et ipsa pro te exorabit ab omni malo* (Eccli. xxix, 15). Et iterum : *Qui pauperis miseretur, Deus generatur* (Prov. xix, 17). David similiter : *Junior fui et senui, et non vidi justum derelictum* (Psalm. xxxvi, 25, 26) ; *nec semen ejus quærens panem. Tota die miseretur et commodat, et semen ejus in benedictione erit*. Job perinde : *Conservari, inquit, egenum de manu potentis ; et pupillo cui non erat adjutor, auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me semper, cum essem oculus cæcorum, et pes claudorum, et invalidorum pater* (Job. xxix, 12, sec. LXX). Et Dominus in Evangelio se in personis humilium sublevari do-

^c Sic in eod. Vind. et Lem. emendata : in priori editioe tales... causas... decet, corrupte.

^d Posterior vox e cod. Lemov. desumpta est, nam antea legebatur affectum. Infra ex eodem codice verbum prodesse accripimus post illa misericordiam opus. Idem in Esaia habet cito operientur, ubi legitur cito orientur.

cuit, dicens : *Amen dico vobis, quod fecistis uni ex minimis estis, mihi et fecistis (Matth. xxv, 40)*. Apostolus quoque : *Qui parce seminat, parce et metet; et qui seminat in benedictione, de benedictione et metet. Unusquisque autem secundum quod proposuit in corde suo, non quasi ex tristitia et ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus (II Cor. ix, 6, 7)*. Totum autem misericordiae opus prodesse per Esaiam Spiritus pandit, dicens : *Solve omnem nodum injustitiae, resolve suffocationes impotentium commerciorum, dimitte quassatos in requiem, et omnem consignationem injustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, et egenum sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti, et domesticos seminis tui ne despexeris. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, et praebit ante te iustitia tua, et claritas Dei circumdabit te. Tunc clamabis, et ego exaudiam: dum adhuc loqueris dicam, Ecce adsum (Isai. lviii, 6, 9)*. Ergo substantia absque fraudibus parva, si ita possideatur, accepta est; ac non in facultate mediocri, sed in cupidine divitiarum causa peccati est, Domino protestante; *Vae vobis, divites, qui habetis consolationem vestram (Luc. vi, 24)*. Et iterum : *Difficile, qui pecunias habent, intrabunt in regnum caelorum (Luc. xviii, 24)*.

Conjugia autem honesta Deo non displicent, et in procreationis liberorum solemnibus tori modesta dilectio, Scriptura dicente : *Propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem suam, et adheret uxori suae; et erunt duo in carne una (Gen. ii, 24)*. Et iterum : *Quod Deus junxit, homo non disjungat (Matth. xix, 6)*. [Inde habitus non luxui deditus, sed nitori.] Et secundum Apostolum : *Omnium quae in macello veniunt, esca sine culpa est (I Cor. x, 25)*; quoniam, sicut idem Apostolus ait : *Non est regnum Dei esca et potus, sed iustitia et pax in Spiritu sancto (Rom. xiv, 17)*. Perniciosa tamen nimietas usus utriusque est, Domino sic monente : *Videte ne graventur in vino et crapula corda vestra (Luc. xxi, 34)*. Quod jam tamen per Salomonem ante praedixerat : *Cui va, cui lividi oculi? nonne eorum qui commorantur in vino, et sectantur ubi convivia sunt (Prov. xxiii, 29, sec. LXX)? Unde Apostolus sumendi propter infirmitatem vini dat Timotheo praepcepta (I Tim. v, 3), sed modici. Haec et alio loco dicens : Nemo vos seducat (Coloss. ii, 18); ebriosi regnum Dei non possidebunt (I Cor. vi, 10). In hac igitur vitae forma et conversationis sobria disciplina mens ad*

A Deum prompta est; crebraque jejunia et assidua in supplicationibus preces iustitiam aut mereantur aut faciant, ut sumpta ex Evangelis sententia sic viventem comitetur ac protegat : *Gloria in excelsis Deo, et pax in terra hominibus bonae voluntatis (Luc. ii, 14)*. Haec mediocribus, si sublimium fervor aberit, dicta sufficient. Haec vitae perennis promissa concedi, omnium Scripturarum pandit auctoritas : ut si inter illa futuri regni clarissima sidera ^b splendor eximius non attollit exiguos, delicta non opprimant, mansionumque, ut ipse meminit, apud Patrem diversitas consoletur, illudque in summa adhortationis Domini auctoritate edictum : *Omnes qui crediderint in me, non confundentur (Rom. ix, 33)*. Id est, ut eos a Christo vis nulla disternat, quos semel eidem fidei pura nexerit, et salutaris signi integritate salventur, qui ea quae ob laborem difficilia sunt aut impossibilia respuunt, aut aggredi quia sunt ardua et magna, timuerunt.

CAPUT II.

Quae sit sublimioris vitae regula conservanda.

APOL. — Aperta est doctrinae istius veritas, sanumque consilium, ut Deum praecunctis affectibus diligentes, etiam si summa non capimus, nequaquam tamen vel ^c mediocribus excedamus : et si honor sublimium splendorque non veniat, sententia miseros aeterna non damnet. Sed vere istud aut inertis aut diffidentis est animi, atque a Dei munificentia praecipuum nil sperantis, torpere in exiguis hominem cui summa proposita sint, et vitae tanti facere commoditatem, ut inestimabilium saeculorum regna dissimulet, vel quadam vulgi conditione despectus se se lugeat non quasiisse, quod jam mereri exacta saeculi conversatione non possit. Quae nobis ergo vivendi forma sublimiorque sit ratio ^d propostis celsioris, sacris non pigeat docere sententis, quia non ita labor aspernatur infirmos, ut nulla divinae provocationis fiducia cohortetur, dum in his quae, ut ipse dixisti, velut impossibilia praedicantur, et temporibus ^d meritum non tenetur, et actu levius fortasse quam creditur.

ZACCH. — *Angusta quidem et ardua via est, quae ducit ad vitam (Matth. vii, 14)*; sed cum sint possibilia cuncta credentibus, in quantum ratio nostrae fragilitatis admittit, fastigia munerum divinarum sub Dei semper invocatione quaerenda sunt; praecipue cum in nostro corpore Dominus, agens nil penitus quod homo efficere non possit, injuaxerit,

^a Codex Vind., non separet. Quae sequuntur uncis inclusa, supersunt e codice in quo Zacchaeus de usu licito vestium et escarum disputabat.

^b Hic locus sic descriptus est in codice Lem. *splendor eximius non attollit, exiguos delicta*, etc. Infra in eodem codice *vis nulla subtrahat*. Quod sequitur *difficilia sunt aut impossibilia*, displicuit Acherio, qui conjectit legi oportere *aut ut impossibilia*; sed haec vocula melius abest; non enim hic agitur de praepceptis; ac ne de consiliis quidem generatim, sed de certis dumtaxat consiliis, quae plerisque hominibus impossibilia esse non immerito dixeris, quod ad ea sequenda vocati non esse videantur. —

Magis tamen placet Acherii lectio, quae item confirmatur infra, ubi legitur, *quae, ut ipse dixisti, velut impossibilia praedicantur*.

^c Acherius recte innotuit legi oportere *excidamus*. Infra, *quia non ita labor*, etc., perpicue male; sed nihil est in mss. quo errorem emendare possimus: forte *asperatur, infirmos ut*, etc., sed mallem *asper dehortatur infirmos, ut*, etc.

^d Hic etiam libreriorum negligentiae exemplum vides; nullus enim idoneus sensus ex his verbis erui potest. Non displiceret *non teritur*, hoc est, minuitur; sed deinde legendum esset, *et actu levius est*.

Apostolis dicens : *Ecce reliqui vobis exemplum quod sequamini* (Joan. xiii, 15). Id est : Excusatio impossibilitatis abscedat : ea facere posse vos doceo quæ ipse non renui : quapropter *Si perfectus vis esse* (ut idem consulenti juveni Dominus ait), *vade, vende omnia bona tua, et da pauperibus; et veni, sequere me* (Matth. xix, 21). Id est : Oblitus respuensque terrena, cœlestia concupisce; et, sicut ipse subjicit dicens, *Thesauri spiritualis opibus abundabis* (Ibid.). Talis enim apud Deum voluntariæ paupertatis est causa, ut temporarie inops factus, dives maneat in æternum, et caducam sæculi dignitatem vel voluptatem pro illius amore contemnens, cœlestes delicias possessurus obtineas. Inexsolubilia itaque mundi istius vincula rumpenda, et quædam facultatum et prædiorum abjicienda sunt onera; ut ad Redemptorem nostrum pervenire cupientes, nullis delictorum necessitatibus urgeamur : quibus tametsi cum voluntate ipsa peccandi necessitas abest, timenda nihilominus semper occasio est, ac nonnumquam sub honestis actibus culpa subrepens; ^a in ipso Evangelio veritate sic testante : *Qui non reddiderit omnia quæ possidet* (Luc. xiv, 33), *et tulerit crucem suam, et secutus fuerit me, non potest meus discipulus esse* (Ibid., 27). Ergo enitendum est, ut illius primum discipuli, post amici esse possimus. Cessat enim conditio servitutis, si meritum spirituale succedat, ipso dicente : *Si feceritis quod mando vobis, ecce jam non dicam vos servos, sed amicos* (Joan. xv, 14). Illic labor sic viventibus gratus est, et pro spe hujusmodi cunctis deliciis præstat injuria, blanda humilitas, patiensque contemptus, victus exiguus, pauperque vestitus; et in imperia spiritus carne depressa, obliqua vitii studia discenda sunt, iram vincere, invidiæ nihil debere, ejus colere mansuetudinem, arrogantiam detestari, respicere humanæ gloriæ vanitatem, et linguam, sævissimum malum, ab obtreactione cohibere; ut sic exuviis veteris hominis absumptis, non frustra illud Apostoli recenseatur : *Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem cœlestis* (I Cor. xv, 50); imitatoresque illius simus (I Cor. iv 16), sicut ille Christi, fiducialiter usurpantes : *Nostra autem conversatio in cœlis est* (Philipp. iii, 20). Et, *Pars nostra Dominus* (Thren. iii, 24). Cum in hæc semper inteni nec visu recipimus nec auditu, quo aut admitti delictum aut admittendum soleat cogitari.

CAPUT III.

Quæ instituta monachorum; vel quare a multis odio habeantur.

APOLL. — Sufficenter interrogationis istius vota suppleta sunt, et ita veræ perfectionis merita patuerunt, ut quidam animo experiendi fervor obrepserit, et vitæ præsentis usum a totis delictorum occasionibus segregarit. Quæ nunc igitur monachorum congregatio vel secta sit, vel quam ob causam etiam nostrorum odiis digni habeantur, exprome : qui uti-

^a Sic codex Vind. prior editio. *ipso in Evangeliiis sic protestante.* Haud ita multo post ex eodem codice scripsimus *jam non dicam, ubi erat jam non dico* : et infra Lemov. *in imperia spiritus, ubi lege-*

que si honesta sectantur, neque a fidei unitate dissentiant, imitandi sunt potius quam vitandi, quia, ut arbitrator, ejusdem apud Deum criminis atque peccati est odisse bonos, cujus et noxios non vitare; dum fieri nullo pacto potest, ut esse bonus malit qui diligit malos; vel rursus, malitiæ stimulis non agatur, qui quamlibet bonitatis speciem præferat, ^b sit vere illud quod immerito in aliis exsecretur.

ZACCH. — Justa æstimatione perpensis hujusmodi propositum, vitamque sectantes odio esse fidelibus non debere, ne sub incerto mentis arbitrio pro malis honorum ineatur offensa; et sicut scriptum est : *Qui oderunt justos, delinquent* (Psal. xxxiii, 22). *Væ his qui dicunt malum bonum* (Isai. v, 20). Multiplex enim observantiæ istius forma est, ac sub uno propositi nomine diversa genera monachorum : sed talis omnium causa, qualem in cunctis ordinibus fore nosti, ut propter morum varietatem sit etiam diversitas voluntatum : unde professio irreprehensibilis et sancta est; sed quidam sub hujus conversationis velamine odiis digna committunt, ac licet dissimili arguantur reatu, generaliter tamen a professione discedunt. Ii namque quorum inter deviantes perditior animus est, temporarie abstinentiam et continentiam simulant, et primum studiis lubricæ familiaritatis irrepunt, captasque mulierculas vanis opinionibus illudentes, in usum miseræ cupiditatis illiciti; dum aut muneribus inhiant, et sæda avaritiæ lucra conquirunt, aut dolo subditas vincunt, et a proposito devotæ castitatis abducunt. Alii autem fideliter iuchoant, ardentique proposito ^C justitiæ servire contendunt; deinde inconsiderantius arrepta non perferunt, atque a cœptis desistunt, vel certe invidentium aut aggredi detrectantium persuasionibus molliuntur, atque ab instituti rigore discedunt; tum remissioribus assuefacti in omnem illecebram corporis redeunt, ac primam fidem irritam facientes, communis vitæ ordinem laudant, ut actum propositi durioris accusent. Unde intelligis non ab his eorumque similibus integritatem perdurantibus industria prædammandam, aut in labore sanctissimo sublimiter consummantium gloriam reverentiamque minuendam; eum, sicut dictum est, persona magis quam ordo displiceat, nec jure despici propter aliquos possit, quod magnanimitè servatura multis.

^D Hi autem vere modum professionis istius exsequuntur, qui, ut jam dictum est, abscissis penitus sæculi vinculis, in legis exercitatione versantur, et promissa ad integrum præstolantes, præcepta ad integrum implere nituntur : sed in his quoque observantiarum non parva distantia est; ac licet cunctis mereri cordi sit gloriam futurorum, alii tamen summis, alii mediocribus student.

Quidam etiam velut in postremo sectæ istius gradu parva observatione contenti, tantum cælibes vivunt, vel numquam experti matrimonia respuentes, vel batur in imperio spiritus.

^b Sic in codice Lem. in editis *sic vere illud.* Infra ubi fore nosti, malle m fere nosti.

amissorum recordatione commoniti, secunda, si A prima habuere, devitant; dum alterum fere non caventibus provenit, ut aut quod in primis perdidissent, non inventiant in secundis; aut rursus in consequentibus patiantur, quod caruerint in defunctis. Hi, inquam, rebus communis conversationis intersunt, et secreta non expetunt, vitæ hujus consuetudinem retinentes; ut etiam si a delictis vacui fore possunt, occasionem tamen subjeant delictorum; dum lege corporis in diversum trahente difficultus magna perficiunt, qui possunt mala videre nolentes. Habitus his nec inhonorabilis nec abjectus est; et aut idem qui omnibus cibus potusque communis, aut raro abstinens et in paucis recisus. Psallendi perinde vigore non fervent, nullisque vigiliis nocturnam rumpunt quietem; non profusum, sed tractabilem B censum potentium inopiæ suggerentes: fides calida est, non tamen fervens; et mens religiosa, non religioni penitus addicta. Hujusmodi autem consuetudo potiorum est; locis primum remotioribus habitant, etiam si in urbibus degant, ipsumque conversationis ordinem non quidem jactanter ostentant, sed ab exhortationibus aliorum velle suppressere peccati loco ducunt.

His conveniendi unus omnibus locus est, sed dispar; manendi; vestitus humilis, cibusque non blandus; nec interest ex quo potissimum sitis, vel quam vili liquore satiatur, dum potendi arceat voluptatem, et vim corpore necessitatis excludat. Psallendi vero intentis crebra sunt studia, certisque horarum vicibus laudandi Deum devotio distributa: jugis C jejunii usque ad vesperum labor, et opus diurnum prout est scientia exercetur; ^a ac singulis proprium quod alicui suppetit, non est; et est commune quod deficit. Ideo cunctis execrabilis torpor et victus nisi ex labore non congruens. Juncia perinde lectulis strata, parvisque velaminibus permissum somno corpus obtegatur: quin etiam supplicandi in nocte statuta sunt tempora, notæque vigiliæ. Numquam præterea diei falluntur adventu, sed strenuus semper psallentes auroræ tempus exsuscitat, atque offerendas Deo laudes devotio matutina compellit.

Hi autem quibus primus observantiæ gradus est, soli eremum ac squalentia deserti loca habitant, verisque vocabulis nuncupati singularem transigunt vitam, aut cavatis in habitaculum saxi subterraneis specubus a sole et imbribus temperantes, pane veteri et sine ciborum adjectione vescuntur, sumentes purum e fontibus potum: vestitus talibus aut pelliis aut cilcinus est, et totius vitæ usus in agone mentis et corporis. Jam vero ad Deum incessabiles preces, ac supplicatio in sacrificii vicem cedit; vel si quando ab oratione cessatur, psallendi gratia canitur laus divina, et alacritas mentis exercitio religionis jucunditatis accenditur. Inest præterea multitaria dæmonum turba, et dolis

^a Sic edere maluimus, quam ut in priori editione a singulis. Infra, ubi scripsimus *semper psallentes*, ex codice Vind. antea legebatur *semper fallentis*.

immundorum spirituum victrix constantia sæpe con- greditur. Continuatio assidua jejunandi, noctesque pervigiles, et aut sine fulcris humo corpuscula decubant, aut saxo ^b paulisper dejecta durantur, ut somnus non agi videatur injuriosa brevitate, sed pelli. Hæc monachorum diversitas, et talis spiritualiter degentium cœlestis in terris agitur disciplina. Pro Dei autem nomine votiva mors omnibus, atque optabilis sancti exitus pompa, dum nulla in sæculo compensatur injuria; quod et sublimi honore munerandum est, et sine ulla temporum mutatione mansurum.

CAPUT IV.

Si fideles monachi a Dei præcepto hæc gerant.

APOLL. — Magna est quidem talium prædicatio virtutum, et in Dei voluntate ^c vel laudibus famulantium servitus gloriosa; quoniam hujusmodi studiis et perniciose vitæ istius blandimenta vitantur, et perennis beatitudinis præmia conquiruntur. Singula tamen quæ a fidelibus monachis agi superius meministi, ex Dei monentis manare præcepto ordine cœptæ informationis ostende: nam procul dubio clarum est, incerti eadem esse momenti, si non ejus auctoritate suscepta sunt, a quo et muneranda creduntur.

ZACCH. — Specialis primum expetendorum secretorum monachis causa est, ut peccati, sicut jam dictum est, etiam occasionem devitent, et quibus voluntas in proposito recta est, actus alius esse non possit; simul denique ut bellum contra sæculum suscepturi, nulla mundi frangantur illecebra; fervens enim in spiritu fides rebus illius inimica est, sicut Joannes in Epistola sua prædicat, dicens: *Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas Patris in illo; quia omnia quæ in mundo sunt, concupiscentia carnis, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi est* (I Joan. II, 15, 16). Jacobus similiter: *Nescitis, fratres, quia amicitia hujus mundi inimica est Deo; et quicumque voluerit amicus esse hujus sæculi, inimicus Dei constituetur* (Jac. IV, 4)? Vestitus autem humilitatem, et jugem juniorum laborem Deo acceptabilem fore David specialiter indicat, dicens: *Ego, inquit, cum mihi molesti essent, induebar cilicio: et in jejunio humiliabam animam meam* (Ps. XXXIV, 13). Et iterum: *Posui vestimentum meum cilicium* (Ps. LXVIII, 12). Et: *Panem meum cum cinere miscebam, et potum meum cum fletu temperabam* (Ps. CI, 10). Dominus vero Joannis habitum prædicans, ait: *Quid existis in desertum videre? Hominem mollibus vestimentis indutum? Ecce qui mollibus vestiuntur in domibus regum sunt* (Matth. XI, 8; Luc. VII, 25). Ibi scilicet cultum fore indicans habitum, ubi et usum in voluptatibus abundantem: erat enim vestitus illius de pilis cameli, id est, etiam lanarum mollitie habitus carens. Zona perinde pellicia cingebatur; et vinum ac siceram non bibens, edebat lo-

^b Ita legitur in codice Vind.; in priori editione *paulisper projecta*.

^c Hanc vocem, quæ deerat, ascripsimus e codice Vind.

custas et mel silvestre : elegantis paratiorisque convivii copias non requirens, eo tantum utebatur, quod electæ conversationi nec inferret luxuriam, nec gigneret sumptum.

Unde Helicæ magnum iter ex Dei jussione subito aqua tantum ab Angelo, et vilis ponitur panis. Daniel vero ut desideriorum ^a obtineat effectum, poculis ciboque non fruitur. Ipse denique Dominus in jejuniis et humilitate diabolum vincit, sicut Apostolus ait : *Semetipsum exinanivit, formam servi accipiens (Philipp. ii, 7), ut nos et paupertate illius divites fieremus, et ab injuria salvemur (II Cor. vii, 9)*. Qui tamen cum in eodem susceptam ex gentibus gubernare vellet Ecclesiam, abstinentiam quoque verbis talibus prædicavit : *Bonum est non manducare carnes, et non bibere vinum (Rom. xiv, 21), in quo est luxuria (Ephes. v, 18)*. Id est, ut Deum mens humiliata plus cogitet, carnemque subjectam a luxu pariter sumptuque submoveat, quo utique et quærendo occupamur, et sollicitamur expenso : cum si in Dei regnum intenti potius fuerimus, in exhibendis necessariis sententia illa non desit, qua scriptum est : *Nolite solliciti esse quid manducetis, aut quid bibatis, aut quid vestiamini (Luc. xii, 22); quoniam hæc gentes requirunt (Ibid., 30)* : illi scilicet quorum venter deus est, et spes omnis in faucibus (Philipp. iii, 19). Quibus edendi, bibendique animalium more sola ac præcipua cura est. Prædictam autem rei fiduciam tali protinus confirmavit exemplo : *Aspicite volatilia cæli : non arant, neque serunt, neque in horrea congerunt : et Pater vester pascit (Math. vi, 26) : sic et vos modicæ fidei (Ibid., 30) : scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis ; itaque quærite primum regnum Dei, et hæc omnia apponentur vobis (Ibid., 32, 33)* : id est, nec opinantibus præbentur. Unde Apostolus, ut possideri omnia possit, nihil in sollicitudine possidendum declarat, dicens : *Ut nihil habentes, et omnia possidentes (II Cor. vi, 10)*. Itaque intelligis eos proprietati suæ cuncta subjicere qui cuncta contempserint, atque insipientium judicio pauperes credi, qui sunt in Dei promissione locupletes, et temporarie parva despiciunt, ut perpetua magna mereantur : hisque in sæculo egere contenti sunt, quæ ab aliis cum discrimine honestatis et vitæ ad hoc per omne ævum contracta pariuntur, ut aut mox in sæculo hisdem viventibus pereant, aut quandoque de sæculo recessuris peritura cum sæculo relinquuntur.

CAPUT V.

Ex quibus Scripturis continentia vel virginitas prædicentur ; vel si præceptum est ut conjugia pro Dei amore separantur.

APOLL. — Clare patuit contemptum mundi cum humilitate vestitus continentisæque proposito, sacræ

informationis oraculis præfulgere : eosque in cælestibus plus mereri qui de terrenis parva præsumpserint, atque ad hoc monachos duris observationibus erudiri, ut non solum villa, sed materiam amputent vitiorum. Unde nunc evidens continentiam et virginitatis præceptum iisdem Scripturarum auctoritatibus pande ; quare denique ex libris non solum casibus facti, sed a justis convenibus abstinentes, recte quidem illicita condemnant, sed nihilominus licita aut aspernantur aut respuunt ; ^b quæ si utique ex præcepto divinitatis ut prædicta venerunt, salubriter exiguntur : sin autem a cælesti informatione sejuncta sunt ; quam ob causam velut oporteat imperantur, quæ et in observatione difficilia, et in labore sine fructu sunt ?

ZACCÆ. — Adæ quidem a principio dictum est : *Non est bonum esse solum (Gen. ii, 18)*. Et mox procreationum sententia subsequuta : *Crescite et multiplicamini, et replete terram (Gen. i, 28 ; ix, 1)*. Sed facta eidem atque ex eodem mulier prius solatio quam conjugio fuit, donec a paradiso Inobedientia faceret extorres, quos intra paradysum obedientia tenuisset, ac post beatæ sedis excessum, mulierem suam pulsus agnosceret, libro Genesis hoc docente : *Et cognovit Adam mulierem suam, et concepit et peperit filium (Gen. iv, 1)*. Ergo addictum laborem nuptiæ præcesserunt, et tribulos spinasque passuri prævios adjecere conventus ; secuta in procreationibus lædia, et parituram aliud præcessit edictum : *In dolore, inquit, et mærore paries filios (Gen. iii, 16)*. Quos utique sic creatos diversi, ut cernimus, casus luctusque subriperent. Unde Apostolus prædicans ait : *Tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi (I Cor. vii, 28)*. Non tamen conjugiorum inhonorabiles tori (Hebr. xiii, 4), aut immaculatum cubile sine fructu est : nempe soboles inde sanctorum ; et quod laudatur in virginitate, conjugii est, sed sublimius continentisæ præmium ; celsiorque virginitas, nec potest timere quod minor sit, nec debet insultare quia major est : ^c sed catholica interpretatio distincta honestis conjugis præconia tribuat castitatis ; continentisæ meritum abstinentibus reputet, integris præmium virginitatis ascribat. Hoc est non damnare quod bonum est, sed suadere quod melius ; unde illud in Scripturis evidens continentisæ documentum est : *Sciebat, inquit, Dominus quoniam minoratus est Israel, et non est jam derelictus præter continentes. Quod Salomon in Spiritu prævidens ait : Tempus amplectendi, et tempus longe feri ab amplexu (Eccl. iii, 5)*. Quia præcepti veteris est, ut terra procreationibus impleatur ; novi autem, ut continentia atque virginitas impleat cælum. Unde per Zachariam Dominus ait : *Sancti lapides voluntur super terram, in juribus triticum, vinum suave olens in virginitibus (Zach.*

^a Statim in priori editione sequebatur vox desideriorum, quam expunximus ut inutilem. Infra, in codice Vind., vellet Ecclesiam, in editis vellet.

^b Sic codex Vind.; prior editio, si itaque.

^c Ita edere libuit, cum antea editum esset, sed catholica interpretatione. Infra, ubi minoratus est Israel, in codice Lem. habetur, voratus est Israel.

ix, 16). In Evangelio denique spadonum diversa genera memorantur: sed illis specialis regni possessio deputatur, qui se ejus causa et amore castraverint; id est, non quos impossibilitatis necessitas cogit, sed quos voluntas efficit continentes. Sic enim scriptum est, Domino disputante: *Sunt spadones qui ab hominibus fiunt; et sunt spadones qui ab utero matris suæ ita nati sunt; et sunt spadones qui se castraverunt propter regnum celorum* (Math. xix, 12). De quibus per Isaiam dicitur: *Dabo illis locum meliorem filiis et filiabus* (Isa. lvi, 5).

Quam tamen adeo ardui ac sublimioris præmii esse professus est, ut dicentibus quodam loco Apostolis: *Si sic est homini causa cum muliere, ergo non expedit nubere*, ille responderit: *Qui potest capere, capiat* (Math. xix, 10). Non ergo præceptum de continentibus, sed suasio est; nec injungitur virginitas, ut sit necessitatis, sed, ut voluntatis possit esse, laudatur, Apostolo protestante: *De virginibus autem præceptum Domini non habeo: sed consilium do, tamquam et ipse scientiam Dei habens. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse* (I Cor. vii, 25, 26). Joannes vero in Apocalypsi eos tantum Agni vestigiis inhærere præscribit, qui contaminati mulierum conventibus non fuerunt, dicens: *Hi sunt qui sequuntur Agnum quocumque vadit; hi sunt qui se cum mulieribus non coinquinaverunt; virgines enim permanserunt* (Apoc. xiv, 4). Præferuntur itaque rationabiliter meliora, sed tamen quæ humiliora sunt, mala non sunt; nec aliquod in nuptiis signatur delictum; sed ut paulo ante cognosti, propter instantis finis necessitatem, ne secundum Evangelium, *Væ prægnantibus et nutriendis* sit (Luc. xxi, 23), continentia persuadetur, simul ut districtæ satisfactioni aliquando sint dediti, qui conjugiiis vacaverunt; ac peccatorum onera recordantes restitui Deo arctius emittantur, dum recte etiam a licitis abstinent, qui illicita commiserunt.

CAPUT VI.

Quæ consuetudo psallendi orandique sit, vel unde monachis hæc præcepta venerunt.

APOLL. — Et ego sciebam virginitatis continentique propositum meriti esse sublimis, præcipue cum Dei reverentiæ dedicati humanam consecrent voluntatem: dum et veneratione communi digna suscipiant, et vitam angelicæ dignitatis vel conversationis imitantur. Sed quia imperium in hac parte, non consilium credidi; auctoritatem ex Scripturis oportuit dari. Nunc autem quæ orandi psallendique consuetudo tam crebra sit, aut unde ad monachos talium doctrinarum studia defluerint, breviter pande: quamvis enim grande sit in assidua supplicatione momentum, cantandi tamen studium videtur otiosum; cum et attentior in ipsa supplicatione sit

raritas, et divinam majestatem seriis potius laudibus quam facelis deceat honorari.

ZACCH. — Intentos quidem orationi ac per omnia serios offerri nos Dei conspectibus fas est, et prosperum actuum regimen subjectis sensibus postulare; sed necesse est ut ocios impetret qui sæpius deprecatur, Domino in Evangelis depromente: *Amen dico vobis, si non dabit propter amicitiam, dabit propter importunitatem* (Luc. xi, 8); id est, si parum potest obtinere per meritum, rogandi frequentia prævalebit. Unde iterum: *Orate sine intermissione, ut digni habeamini effugere malum quæ superventura sunt vobis* (Luc. xxi, 36). Per Salomonem vero Spiritus dicit: *Ne impediatis orare semper* (Eccli. xviii, 22). Apostolus perinde: *Orantes incessabiliter gratias Deo agite: hæc enim est voluntas ejus* (I Thess. v, 28). In illo autem de canticis sancti carminis textu totum scrium, totumque venerabile est; adeoque sanctis cultibus dignum, ut eo semper ant laudetur divinitas aut oreiur. Hoc enim illic indulgentia divina prospexit, cum infirmitati nostræ abusionique consulere, ut tristibus mitia, severis blanda permiscens abire nos quoquo modo a sui recordatione non sineret, cum ejus beneficia non solum loqui, sed et canere delectaret, Moysè primum post Rubri maris transitum, sic docente: *Cantemus Domino, gloriose enim honorificatus est* (Exod. xv, 1). David perinde pro bonorum retributione quid Deo potissimum offerret eligenti, cantandi psallendique amœnitas sedit; ait enim: *Cantabo Domino qui bona tribuit mihi* (Ps. xii, 6). Et: *Psallam nomini tuo, Altissime* (Ps. ix, 3). Et iterum: *Exaltare Domine in virtute tua; cantabimus et psallemus virtutes tuas* (Ps. xx, 10). Per Hieremiam vero hujusmodi studiis deditos multiplicandos in gloria Deus dicit: *Erunt, inquit, ex his cantantes vox laudantium; et multiplicabo eos, et non minorabuntur* (Baruch. ii, 32, 34).

Tres autem pueri in camino ignis intacti salvationis vicem in cantico laudis rependunt. Hymno cum Apostolis dicto, Dominus pergit ad montem; ut sanctæ festivitatis libertas ab illo consummata auctoritatis haberet exemplum, qui nos in omnibus imbuisset. Quod tamen certis diei noctisque horis esse celebrandum, David sub relatione proprii actus instituit, dicens: *Ego, inquit, clamabo vespere, mane et meridie* (Ps. lrv, 18). Et iterum: *Septies in die laudem dixi tibi* (Ps. cxviii, 164). Et tertio: *Clamabo per diem, nec exaudies: et nocte, et non ad insipientiam mihi* (Ps. xxi, 3). Exsultare ergo Dei laudibus nec regem puduit, nec prophetam, adcoque in his Deo nos placere perdocuit; ut cum sibi nocturnas spiritalium canticorum vigilias fore monstraret, officii ipsius et tempus edicat: *Media nocte surgebam ad confitendum nomini tuo, Domine* (Ps. cxviii, 62). Hisdem se horis fortasse se venturum in Evangelio

^a Sic unus codex quem viderat Acherius, qui id tamen edere maluit quod in alio codice repererat unde a monachis. Infra, ubi prosperum actuum, in codice Lemov. legitur prosperum ac vivum.

^b Sic profecto scripsit Zacchæus; nec dubium quin lectio prioris editionis, *libertas ad illa*, vitiosa sit.

^c Forte addenda vox *Deum* aut *Dominum*.

Salvator astruxit, tum primogenita Ægypti Angelo affligente percussa sunt; et quod a Christo de hujus mundi potentibus in sine faciendum est, plagæ illius præfiguratione signatum est. Paulus denique cum Sila tali meditatione perfuncti, a vinctis cæteris audiebantur in carcere, eosque ab hac solemnitate nec pœna compescuit. Unde advertis psallendi orandique frequentiam justis a sanctorum officii celebrari finemque communem vel, si advenerit, proprium sub tali actu expectare securos, dum in hac mentium oblectatione et fidei honor et alacritas crescit animorum; interque sæculi ac professæ inquietudinis curas læta exigit gratia, quod obtinere non prævalet tristior disciplina.

CAPUT VII.

Si Antichristus veniet, aut quo mundus sine claudatur.

APOLL. — Bene^b consummationis in narratione sanctorum actuum adducta cognitio est; atque interminatum sæculi, ut perhibetur, finem quo liberius inquireremus oblatum est. Quali ergo præsentium exitu rerum, vel quem in modum memorata libellis præcedentibus tempora concludentur? Unde præterea tam confidentes gentium minæ, ac profanorum superba sunt jurgia? Eritne aliquis sacræ appellationis assumptor, aut quisquam mortalium mentiri se Dei filium poterit audere? Mibi enim verisimile non videtur, ut diabolicæ fraudis reliquiæ vix admodum in paucissimis residentes, in legem iterum catholicam convalescant; et quamlibet terminis careat divina potentia, in hoc u-que antiqui serpentis injuria differatur, ut extincta tot sæculis bella perfidiæ funestus reducat, perque omnia terrarum loca Ecclesiæ cultibus stratus impium rursus efferat caput, qui ita venerandæ majestatis invocatione torquetur, ut jam adire etiam ipsorum criminorum volutabra vix audeat, dum occultis ignium suorum cladibus tortus totum undique contremiscit, quidquid ex nomine catholicæ religionis audierit.

ZACCH. — Sæva in memoriam redigi cupis, et ineluctabilem humani generis obtritionem supremorum narratione proferri; quæ tam flebili exaggeratione dicenda sunt, ut, sicut scriptum est, *Nec fuerint unquam nec futura sint talia* (Dan. xii, 1). Sed hæc fieri humanæ fidei defectio, et peccatorum immensitas maturabit; nec sunt quasi ex aliqua necessitate decreta, sed ex præscientia sunt prædicta, Scriptura de Amorrhæis prodente: *Nondum, inquit, impleta sunt peccata Amorrhæorum* (Gen. xv, 16). Daniel perinde quia delictorum expletio sit futura, consummationem astruit secururam. Unde et Dominus in Evangelio de abusione humani generis conquerens, ait: *Cum venerit Filius hominis, putas inveniet fidem super terram* (Luc. xviii, 8)? Apostolus etiam horum

A temporum iniquitatem increpans, ait: *Erunt, inquit, in novissimis diebus tempora periculosa; homines se ipsos amantes, blasphemii, superbi, parentibus non obedientes, insensati, incompressi, sine affectione, sine misericordia* (II Tim. iii, 2, 3): *qui cum justitiam Dei* (Rom. i, 32), id est, futurum judicium, *scirent, non intellexerunt; quoniam qui talia agunt, digni sunt morte.*

Horum igitur merito venturum Antichristum fides certa est, immo diabolom sub persona hominis sæviturum; sed gentilitatem detestabitur, et circumcisionem suadebit. Nec enim aliter Dei Filius credi posset, nisi a se legis veteris reparationem exhibitam mentiretur; ac primum Judæos idem totius perfidiæ caput ac fallaciæ sibi subdet. Christum enim et venturum sciunt, et sempiternum judicem confitentur; sed ut atrocitatem illati a se facinoris excusent, in corpore quod interfecerunt venisse non credunt. Hæreticis vero prædictus simulator Deum se quidem sed minorem asseret Patre, ut eorum denique impietatem perditioni suæ suscepturus admisceat, et in utrisque illa ex Evangelii sententia compleatur: *Credent, inquit, iniquitati, qui veritati credere noluerunt* (Rom. ii, 8). Tum gentiles, velut sensu rationali carentia pecora, phantasiarum admiratione captus est, ut illaqueatis nationum pene omnium populis, etiam electi, si fieri possit, dolis talibus seducantur; et hujus mali auctoritatem efficiet multitudo. Inde errorem mali veteris subintroducet; et qui primum idolorum vestigia convulsurus est, in locis sanctis poni sibi statuas imperabit; ea-que adorari atrociter cogens, quod se odisse simulaverat subtiliter reparare nitetur. Nam, sicut dixi, ad hujusmodi facinus ignaros signis, præmiis inconstantes, sanctos suppliciiis coarctabit infaustæ abominationis imagines vultusque mortificos supplici adoratione venerari; nusquam secunda cedentibus fuga, nullaque ut celet in abditi latebra, cum et a proximis prodantur latentes, et fugientes inedia consumantur. Ait enim in Evangelio Dominus cum de malis illius loqueretur: *Et tradet, inquit, homo proximum suum* (Math. xxiv, 10). Inopia vero fideles necandos, Apocalypsis sic declarat: *Faciet omnes pusillos et magnos divites et pauperes, liberos et servos, ut dent ipsi sibi characteres in manu sua dextera, vel in frontibus suis; nemo possit emere aut vendere, nisi qui habeat characterem vel nomen bestie* (Apoc. xii, 16, 17). Quem Daniel his sermonibus futurum prædixit: *Exsurgit res improbus facie, intelligens propositionem; et fortis virtus ejus; mirabilia corrumpet et diriget, et exterminabit fortes, et populum sanctum: dolus in manu ejus et in corde suo magnificabitur, et abundantia corrumpet multos et ad interitum multorum stabit. Et iterum:*

^a Acherius monet se in codice reperisse *cantorum officii*: item *substantiali actu*, ubi ex aliis codicibus edidit *sub tali actu*.

^b Quin ita legendum sit nemini dubium esse potest: prius legebatur *in consummationis narr.*

^c In editis, *possit, male*. Infra, ubi *Deum se qui-*

dem, legebatur Deum esse quidem: et perditionis suæ ubi edidimus perditioni suæ.

^d In codice Vind., *ut det unusquisque sibi. Haud longe quem... futurum, sic codex Lem.; prior editio quam... futuram. Infra in codice Vind., et mirabilis corrumpet multos, et diriget.*

Extolletur rex adversus omnem fortem, et magnificabitur super omnem deum : et loquetur superba, et dirigit quoadusque perficiatur ira : in consummatione enim fiet, et omnem deum patrum suorum non intelliget : et in cupiditatem mulierum non ibit (Dan. xi, 36, 37).

Itaque intelligis execrandi temporis regem præ omnibus æstimandum, qui eos quos violentia ac fraude nequiverit corrumpere, nitetur illecebra carere, nec in deos patrum suorum, id est gentilium, intelligens, feralem in corpore enervato quasi purus præferens castitatem, sanctum populum, id est christianum crudeli internecione vastabit. Sed hunc mundi luctum tribulationemque justorum iræ cælestis stigmata subsequenter, et rerum omnium finem, priusquam Domini dies magnus adveniat, maiorum ineffabilium dolor præcedet, dum ante ultimam mundi solutionem humani generis reliquias, aut in sacrilegiis perpetuo pereundum sit, aut ob sacrilegia in sæculo non vivendum.

CAPUT VIII.

Quando veniet, vel quæ longinquitas regni ejus.

APOLL. — Futurum vere Antichristum, atque in orbis excidium legemque catholicam sæviturum nimis perspicue clareque docuisti; sed quando adventurus, quanto tempore sit futurus, expositio cœpta non contingit: sedula itaque mente percurrere quæ regnantem clausura sint tempora, quæ præcurrant indicia venientem; quoniam si in tanta signorum, regnique virtute spiritalis nequitiae exserit voluntatem, nullis contra aut destruendus rebus, aut signantius divulgandus; dignoscendæ, ut arbitror, falsitatis nec ipsis copia fidelibus erit, nullaque dubios remediorum genera salvabunt; si compulsio transgressionum atrocitate et phantasiis plena, sit obscura notione. Unde hanc quoque ambiguum partem divinæ auctoritatis editione distingue; ut, evulsis radicibus fraudibus, et instruantur dubii, et confirmentur infirmi, dum et falsoris prodentur insidiae, et brevitate temporis forte constringitur insania bacchatoris.

ZACCH. — Manifeste quidem Antichristus veniet, sed confestim secuturus est Christus; et licet diem vel horam adventus sui, ut ipse ait (*Matth. xxiv, 36*), nec angeli sciant; quod secreti istius notionem in suam Pater redegerit potestatem; evidentia tamen eodem mox docente signa præmissa sunt, quibus perpensa præsentis temporis qualitate adesse confestum suprema dignoscimus. Sic enim ait: *Cum videritis signa in cælis, et prodigia in terris, gentem super gentem, regnum super regnum, prælia et opiniones præliorum, famem et terræ motus per loca; tunc erunt initia dolorum; sed nondum finis (Ibid., 6, 8; Luc.*

^a Codex Vind., enim finem, et in omnem. Infra, quasi purus præferens: in editis, præferret, procul dubio male.

^b Immo adesse, vel esse. Haud longe ubi legitur cuncta succederit, codex S. Arn. habet succiderit. Statim e codd. Vin. et Lem. scripsimus gemens interea, cum in priore editione legeretur gemens in

xxi, 10, 11). Percurre nunc singula, atque ex his quæ gerantur aut gesta sunt quid supersit intellige: profecto id tantum^b deesse perspicias, quod novissimis aut jam ascribi possit aut jungi. Quis enim natus quietem patriæ possidens vivit? Quis intra genitale solum populus labori exhibetur assuetus, aut ab inferendo suscipiendoque discrimine, vel propriæ salutis intuitu, vel domestico retinetur affectu? Ardet bellandi impius furor, atroxque insania armis delectatur et rapto: hinc fauces hiantes avaritiæ cruor pascit, et cum pene injectis mortibus cuncta succenderit, reliquias tamen sitiens aut sternit aut spoliat. Non dilectio proximos, non justitia servat extraneos: gemens interea pietas exsulat, atque ab humanis mentibus pulsa, vestigia quæ pridem reliquerat, auferre compellitur. Regnis insuper regna configunt, et insuspicientes sceptris justarum sedium Augustos depellunt. Adde prodigiorum ineffabiles minas, et terræ creberrimos motus, pluraque cælo signa fulsisse. Quid inedie funestos exitus loquar, et infandis humanorum corporum cibis impletas deficientium aviditates? Horret animus dicere parricidiis famem pastam, et reliquias corporum dilectorum, ut sævius quam vixerant interirent, visceribus suorum sepultas.

Æstima, quæso, utrum hoc ferre diu sæculum possit, quod eloqui humanus sermo vix audeat. Utrumne hæc diabolo otiante sic sæviant; quæ licet merito nostris sint reputanda peccatis, illius tamen^c opere tecto peraguntur; qui coram continuo congressurus, ita supremorum urgetur angustiis, ut quod implendum Evangelia prædixerunt, agere orbis desertione jam cœperit: hæc enim his quæ nunc memorata sunt, Dominus adjecit: *Cum videritis abominationem desolationis stare in loco sancto: qui legit intelligat (Matth. xxiv, 15)*: id est, cum fiet omnium solitudo terrarum, sacrisque altaribus execrabilium imaginum abominatio præponetur, et prædicatum fuerit hoc evangelium in toto orbe, tunc erit finis (*Ibid., 14*). Quæ nunc igitur portio habitatioque terrarum est, quæ nomen nostræ religionis ignoret, immo quæ nobis ex se credentium membra non miserit? Unde Evangelii prædicatio propemodum jam impleta intelligitur: in Heliæ tamen qui^d nunc venturus est, sermone complebitur; tribus enim et senis annis^d primum Antichristum, deinde Christum adesse^e prædixit: qui quamlibet pari tempore regnaturus per Apocalypsin designetur, breviandos tamen ejus dies in Evangelio Salvator insinuat, ne intolerabilibus malis per diuturnitatem caro victa succumbat: sic enim ait: *Et nisi breviati fuissent dies illi, non esset salva omnis caro (Ibid., 22)*. Non quod dierum ac noctium fixa ab initio constitutio sit mutanda, aut

terra, nullo sensu.

^c Sic codex Vind.; prior editio opere tecta, male: nec melius codex S. Arn., opere cœpta.

^d Videtur legendum, tunc.

^e In editis prædicet, qui qualibet: in Vind. prædixit: in eodem et in Lem. qui quamlibet.

currentium temporum horis spatia recidenda; sed sicut per Naihan denuntiata populi cædes pro tribus diebus tres tantum horas divina miseratione promeruit; ita exsecrandi temporis regnum non spatio credimus minuendum esse, sed numero; nec divinæ ordinationi modum, sed furentis imperis imponendum; ut in resurrectione post tanti certaminis pugnam, et devotio fidelium, et perfidia non lateat impiorum; dum et antiqui hostis brevis dominatio pellitur, et Dei advenientis reverentia sanctorum confessionibus honoratur.

CAPUT IX.

Quibus Scripturis sit resurrectio repromissa.

APOLL.— Quantum videtur, et patere sollicitorum mentibus credo, ambiguae prædicationis obscuritas absoluta est, et tota in planum supremi temporis missa cogitio; præcipue cum astipulantibus quaeruntur dierum malis clara sit ratio, nec aliud superesse merito credatur, quam ut annuntiatori prophetæ præsentia demonstraretur. Nunc vero eam hoc consummatam interrogationibus præsta, ut resurrectionem ex Dei possibilitate jam creditam doceas et promissam; ne tantæ admirationis magnitudinem sine auctoritate cælestium statutorum assertio nuda contigerit; sed libellis prioribus intimata præsentis eruditione firmentur, gaudium allatura credentibus, disputationem debitis ablatura, dum et possibilem ex Dei potentia fatebuntur, et faciendam ex ejus promissione cognoscent.

ZACCH.— Tam plena est divinæ miserationis erga homines liberalitas, ut ea quæ fragilitas terrena vix credit, probare voluerit antequam facere, ac prius veris confirmare credentes, quam probare debitis credituros: nam cum hanc muneris sui partem totis admodum Scripturarum voluminibus indiderit, speciali per Ezechielem monstravit effectum, facilius homines suscipiari a se posse quam facti sunt, frustra que quasi perditos hic legeri, quos non sit impossibilitas ulla restitui. Ait enim: *Et testis me spiritus Domini: et ecce facies campi, et hæc erat ossibus plena. Et circumduxit me in gyrum eorum; et ecce arida nimis. Et ait ad me: Fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi, tu scis, Domine. Et ait ad me: Prophetiza super ea, et dic: Ossu arida, audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus: Ecce ego adduco super vos nervos et viscera, et obtegami vos cute, et dabo spiritum vobis, et rivetis. Et ecce os ad os conveniebat, et super ea nervi, et viscera nascebantur, et culis desuper ascendit; et jacuerunt sine spiritu. Et ait ad me: Prophetiza, fili hominis, spiritui, et dic: Hoc dicit Dominus spiritui: A quatuor angulis cæli veni, spiritus, et insuffla ossibus istis et vivent. Et factum est: et steterunt pedibus suis congregatio nimis multa. Et ait ad me: Fili hominis, ossa hæc domus Israel est. Qui dicunt: Vana est spes nostra nimis; interivimus. Et scient quod ego sum Dominus, cum educam eos de sepulcris et vivificabo populum meum, et ponam illos in*

terra ipsorum, et faciam hæc, dicit Dominus (Ezech. xxxvii, 1-14).

Unde Salvator Sadducæis resurrectionem non credentibus ait: *Quomodo legistis, Deus Abraham et Deus Isaac et Deus Jacob? Non est utique Deus mortuorum, sed vivorum (Luc. xx, 38).* Apostolus autem sub elementorum comparationis, meritum quoque distantiam prædicavit, dicens: *Alia claritas vestis, et alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum; stella enim a stella differt in claritate: sic erit et resurrectio mortuorum (I Cor. xv, 41, 42).* Joannes vero etiam eos quos mare fluctibus tegit, astruit reformandos, dicens: *Et mare reddet mortuos suos (Apoc. xx, 13).* Tunc illud David canentis implebitur: *Deus manifeste veniet, et non silebit: ignis in conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida (Psal. cxlxx, 3).* Unde in Epistola sua Petrus: *Quales nos, inquit, oportet esse, fratres, in die illa, cum cæli magno impetu transcurrent, et elementa ardore solvantur (II Petr. iii, 6)?* Tunc illud sancti Apostoli vocibus deprometur: *Ubi est, mors, aculeus tuus? absorpta est mors in victoria tua (II Cor. xv, 55).* Et qui nunc lacrymosis seminibus justitiæ vias implent, pretiosæ mortis manipulos referentes, sublimium coronarum honore sequebunt. De quibus scriptum est: *Exsultabunt sancti in gloria, lætabuntur in cubilibus suis (Psal. cxlxx, 5).* Et iterum: *Exsultabunt ut vituli a vinculis soluti (Malach. iv, 2).* Et sicut scintille inter arundines discurrunt. (Sap. iii, 7). Hi statuta cælestis throni sede Domini invitabuntur affatibus: *Venite, benedicti Patris mei; accipite regnum quod vobis paratum est ante constitutionem mundi (Matth. xxv, 34).* Illa impius sententia persequente: *Tacui, numquid semper tacebo (Isa. xlii, 14)?* Id est, jam non subditus ut crucifigi a negantibus possim, sed paternam quam cernitis majestate subnixus, qui ex infirmitate carnis mortuus fueram, vivo ex virtute Dei, solitoque æterni judicis præsidens, non alia quam in Evangelis prædixeram inimicos meos delatione condemnno: *Ite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus (Matth. xxv, 41), ubi est fletus et stridor dentium (Matth. viii, 13).*

Hæc sunt quæ mœneri nostra voce te liceat: hæc mentis et corporis labore fugienda sunt, et illa quæ electis parantur adenda, quorum magnitudinem formamque non quæras: erit enim: *Quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit (I Cor. ii, 9).* Sed si inestimabiles quarundam regionum aëritates, odoresque vix creditos aut audimus, aut cernimus; si quibusdam gentibus auro turbidi fluunt amnes, et gemma pro lapide est; si passim cinnamum et amomum nascitur vulgus; si denique mollia redolentibus thurs, et pretiosa balsamis ligna feruntur; si nobis etiam sub corruptibili aere lilia picta sic candent, nec sui imitationem quolibet habitu aut odore permittunt: quid ætherearum divitiarum habituræ sint gratiæ, quid splendor cæ-

* Sic in codice Vind.; in editis, ex vinculis dissoluti.

lestium dignitatum, eloqui sermo sensusque non prævalet: hoc tantum indubitanter accipias, nil illic necessarium, nil defuturum, sed omnium omnibus Deus lætitarum inæstimabilem novitate generabit, quod dignum præsentis suæ possessione judicetur.

Nunc, inquam, mea qua potui instructione munitum indesinetor admoveo, ne aratrum culturæ Dei ponens ommissa respicias, aut ad propositum contendens bravium, cursum propositi ferventis retardes. Nisi peractus ager sit, palma non sequitur: nec nisi certamine consummato insiguis gloriæ præstatur triumphus. Unde in Salomone: *Laus in exitu canitur*. Et in Evangelio: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (Matth. x, 22). ^a Fiat ergo fides tua felix, ac semper informatoris tui ad Deum memento, nec nimis sæculi aut malorum imminentium terrore movearis. Adjutor in omnibus Deus est, illoque virtutem spiritus ministrante inundatio tempestatum in leves defluet spumas; modo ut prima præstantis conscientis arma non desint; ac si necessitas denuntiatæ tribulationis advenerit, hostem confessio firma sustineat: dabit credenti in mœrore patientiam, qui se præbiturum et verba promisit, openque martyrii benignus impertiet, qui ut honorem nominis sui etiam morte tueremur, admonuit dicens: *Qui perdidit animam suam propter me, in vitam æternam salvam faciet eam* (Luc. ix, 24). Et iterum: *Qui reliquerit uxorem, filios, parentes, et omnia quæ habet propter nomen meum, in sæculo centuplum accipiet, in futuro autem centuplum insuper et vitam æternam* (Matth. x, 30). Ad hoc tamen tentari paulisper cognitos sinens, ut eodem perfuncti examinis labore sibi placeant, et illic iustitia sic muneretur afflictos, cum iudicare cœperit persequentes.

CAPUT X.

Oratio ad Deum

APOLL. — Consummatus in interrogationibus ordo est, et vota in responsionibus plena, devotioris fidei ignem decursis Scripturarum testimoniis excitantur:

^a Sic Codex Vind.; prior editio, ergo fide. Infra conscientis, scripsimus e codd. Lem. et Vind. ubi legebatur constantis, minus idoneo sensu. Haud longe in Lem., dabit, crede, ubi dabit credenti.

^b Ita edere libuit, cum antea legeretur efficiat: atque medica manus non minus necessaria erat, quem paulo infra, ubi editum erat se donante promisit.

^c Ultimæ duæ voces additæ sunt e codice Vind. ex quo etiam infra scripsimus acceptio, ubi legebatur

habes promptum institutionis tuæ fructum, et nisi infirmitas carnis ^b officiat, paratam spiritus voluntatem: ille tantum efficiendi substantiam præstet, qui magna cupere se donante permissit. Quid enim quandoque in pulverem redigendo præcipue corpori cura? Quid molles sine exercitio meritorum præderunt somni? Quid quæsitus magno labore vel pretio ^c sæculi honor, et ciborum blandities peritura post fauces? Nulla est illic acceptio personarum, nec sequentur extinctos onera facultatum: nudi introivimus in hunc mundum, nudi necesse est exeamus; ac sicut David ait: *Dormient viri divitiarum, et nil invenient in manibus suis* (Psal. lxxv, 6). Et secundum Salomonem a multis talia sunt dicenda: *Quid nobis profuit superbia? aut quid ^d divitiarum jactantia contulit nobis? Transierunt omnia illa tanquam umbra* (Sap. v, 3). Derinctam tu potius cultibus tuis mentem creaturarum omnium formator institue, et qui solus rerum scrutator et cordis es, perfice quod in votis est, ut cum eleveris confringere terram, cum sicut liber plicabitur cœlum, terribisque incendio cuncta solventur, sit primum fidei integritas supplicanti, nec conscientiam desperatio ulla confundat: tum sub conspectu majestatis tuæ assistentium angelorum innumeram multitudinem post magnos patriarcharum honores et cœtus splendidum prophetarum, post sublimes apostolorum thronos et beatorum martyrum exercitus coronatos, felices periade confessorum exterras, atque impollutorum agmina sacerdotum subsequens famulum turba suscipiat, vitamque iustus, si quæ sunt mœniæ, labor veræ perfectionis emundet: si vero indulgere pauperi porcentium numerum largitor enaueris, ut probatio catholica confessionis et mortis proveniat, ^e vel quod lubricæ conversationis ætus infirmior fortasse non prævalet, devotio sanguinis pura sanctificet: erit ut in æternam munere tuo gaudens vere me in laudibus tuis cantasse reminiscar: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo* (Psal. cxv, 12, 13).

acceptio.

^d Sic etiam codex Vind.; prior editio divit. jactatio. Haud ita longe ut cum eleveris, num ut cum te eleveris? Statim e codd. Vind. et Lem. scripsimus plicabitur, ubi editum erat præbebitur.

^e Codex S. Arn., ut quod eluere conversatio infirmior. Statim vocem sanguinis, quæ omnino necessaria erat ascripsimus e codice Vind.

ALTEERCAIO

INTER

THEOPHILUM CHRISTIANUM ET SIMONEM JUDÆUM,

EVAGRIO AUCTORE.

(Ex ms. codice Vindocinensi, Biblioth. Galland. tom. IX.)

Fuit igitur altercatio legis inter quendam Simonem Judæum et Theophilum Christianum. Judæus

igitur sic ait: *Crucicicola significat, Christianæ legis te profiteris esse auctorem (Legæ ductorem). Habes et*